

ERDÉLYI

JOGÁSZOK

JOGÁSZPORTRÉK ■ I.

SZERKESZTETTE ■ VERESS EMŐD

ERDÉLYI

JOGÁSZOK

ERDÉLYI

JOGÁSZOK

JOGÁSZPORTRÉK ■ I.

SZERKESZTETTE ■ VERESS EMŐD

FORUM IURIS KÖNYVKIADÓ
KOLOZSVÁR ■ 2020

ERDÉLYI JOGÁSZOK
Jogásziportrék I.

A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem megbízásából kiadja a
Forum Iuris Könyvkiadó

© A szerzők
© Forum Iuris Könyvkiadó

Megjelent Magyarország Igazságügyi Minisztériumának támogatásával

Szerkesztette: Veress Emőd
Korrektúra: Szenkovics Enikő

Nyomdai előkészítés: IDEA PLUS, Kolozsvár
Borítóterv: Könczey Elemér
Képfeldolgozás: Szentes Zágón
Műszaki szerkesztés: Fazakas Botond

Nyomdai munkálatok: IDEA, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Erdélyi jogászok / Veress Emőd (ed.). - Cluj-Napoca : Forum Iuris, 2020
3 vol.

ISBN 978-606-9061-24-4

Vol. 1. : Jogásziportrék. - 2020. - Conține bibliografie. - ISBN 978-606-9061-23-7

I. Emőd, Veress (ed.)

34
929
94

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ: NEM LEHET, AHOGY LEHET, LEHET	7
ÁGOSTON PÉTER: AZ ELSŐ MAGYAR MUNKAJOGÁSZ	12
BÁNFFY MIKLÓS: TÉKOZLÓ FIÚ, MŰVÉSZ, ÁLLAMFÉRFI	26
BÉSÁN MIHÁLY: MAGYAR TISZTVISELŐ ÉS ROMÁN HAZAFI	38
FARKAS MÓZES: ÜGYVÉD ÉS KAPITALISTA NAGYIPAROS	54
FEKETE ANDOR: EGY MAROSVÁSÁRHELYI ÜGYVÉDI PRAXIS NÉGY ÉVTIZEDE	66
FEKETE GYÖRGY: A POLGÁRI JOG PROFESSZORA A BOLYAI EGYETEMEN	76
KARÁCSONY BENŐ: A NAPOS OLDAL ÁRNYAI	88
LÁDAY ISTVÁN: A MAGYAR JOGÁSZ, A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGI NÉPBIZTOS, A ROMÁN JOGÁSZ	98
LUPÁN ERNŐ: A BOLYAITÓL MOSZKVÁN ÁT A KÖRNYEZETVÉDELMI JOGIG	114
MIKÓ IMRE: A NEMZETISÉGI JOGÁSZ ÉLETEI	122
MOÓR GYULA: A JOGBÖLCSÉSZ ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA „HELYETTES ELNÖKE”	132
PAÁL ÁRPÁD: A SZÉKELY KÖZTÁRSASÁG MEGÁLMODÓJA	142
SOMLÓ BÓDOG: POZSONYBÓL A HÁZSONGÁRDIG	152
SZÁSZ PÁL: KISEBBSÉGVÉDELEM A GAZDASÁG ÉS JOG EGYÜTTES EREJÉVEL	162
VÉKÁS LAJOS: A TÖRVÉNYSZÉKTŐL A KÖNYVKIADÁSIG, AZ ÍTÉLŐTÁBLÁTÓL A TÉGLAGYÁRIG	172
IRODALOMJEGYZÉK	180
A FÉNYKÉPEK FORRÁSAI	190
A KÖTET SZERZŐI	192

BEVEZETŐ: NEM LEHET, AHOGY LEHET, LEHET

A kötetben tizenöt jogász rövid élettörténete található. Ezek a történetek jelzik Erdély és az erdélyi jogászok rendkívüli sokszínűségét (Erdély fogalmát tág értelemben, a Romániához csatolt minden terület, vagyis a történelmi Erdély, Partium, Máramaros és a Bánság egy részének elnevezéseként használjuk a kötetben).

A KÖTET SZEREPLŐINEK egy része az emberiesség, hősiesség, szakmaiság példájával áll előttünk, így valós példakép lehet, és a nagy- vagy a mikrotörténelem egyértelműen „pozitív” szereplői közé sorolható. De nem lenne teljes és igaz a kép, ha csak ilyen portrékat tartalmazna a kötet. A könyv egyes szereplői sokkal összetettebb megítélést követelnek meg: tetteikben és életükben vitatható elemek is előfordultak. De a kötet ettől válik igazzá, hitelessé. Csak a múlt pontos ismerete hordoz valódi tanulságokat. A történelem torzítása vagy hamisítása a kollektív tudatban és az egyes emberekben is nagyobb kárt tesz, mint a reális múlttal való szembenézés traumája. Az emberi tévedések, a csalatkozott idealizmus, a korszellem elől való menekülés sikertelensége mind jellemformálóak tudnak lenni: elsősorban az azokat megéltők, de szerencsés esetben az olvasó számára is.

A TIZENÖT JOGÁSZ életpályája egyúttal bizonyítja, hogy az erdélyi jogászi életutaknak is van tipológiája. Vannak olyan jogászok, akik az impériumváltás következtében Erdély elhagyására kényszerültek (Moór Gyula), és akik szakmai pályája Magyarországon folytatódott és teljeseedett be, a *nem lehet* jegyében. Akik távoztak, legtöbbször soha nem tudtak teljesen, elsősorban érzelmileg elszakadni Erdélytől, ami jelzi, hogy ez nem egyszerű államterület, hanem kulturális tér is (ennek köszönhető egyébként a magyar kisebbség megmaradása Erdélyben). Atipikus sors a Ládai Istváné, akinek pontosan fordított volt az útja: ő a magyarországi 1919-es proletárdiktatúrával, a Tanácsköztársasággal való együttműködése következtében menekült Erdélybe, és futott be Romániában komoly pályát, *ahogy lehetett*, amelynek szakmai súlya egyébként elvitathatatlan. És vannak, akik maradtak, akik a kisebbségi körülmények között szakmai (Fekete Andor), politikai (Paál Árpád, Mikó Imre) vagy üzleti (Farkas

Mózes, Vékás Lajos) karriert valósítottak meg, bizonyítva azt, hogy valahogyan, de *lehet*. Ám ennek a *lehet*nek sokszor *ára* is van (jó esetben csak a kisebbségi lét kétségtelen terheinek és frusztrációinak felvállalása).

A KÖTETBEN HALÁLMODELLEK IS FELLELHETŐK. A kötet szereplői közül van, aki Magyarország szétdarabolása miatt öngyilkos lett (Somló Bódog), van, akit Auschwitzban gázosítottak és égettek el (Karácsony Benő), van, aki betegen, Nagyvárad bombázása idején halt meg (Paál Árpád), és van, akit a szovjet típusú diktatúra börtönében ért a halál, mert egyszerűen éhen halt (Szász Pál). Illetve van, akit halálra ítélték (Ágoston Péter), és kivégzését ugyan elkerülte, de sem Magyarországra, sem Erdélybe nem térhetett haza.

MÁSOK A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRÁBAN futottak be szakmai pályát, az *ahogy lehet* szellemiségben, sokszor a *megalkuvás zsoltárát énekelve, végtelen rabmenetben*, de mindeközben kétségtelen szakmai értéket is teremtve (Fekete György, Lupán Ernő). A szovjet típusú diktatúra alatt az is „hőstett” volt, hogy a tanár az egyetemen, Kolozsváron, előadását megszakítva megengedte a rövid, egyperces, néma megemlékezést az 1956-os magyar forradalom áldozataira, vagy az is, hogy valaki „csak” jogot tanított, nem helyezett hivatalosan elvárt és jelentős hangsúlyt arra, hogy a hallgatókat elsősorban a marxista kontextusba, és ne a polgári jog tudományába vezesse be. A szovjet típusú diktatúra volt a *kínzó kiegészéseknek* a valódi korszaka.

A KÖTETBEN MAGYAR JOGÁSZOK szerepelnek, egyetlen kivétellel, Bésán Mihály (Mihai Bejan) közjegyző ugyanis román nemzetiségű. Bésán csak egy lehetséges példa a magyar jogi kultúrába integrált román jogászokra, akik még a két világháború közötti időszakban is meghatározó szereplői voltak az erdélyi jogéletnek, és akik már rég teljesen eltűntek. (A tervezett folytatásban is szerepelni fog néhány román jogász magyar szempontból is tanulságos életpályája, közöttük Iuliu Maniué.)

A LEGFONTOSABB ÁLTALÁNOS KÖVETKEZTETÉS, amit le lehet vonni ezekből az életpályákból, az a jognak mindent (az élet különböző mozzanatait és az irodalmi szövegeket egyaránt) átszövő jelenléte, a jog gyakorlatának és tudományának hihetetlen szépsége és ereje. A jog akkor is központi szereplője minden élettörténetnek, ha a sors valamilyen okból még a tágan értelmezett (politikai, publicisztikai tevékenységet is magába foglaló) jogász pályáról is elsodorta kötetünk néhány szereplőjét (Mikó Imre például egy adott időszakban könyvesbolti eladó volt), vagy a közvélekedés elsősorban nem jogásként emlékezik rájuk (például Bánffy Miklósról vagy Karácsony Benőre, akik leginkább mint írók maradtak meg a köztudatban). És az is tanulság, hogy a *nem lehet – ahogy lehet – lehet* opciók, a pesszimizmus és bizakodás egymást váltó

hullámai minden történelmi pillanatban idegrendszert őrítő gondolatként, belső dilemmaként vannak jelen az erdélyi magyarok életében.

A KÖNYVET NEM TERVEZTÜK egy pillanatig sem átfogó, lexikon jellegű kiadványnak. E körben számos neves jogász kimaradt, akik egyértelműen megérdemlik, hogy hasonló kötetben szerepeljenek. Nekik is igyekszünk majd a jövőben emléket állítani. A kötet címében az 1-es szám jelzi, hogy ez a könyv az első lendület eredménye. Terveink szerint hamarosan lesz folytatás.

Veress Emőd

Á G O S T O N P É T E R

ÁGOSTON PÉTER: AZ ELSŐ MAGYAR MUNKAJOGÁSZ

BERKE GYULA

„**A** lig találkoztam emberrel, aki tudta volna, hogy ki volt Ágoston Péter.” Ezzel a megállapítással kezdődik Ormos Mária *A katedrától a halálsorig* című monográfiája, amely Ágoston Péter és Ágoston Péterné Buzárovits Augusztia Amélia Terézia irathagyatékának felhasználásával dolgozza fel Ágoston életpályáját. Noha kétségtelen, hogy a jogirodalomban Ágoston Péter neve, illetve jogtudósi működése nem ismeretlen, semmiképpen nem állíthatjuk, hogy a tudománytörténeti irodalom jelentősebb figyelmet szentelt volna munkásságának. Ennek oka bizonyosan nem jelentéktelensége, hanem sokkal inkább politikusi és közírói szereplésének az elmúlt évszázadban gyakorta változó megítélése, illetve – ahogy Ormos Mária találóan jegyzi meg – az, hogy „ez az ember túl nagy gondot okozott azzal, hogy nehéz volt vagy talán nem is lehetett elhelyezni semmiféle sablonban”. Nehéz tagadni, hogy a mintegy két és fél évtizedes, azaz viszonylag rövid, ám rendkívüli aktivitással telt jogtanári, tudósi, közírói és utóbb politikusi életpálya számos ellentmondást hordoz, amelyek nemcsak az utókor, hanem már a kortársak számára is nehezen magyarázhatók voltak. Ágoston kortársi megítélése nem tudott mit kezdeni a katolikus jogakadémiai tanár egyre harcosabb antiklerikalizmust felmutató szabadkőművességével, de ugyanilyen tanácstalanság mutatkozott a Tanácsköztársaság időszakában a kommunisták mellett vállalt szerepével kapcsolatban is. Kevésbé ismert, hogy az ellentmondásokkal teli, s végül az ún. népbiztos-perben kimondott halálos ítéletet követően külföldön lezárult életpálya röviddel Ágoston 1925-ben bekövetkezett halálát követően – Asztalos Sándor tollából – regényt is inspirált.

JOGI TANULMÁNYAIT a budapesti karon folytatta Grosschmid Béni tanítványaként. 1912-ben az egyik szerzője volt a mester működése harmincadik évfordulójára kiadott tanulmánykötetnek. A magyar magánjogtudomány 20. századi történetében Ágostont az ún. szociális jogi irány, a szociális jogfel fogás egyik képviselőjeként tartják számon. Jogtanári és jogtudósi működését a 20. század legelején kezdte meg a nagyváradi jogakadémián, ahová – rövid törvényszéki jegyzői és járásbírói munkát követően – 1901-ben (huszonhét esztendőskorában) nevezték ki az ausztriai és magyarországi magánjog, valamint

a bányajog nyilvános rendes tanárává. A kolozsvári egyetemen szerzett egyetemi magántanári képesítést 1904-ben. Jogtanári és jogtudósi munkásságát mindvégig Nagyváradon jogakadémiai tanárként fejtette ki, s jogtanárként rendkívüli igényességéről és szigorúságáról vált közismertté.

1919. JANUÁR 22. NAPJÁN (belügyi államtitkári kinevezésekor) a budapesti jogi karra nevezték ki egyetemi tanárnak (Somló Bódoggal, Jászi Oszkárral és másokkal együtt), ám ebben az időszakban, illetve ezt követően – politikusi szerepvállalása okán és moszkvai, londoni, majd párizsi tartózkodása során – jogtudományos publikációs tevékenységet már nem fejtett ki. Tevékenységének legelső időszakában számos dolgozata (tanulmánya és monográfiája) született általános magánjogi, dologi jogi, birtokjogi, szövetkezeti jogi tárgykörökben. E dolgozatok szembeötlő jellegzetessége a szerző rendkívül széles körű nemzetközi jogirodalmi kitekintése és tájékozottsága, amely – az angol és francia jogirodalom mellett – elsősorban a német jogtudományra és jogalkotásra irányult (miként ez utóbbi a korszak magánjogi tudományában általában is jellemző volt). Tudósi érdeklődésében a század első évtizedének közepén mutatkozott határozott fordulat. Ekkortól jelennek meg a munka jogviszonyait és az azokhoz kapcsolódó szociális kérdéseket tárgyaló írásai.

ÁGOSTON PÉTER ÉLETPÁLYÁJÁNAK leginkább feldolgozott, illetve dokumentált, egyúttal legvitatottabb időszaka aktív politikusi tevékenysége. Közpolitikai aktivitása – a nagyváradai közéletben való részvétellel – a 20. század első évtizedében bontakozott ki. 1905-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba, s aktívan részt vett a választójoggal kapcsolatos politikai vitákban. Közreműködött (ugyanabban az évben) a városi támogatással fenntartott, a szegények jogvédelmét célzó Néphivatal létrehozásában, s ún. munkástanfolyamok szervezésébe kezdett. Ágoston kezdeményezésére alakult meg 1907-ben a Társadalomtudományi Társaság nagyváradai szervezete, s ebben az évben lett tagja a városi törvényhatósági bizottságnak is. Rendes tagként részt vett a korszak egyik nagy jelentőségű közéleti eseményén, a pécsi Szabadtanítási Kongresszuson. Az 1908. év elején kérte felvételét a László Király szabadkőműves páholyba, amelynek, illetve utódjának, a Bihar páholyának három évvel később főmestere lett. Amint említettük, ettől az időszaktól kezdődően érzékelhető szemléleti fordulat jogtudományos gondolkodásában is. Az évtized végétől kezdődően aktív szociálpolitikai érdeklődést mutatott, foglalkozott a lakáskérdéssel, az önkormányzatisággal, várospolitikával, korrupcióval, és aktívan részt vett a Szociáldemokrata Párt tevékenységében is.

A VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN – az uralkodó szociáldemokrata állásponttól eltérően – háborúellenes álláspontot képviselt (háborús naplót is vezetett), ám később, 1917-ben Ágoston önkéntesként beállt katonának. Ebben az időszakban jelentek meg utóbb rendkívül ellentmondásos megítélésű, gyakran

antiszemitának mondott dolgozatai is (*A mi útjaink: Magyarország jövője, A zsidók útja*), de intenzíven foglalkozott a háborúhoz kapcsolódó politikai kérdésekkel is.

ÉLETPÁLYÁJÁNAK „VALÓDI” POLITIKUSI korszaka azzal indult, hogy 1918 októberében a nagyváradi Nemzeti Tanács elnökévé választották, majd 1918 novemberében a belügyminiszter felajánlotta neki Bihar vármegye és Nagyvárad főispánságát, amit el is fogadott, és november 11-én ki is nevezték. Az 1919. év elején (a pontos időpont vitatott) belügyi államtitkári kinevezést kapott. Ahogy Ormos Mária említett monográfiájában utal rá, Ágoston egyetemi kollégáitól értesült arról, hogy 1919. március 22-én külügyi népbiztoshelyettesnek (Kun Béla helyettesének) nevezték ki, s e minőségében elsősorban a nyugati államok ügyeivel foglalkozott. (Ágoston egyébként több idegen nyelven beszélt.) Június 24-én igazságügyi népbiztosi kinevezést kapott (igaz, aktív e tisztségben nem volt), ám hamarosan Bécsbe került magyar megbízottként. A Peidl-kormány-nak is tagja lett (hat napra).

ÉLETÉNEK UTOLSÓ fél évtizede azzal kezdődött, hogy a kommün alatti tevékenységének következményeként az ún. népbiztosper vádlottja lett, s hosszabb időt börtönben töltött, amelyről börtönnaplót vezetett. A per tárgyalása 1920. július 5. napján kezdődött, Ágoston védőbeszédét – az utolsó szó jogán – november 19-én, 21-én és 22-én mondta el, majd a mintegy egy hónappal későbbi ítélet halálbüntetést szabott ki Ágoston Péterre, s ezt követően a Gyűjtőfogházba vitték. Sajátos fogolycsere révén előbb Moszkvába, majd Londonba, végül Párizsba került, ahol súlyos betegségben 1925. szeptember 7. napján elhunyt.

A 20. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDE addig soha nem látott – változatos gazdasági és belpolitikai okokból kibontakozó – sztrájkaktivitást hozott Magyarországon, amely a sztrájkok, de általában a munkavállalói (és munkáltatói) szervezetek létrejötte és működése iránti társadalomtudományos érdeklődést is rendkívül intenzívvé tette. Ágoston első, tulajdonképpen kifejezetten az ún. munkáskérdéssel foglalkozó jelentősebb dolgozata az 1907-ben megjelent *A sztrájk jogalapja* című értekezés volt. A dolgozat nem szűken a sztrájk jogi problematikáját érinti, hanem a szerző igyekezett összefoglalni a tömeges ipari munka nyomán kialakuló szolgálati viszonyokkal (munkabéri szerződésekkel) és az azokhoz kapcsolódó más jogintézményekkel összefüggő álláspontját, amelynek előfeltétele, hogy „új jogelvek alkotásának szüksége égető”. A dolgozat hiányolja a korabeli magánjogtudományból a szociológiai és társadalom-gazdaságtani elvek és módszerek alkalmazását. A 20. század elejére kibontakozott történeti fejlődés áttekintése során arra a következtetésre jut, hogy elemi ellentmondás feszül a gépesített és tömegesedett nagyipari munka és a munkást individuumként, a szabad szerződés (a *locatio conductio operarum* mintájára alakuló

Ágoston Péter hitvesével

szolgálati szerződés) alanyként kezelő jogfelfogás között. Helyzet-elemzésében nagy jelentőséget ad annak a körülménynek, hogy a korábban elszigetelt munka helyébe a tömeges és összpontosított (kollektív, szervezetszerű keretek között végzett) munka lép, amely végső soron új osztályt is létrehoz a társadalomban. Az újonnan kialakuló ipari viszonyoknak a munkabéri (szolgálati) szerződéseket érintő következménye egyrészt az, hogy a munka nem közönséges árucikk, ezért a reá vonatkozó jogelveknek is különbözniük kell a közönséges árura vonatkozóktól. Másrészt: egyéni munkabérszerződés nincs, hanem csak együttes szerződések vannak, mert a munkafeltételek minden egyenlő munkát végző munkásra nézve egyenlővé lesznek az ipari társadalomban.

ÁGOSTON A MUNKABÉRI SZERZŐDÉSEK gyakorlata alapján azt a következtetést vonja le, hogy azok feltételei a munkások túlnyomó része számára előre megállapíthatnak, így a munkás szerepe arra korlátozódik, hogy elfogadja vagy (hipotetikusan) elutasítja azt. Magától értetődőnek tekinti ezért azt a törekvést, hogy a munkások a munkabéri szerződések feltételeire együttes befolyást nyerjenek. Amikor e törekvésük érdekében a munkások sztrájkba lépnek, csupán a gazdasági viszonyok előidézte helyzet következményeit vonják le. A közös fellépések eredménye a kollektív szerződések létrejötte, amelyek alapjaiban támadják az individuális szerződési szabadságot, sőt az egész individualitáson alapuló jogrendszert. Amit tehát a gazdasági viszonyok kialakítottak, azt a kollektív szerződések foglalják szabályba. Ehhez képest mondja Ágoston anakronisztikusnak az ipartörvénynek az „összebeszéléseket” tiltó (érvénytelennek minősítő) individualisztikus szemléletű rendelkezéseit. A korszak uralkodó felfogása a sztrájkot (csupán) a munkabéri (individuális szolgálati) szerződés megszegésének tekinti, illetve ezt az oldalát helyezi előtérbe. Ágoston szerint ez a megközelítés nem tartható: a sztrájk nem bírálható el a szerződésszegés általános szabályai szerint, illetve egyáltalán a sztrájkot a modern (kollektív) ipari munka tényeire tekintettel kell szabályozni, nem pedig individualisztikus magánjogi elvek szerint.

AZ EMLÍTETT DOLGOZAT a sztrájk problematikájának kizárólag magánjogi összefüggéseivel foglalkozott. Röviddel ennek megjelenését követően adta közre Ágoston *A sztrájk büntetése* című kismonográfiáját. Ez kizárólag a sztrájktevékenység korabeli büntetőjogi, illetve szabálysértési jogi megítélésének kérdéseit érintette. Ágoston érdeklődésében a sztrájkjogi problematika később is több alkalommal kifejezésre jutott (pl. az 1910-es évek elején publikált *Az erőhatalom, a Kötelező sztrájk* című dolgozatokban).

1908-BAN TETTE KÖZZÉ Ágoston *A magánjog osztály jellege és az osztályközi magánjog* című értekezését. Elsősorban ez, illetve az ebben a magánjog struktúrájával és szabályozási szemléletével kapcsolatban kifejtett tanok képezték az alapját az Ágoston jogtudományos működését érintő későbbi marxista jogelméleti kritikának. Az osztályközi magánjoggal kapcsolatosan megfogalmazott gondolatok e munka megjelenését követően mindvégig visszaköszöttek Ágoston munkásságában, és a „jövő polgári törvénykönyvére” vonatkozó tervezetben (ld. alább) tételes jogi javaslati formát is öltöttek. A dolgozat kiinduló tétele az, hogy a századfordulóra kialakult társadalmi rendben – ezt akár a tulajdonra, akár a munkára való tekintettel szemléljük – két osztály létezik: a vagyonosak és a vagyontalanok. Utóbbiak munkára való lekötöttségének formája a történelemben a rabszolgaságtól a bér munkáig változott ugyan, ám tartalmát (érdemét) tekintve mindvégig megmaradt. Annak ellenére, hogy a társadalmi gazdasági rendnek a munka ugyanúgy alapja, mint a tulajdon, Ágoston álláspontja szerint e körülményről a tulajdonjogi szemléletű (magán)jog nem vesz tudomást: a munka jelentősége a jogban nem nyer kifejezést, azaz a tulajdonnak van törvénye, ám ezzel szemben a munkának nincs. A munkások osztályának politikai jogok iránti követeléseinek révén biztosíthatók a „magánjogai” is, mégpedig – szemben a korabeli magánjogi rend individualisztikus megközelítésével – az „osztályjoggá” lett magánjogban. Az „osztályjogon” kívül nem az ún. osztályközi (magán)jog, amelynek fogalmát Ágoston a következőképpen igyekszik megragadni: „Az osztályközi magánjog alatt azokat a magánjogi szabályokat értjük, melyek az osztályokra mint ilyenekre, vagy az egyes osztályok tagjaira ezeknek más osztályok tagjaihoz való viszonyuk szempontjából vonatkoznak.” A magánjogban – álláspontja szerint – találunk a) az osztályállás szempontjából közönyös szabályokat, b) olyanokat, amelyek az egyik osztály érdekeinek szem előtt tartásával minden osztályra vonatkoznak, c) olyanokat, amelyek megalkotásánál a jogalkotó az osztályállást figyelembe vette és d) végül az osztályközi magánjog szabályait. Az utóbbi szabálycsoportba tartozik a kötelmi jog legnagyobb része, mégpedig azzal a céllal, hogy az erősebb osztálybélieknek módot adjon a gyöngébb elnyomására, kihasználására. Az osztályközi jog legjellegzetesebb intézménye a szolgálati szerződés, hiszen ennek „egyenesen föltétele az osztályállásbeli különbség”, de ebbe a körbe tartozik a sztrájkjog is. Az igazság követelte szabályozás tehát olyan, amely által az alsó osztály a kizsákmányolás ellen védelmet talál, s amely szem előtt tartja

Önkéntes katonaként az olasz fronton
1918 februárjában

a de facto egyenlőtlenséget, mégpedig annak érdekében, hogy ki egyenlítse azt.

A 20. SZÁZAD ELSŐ KÉT ÉVTIZE-
DÉBEN a kollektív szerződés intéz-
ménye iránti hazai jogtudományos
érdeklődést – túl a korszakban
egyre terjedő kollektív megállapo-
dásokon – jelentősen növelte az
ipartörvény tervezete kapcsán ki-
bontakozott tudományos eszme-
csere. A 19. század legvégére már
általánosan elavultnak tartott
1884. évi XVII. törvénycikk moder-
nizálására irányuló követelések-
nek tett eleget a Wekerle-kormány,
amikor megbízta Szerényi József
kereskedelmi miniszteri tanácsost
az új ipartörvény-tervezet elkészí-
tésével. Az előkészületek során tíz
kötetben jelentek meg a hazai és
külföldi ipari törvényhozást átte-

kintő munkálatok eredményei, majd a tizenegyedik kötetben (1909-ben) maga az első törvénytervezet is napvilágot látott. A tizenkettedik és tizenharmadik kötet az érintett szervezetek, testületek összegyűjtött véleményeit tartalmazta. A 817 szakaszból álló tervezet jelentős terjedelemben foglalkozott a munkásvédelem kérdésével. Az ipari és kereskedelmi egyesületek céljaként a tagok általános gazdasági érdekeinek az előmozdítását jelölte meg, s e körben az egyesületek a tagok munkaviszonyait, illetve a munkaviszony általános feltételeit szabályozó szerződést köthettek, amelynek sarkalatos szabályait tartalmazta a tervezet. A kollektív szerződést érintő tudományos vitákra 1908 végén, illetve 1909 elején került sor a korszak jelentős jogász személyiségeinek részvételével a Magyar Jogászegylet teljes ülésein. A tudományos vitában Ágoston azt a véleményét fejtette ki, hogy a törvényi szabályozás korai: a jogintézmény olyan kezdeti fejlődési szakaszban van, amelynek „fixírozása” elvágna a fejlődés lehetőségét, s egyebek mellett utalt arra is, hogy a törvényi szabályozásra az idő szerint kevés nemzetközi példát találtunk. Ágoston is több munkájában érintette a kollektív szerződéses problematikát. Ilyen volt *A munka rabsága* című – kiemelkedő jelentőségű – dolgozat és a polgári törvénykönyv tervezetéhez Ágoston által hozzáfűzött javaslatok is, ám ezek mellett is szép számban találunk – már a tízes években – a tárgykörrrel foglalkozó kisebb tanulmányt.

ÁGOSTON JOGTUDOMÁNYOS MŰVEI közül minden bizonnyal *A munka rab-sága* című, 162 oldalnyi terjedelmű monográfia a legismertebb, és a munkásságát egyáltalán érintő irodalomban ezt a munkát hivatkozzák leggyakrabban. A mű valójában Ágoston hozzávetőleg fél évtizedes, a munka jogát érintő kutatómunkájának összefoglalása. Tematikus célkitűzését áttekintve nem túlzás azt állítani, hogy a magyar jogtudomány első modern értelemben vett munkajogi tárgyú monográfiája. Elméleti, történeti, szociológiai és gazdaságpolitikai fejezeteit az individuális munkaviszony (szolgálati szerződéses jogviszony) egyes intézményeit elemző fejezetek követik, majd a kollektív munkajog, különösen a kollektív szerződés kérdéseivel foglalkozik a szerző. A művet a munkajog jövőjét tárgyaló cím zárja. A tárgykör feldolgozásában – néhány francia szerző mellett – Ágoston leginkább a korszak német jogtudományának eredményeire támaszkodik.

A DOLGOZAT METODIKAI KIINDULÓPONTJA a modern munkajog sarokpontja: a (tömeges ipari) munka alárendeltsége. Az alárendeltség Ágoston felfogásában részben gazdasági, illetve ennek folyamánként szervezeti eredetű. A munkajog alapjául szolgáló jogeszmék megalapozásakor itt is rámutat a kollektív, tömeges munkavégzés és az individuális szerződési szabadságon nyugvó magánjogi felfogás közötti ellentmondásra, illetve arra is, hogy a munkafeltételek (elsősorban a bérek) egységesedésének folyamata új intézmények szükségességét hozza magával. A történeti fejezetben tulajdonképpen a napjainkban is uralkodóhoz hasonló felfogással találkozunk: a más részére végzett munka jogi formái az ún. önálló munka, amelynek tipikus megnyilvánulása a vállalkozási szerződés, valamint az utasítások szerinti (mai fogalmaink szerinti függő) munka, amely a szolgálati szerződés formájában jelenik meg. A munkás (munkavállaló) függőségének jogi elemzését széles körű – a korszak fogalmi szerinti – szociológiai elemzéssel egészíti ki.

A SZOLGÁLATI SZERZŐDÉS tana körében Ágoston elsőként a szerződés céljának kérdésével foglalkozik, és úgy foglal állást, hogy a szolgálati szerződés esetében ez a megélhetés, ami ennek a szerződés érvényességi kellékeként való elismeréséhez vezet. A munkás akaratelhatározásával kapcsolatosan arra a következtetésre jutva, hogy a szerződési szabadság „hazug frázis”. A munkás kényszerhelyzetének következményeként a munka szerződéseinek új tipizálását kísérel meg, itt fejtve ki tulajdonképpen először azt a szerződéstípus-konceptiót, amely később a „jövő polgári törvénykönyvében” nyer rögzítést. A dolgozat érinti a munkabér kérdését, a szolgálati szerződés megszüntetését. Az individuális munkajogi részt a munkajog átalakulásával kapcsolatos nézetek összefoglalása zárja. Ennek a résznek a címe: *Az alkotmányosság a munkaviszonyokban*. A korabeli viszonyok között radikálisan újszerű gondolata az, hogy a munkások képviselőinek (az ún. bizalmi férfiaknak) beleszólást kell kapniuk abba is, hogy a munkáltatók kiket alkalmaznak. Összegző víziója szerint „A munkásság e

jogok kiküzdése révén az ipari vállalatok alkotmányát lassan-lassan kialakítja s a tulajdonos gyárost, vagy részvénytársasági igazgatót despotikus hajcsárból alkotmányos államfővé teheti”. Ezek a gondolatok lényegében az ún. üzemi alkotmányjog (a munkavállalói részvétel) korai hazai megnyilvánulásai.

A MONOGRÁFIA KISEBBIK RÉSZE (mintegy negyede) foglalkozik a kollektív szerződés intézményével; központi problémája annak fogalma és kötőereje (ahogy Ágoston nevezi: jogereje). A *munkajog jövője* című fejezet zárja a monográfiát, amelyben Ágoston tulajdonképpen társadalom- és gazdaságpolitikai vízióját fogalmazza meg. Ennek talán leginkább figyelemre méltó gondolata a munkásság nemzetköziesedése és ennek nyomán a munkafeltételek nemzetközi megállapításának igénye, amely napjaink „globalizációs” munkajogi irodalmának egyik sokat tárgyalt problémája.

ÁGOSTON JOGTUDÓSI MŰKÖDÉSÉNEK késői időszakában adta közre *A polgári törvénykönyv tervezete* című munkáját. A dolgozat a *Munkásügyi Szemle* című folyóirat 1916. évi számaiban jelent meg részletekben, majd utóbb egységes szerkezetben (különnyomatban) is közzétette a szerző a tervezetet a *Vegyes Jogi Dolgozatok* című kolligátumban *A jövő Polgári Törvénykönyvének tervezete* címmel. A szöveget tulajdonképpen Ágoston magánjogi (és jogászi) munkásságának összegzéseként is felfoghatjuk, hiszen ezt követően szűkebb értelemben vett jogtudományos tárgyú munkát nem közölt, illetve tervezete érinti a magánjog valamennyi, Ágoston által lényegesnek tartott kérdését, illetve intézményét, különösen pedig az 1908-ban kifejtett osztályközi magánjogi koncepcióhoz közvetlenül kapcsolódó jogintézményeket.

A SZÖVEG A POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYVNEK a századfordulót megelőzően megkezdődött kodifikációs munkálataihoz kapcsolódik, közelebről az 1910-ben összehívott országgyűlés képviselőháza által a polgári törvénykönyv javaslatának tárgyalására kiküldött bizottság főelőadója, Nagy Ferenc által 1915. május 5. napján beterjesztett jelentéshez és bizottsági javaslatához. A dolgozat két részből áll. Első része a javaslat általános értékelését és kritikáját adja, míg második része a javaslat revíziójára irányuló tételes jogi szabályokat (a szöveghez kapcsolódó változtatási indítványokat) tartalmazza.

A BEVEZETŐ (a tételes jogi javaslatokat megelőző) tanulmány tulajdonképpen Ágoston javaslat-szövegének „általános indokolásaként” is felfogható. Lényege tulajdonképpen az alsóbb néposztályok védelmét szolgáló, illetve egyáltalán élethelyzetét szem előtt tartó rendelkezések hiányának bemutatása, különösen pedig annak hangsúlyozása, hogy a bizottsági javaslat nem tekinti „egyenlő jogúnak” a munkát és a vagyont, azaz nem foglalkozik kellő mértékben a munka szabályaival, különösen nem a gyengébbek védelmével, illetve a gyengébbek jogviszonyainak szabályozásával. E szemlélet létjogosultságát Ágoston

csak azzal látná megalapozottnak, ha ezzel párhuzamosan *Munkatörvénykönyv* megalkotása is napirendre kerülne.

ÁGOSTON TÉTELES MÓDOSÍTÁSI javaslatai érintik a személyi és a családi jogot (I. Rész), a dologi jogot (II. Rész), ám szempontunkból a kötelmi jogi tárgyú rendelkezések érdemelnek fokozott figyelmet, különösen pedig az ún. osztályközi szerződés (III. Rész, új II. Főcím, 1132. és köv. §§), s e körben a szolgálati szerződés szabályai.

A KÖTELMEK ÁLTALÁNOS szabályai körében (753–756. §§) találjuk a szerző elmúlt évtizedben kialakult és több helyen is kifejlesztett magánjog-politikai eszméinek esszenciáját. E tárgykört érintő javaslatának a lényege a kötelmi jogra vonatkozó szabályok körében érvényesülő disztinkció, mondhatni a megkettőzött kötelmi jog tana.

Álláspontja szerint ugyanis a kötelmi jogra vonatkozó szabályok különböznek aszerint, hogy „ugyanegy jártasságú, ugyanegy osztályhoz tartozó” alanyok kötelmi viszonyáról van-e szó, illetve aszerint, hogy „a kötelmi viszonyban állók különböző osztályhoz tartoznak vagy különböző értelmiségi fokon állanak”. Az alsó osztályhoz tartozók különös kötelmi jogi védelmét megdönthető vélelem alkalmazásával gondolja biztosítani: a magasabb társadalmi osztályúval kötött szerződéseikben (ellenkező bizonyításig) a kényszerhelyzetet vélelmezni kell. Ugyancsak a kötelmi jog általános szabályai körében találjuk a teljesítésnek a vagyontalanok tekintetében alkalmazott alapelvét, amely szerint ők csak abban az esetben kötelesek teljesítésre, ha a munkájuk jövedelme (a munkadíj) megélhetésüket biztosítja. „A megélhetés mértékét a középosztály megélhetésének szintje adja.” Figyelemre méltó az ugyancsak a kötelmek általános szabályai körében (756. §) található rendelkezés, amely azonnal végrehajthatóvá nyilvánítja a „munkásosztályhoz tartozó” jogosult megítélt követelését. Ágoston javaslata a szerződési jog személyi kellékek fejezetét is új alfejezettel egészítette ki, mégpedig *A különös védelemre szoruló* alanyiségát érintő kellékekkel.

A külügyi népbiztos-helyettes

A KÖTELMI JOG szerződési részének a szerződések megkötésére vonatkozó rendelkezései körében találjuk az osztályközi szerződés fogalmát (776. §): osztályközinek nevezzük az olyan szerződést, amelynél a felek különböző társadalmi rétegek tagjai. Ehhez képest egyenlő szerződések azok, amelyeknél a felek ugyanegy társadalmi osztály tagjai. A képviselőházi bizottsági javaslat szerződéskötési szabályai csak az egyenlő szerződésekre nyertek volna (maradéktalan) alkalmazást, míg az osztályközi szerződések esetében különös szabályok (is) érvényesültek volna: sajátos érvényességi kellékek, a magasabb osztálybeli kioktatási köteleessége a jognyilatkozat következményeiről, illetve az a rendelkezés, hogy az osztályközi szerződés csak azzal a feltétellel jön létre, hogy a felek célja a szerződéssel biztosítható. Ehhez kapcsolódott az a rendelkezés (791–792. §§), mely szerint osztályközi szerződésben nyilvánvalóan kifejezendő (írásbeli alakban is) a szerződés indoka és célja. A jognyilatkozatok értelmezési szabályai körében jelent meg az az értelmezési alapelv, hogy az osztályközi szerződést akként kell értelmezni („magyarázni”), hogy a gazdaságilag gyengébb félre nézve előnyösebb legyen (822. §). Az ilyen szerződések esetében ráadásul eltérő értelmezési szabályt alkalmazott volna Ágoston: az erősebb fél nyilatkozata esetében a nyilatkozati elvet, míg a gyengébb fél oldalán az akaratit elvet.

A KÖTELMI JOG II. FŐCÍME tartalmazta az osztályközi szerződések szabályait. Osztályközi szerződésnek minősült – minden esetben – a szolgálati szerződés, ugyanakkor fő szabály szerint, illetve esetileg a megbízás, az alkuszi szerződés, a vállalkozási szerződés, a kölcsön, az adásvétel. Az utóbbiak körében mutatózó besorolási nehézséget, valamint a gyengébb fél védelmét Ágoston külön törvénnyel gondolta megoldani (1133. §); ez egyúttal azt is magával hozta, hogy részletes szabályokat csak a szolgálati szerződésre dolgozott ki.

A MAGYAR ÁLTALÁNOS POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV tervezete a Negyedik Rész (Kötelmi jog) Tizenkettedik címében (Munkaszerződések. Díjkitűzés) szabályozta a szolgálati szerződést (eredetileg: 1600–1625. §§), dogmatikai megközelítését tekintve alapvetően a BGB rendelkezéseit szem előtt tartva, illetve a korabeli tételes jogban, valamint joggyakorlatban kialakult magyar jogi megoldások kodifikálásával. Ágoston javaslatának strukturális sajátosságaival kapcsolatban nehéz nem észrevenni a svájci kötelmi jogi hatást. Az 1911. évi kötelmi jogi törvény (Obligationenrecht; OR) volt az első, amely a kötelmi jogban szabályozta a kollektív szerződést (Gesamtarbeitsvertrag), valamint az ún. szokásos munkaszerződés (Normalarbeitsvertrag) intézményét. Ágoston ezt a megoldást vette át javaslatában. Az Ágoston által kidolgozott kollektív szerződéses konstrukció ún. átalakító erőt adott a kollektív szerződésnek. A kollektív szerződéses szabályok jogi természeté (kötőereje, jogereje) – Ágoston korábban már több helyütt kifejtett elképzelésének megfelelően – kógens volt: attól eltérő szolgálati szerződést kötni nem lehetett. A kollektív szerződéses rendszert

kételeműként képzelte el; helyi és országos (hatályú) kollektív szerződéseket ismert. Előbbiek nem a mai felfogásunk szerinti egy munkáltatóra kiterjedő hatályúak voltak, hanem – a javaslatban közelebbről meg nem határozott – földrajzi értelemben voltak helyiek. Területi hatályukra abból lehet következtetni, hogy a kollektív szerződés megkötésére irányuló eljárásban az elsőfokú iparhatóság kapott hatáskört. A helyi kollektív szerződés tartalma az országos keretein belül volt szabad. A helyi kollektív szerződés személyi hatálya „foglalkozási ágakra” (szakmára) terjedt volna ki. A kollektív szerződés munkavállalói alanyi oldalán – a szöveg bizonytalansága ellenére – alternatív megoldást alkalmazott a javaslat: ahol szakszervezet működött, ott a kollektív szerződéses ajánlatot ez (ennek vezetősége) tette a munkavállalók nevében, ahol ilyen nem működött, ott a munkavállalók maguk, név szerint aláírt kérvényben. A kollektív szerződés megkötése iránti „igényt” azokban a foglalkozási ágakban, ahol legalább 25%-os szakszervezeti szervezethez állott fenn, a munkavállalók 10%-a terjesztette elő (a szakszervezeti vezetőség útján), ahol szakszervezet nem működött, ott a „munka illetve iparág” munkavállalóinak 20%-a. A munkáltatói alanyi oldalon munkáltatói szervezet, illetve ennek hiányában az elsőfokú iparhatóság által (meghatározott eljárási szabályok mellett) kinevezett érdekképviselők állottak. A kollektív szerződést a felek öt-öt főből álló képviselője kötötte, mégpedig az iparhatóság vezetőjének részvételével zajló tárgyalások nyomán többségi szavazással. A lehetséges kollektív szerződéses tartalom tekintetében a javaslat a munkavállalói teljesítés valamennyi mozzanatára kiterjedt volna, míg a munkáltatói kötelezettségek körében külön rendelkezett a munkabérekéről úgy, hogy azok megállapításánál az illető község élelmiszer-, lakás- és más szükségleti cikkeinek árait kell alapul venni úgy, hogy annak legkisebb mértéke elegendő legyen a munkásnak, feleségének és két gyermekének eltartására (nevelésére). A kollektív szerződés lényeges tartalma volt a „normálmunkáscsalád” szükségleteinek megállapítása, illetve ezek változása esetére a bérek valorizálása. A javaslat ezt a szerződést tekintette ún. országos normálszerződésnek, amely az említett tárgykör, valamint az ún. normálmunkarend mellett a munkások által választott bizalmi férfiak jogait és kötelességeit is szabályozta volna (a munkáltató tűrési kötelességének törvényi rögzítése mellett).

FIGYELEMRE MÉLTÓ, hogy a javaslat szerint (1147. §) a kollektív szerződés nem kizárólag a szolgálati szerződésekre kiterjedő (tárgyi) hatályú volt, hanem a „függő viszonyt megállapító” vállalkozási vagy megbízási szerződéseket is szabályozhatott volna (azaz a munkavállalóhoz hasonló jogállású személyek szerződéseit). Ezek a szerződések Ágoston elképzelése szerint valójában az ún. „nem tulajdonképpeni szolgálati szerződés” formái (típusai) voltak. A „tulajdonképpeni” szolgálati szerződés a hagyományos értelemben vett, a munkaerőnek meghatározott munkanem teljesítésére irányuló lekötését célozta, míg utóbbi a vállalkozási vagy megbízási szerződésnek (az önálló munkának)

Munka közben

egy neme volt. A munkás ebben az utóbbiban arra vállalkozott, hogy meghatározott művet állít elő vagy eredményt visz véghez akként, hogy a munkáltató utasításait követi (az ún. akkordszerződés, darabszám szerinti szerződés vagy mennyiség szerinti szolgálati szerződés). A szolgálati szerződéses konstrukció körében számos munkásvédelmi célú rendelkezést fogalmazott meg. Javaslatára szerint a munkáltató a szolgálati viszony kezdetétől a munkás és családja élelmézését biztosító előleget volt köteles biztosítani. Korlátozta a munkabérbe való beszámítás lehetőségét is, ráadásul munkavállalói vétlenség esetében azt eltiltotta, ugyanígy a szerződési bírságot is. A jogellenes beszámítás szankciója kétszeres munkáltatói fizetési kötelezettség volt. A javaslat (csekély

korlátozással) határozatlan időtartamú betegszabadságot képzelt el munkáltatói bérfizetési kötelezettség mellett (hatvannapos időtartamban a gyógyítás és ápolás költségeinek viselésével, ám a biztosítási szolgáltatások levonásával). A munkáltatónak gondoskodni kellett arról, hogy a munkás „erkölcsi érzékét” sem munkavégzés, sem pihenés alatt semmi ne sértse. A határozott időtartamú szolgálati szerződést legfeljebb egyéves időtartamra lehetett megkötöni, az ennél hosszabb tartamú szerződések a rendes (munkavállalói) felmondás szabályai szerint voltak megszüntethetők. A felmondási szabályok körében Ágoston túlnyomórészt magáévá tette a képviselőházi javaslatot. Tervezete eltiltotta a szolgálati bizonyítványt, azaz a munkavállalót minősítő irat használatát. Eredeti gondolat az, hogy a munkáltatói utasítási jog (a munkavállalói utasításteljesítési kötelezettség) szabályai a javaslat szerint annak megfelelően eltérőek voltak, hogy a munkavállaló milyen típusú szolgálatra kötelezte magát (háztartásban, üzletben vagy más kenyérkereső foglalkozásban alkalmazottak, szakértelem alapján alkalmazottak, végül törvényszerű képesítés után esküt tettek).

A KORSZAK MAGÁNJOGI kodifikációs törekvéseiben az Ágoston által kidolgozott javaslatok tulajdonképpen semmilyen visszhangra nem találtak (ideértve az 1928. évi kodifikációs javaslatot is). Ez a szerző politikai szerepvállalása

okán csaknem magától értetődő. Kétségtelen azonban, hogy javaslatai és egyes munkajogi jogintézményekkel kapcsolatos eszméi a tízes évek európai munkajogi gondolkodásának fő áramába illeszkedtek, sőt valóban megalapozták az első magyar munkajogászként való említését.

Összegzés

ORMOS MÁRIA biográfiájának Ágoston irodalmi tevékenységét tárgyaló fejezete egyik alcímében *A munkajog megalapozása* fordulat szerepel. A 20. század első évtizedének közepén valóban jól látható fordulat mutatkozott Ágoston életpályáján. Párhuzamosan korabeli szociáldemokrata eszmékhez való mind egyértelműbb csatlakozással, illetve a Szociáldemokrata Pártba való belépéssel tudományos érdeklődésében is megjelentek azok a kérdések, amelyek napjainkban a munkajog(tudomány) tárgyköreit képezik. Fokozatosan és egyre elmélyültebben elemzés alá vonta az individuális szolgálati szerződést, annak alá-fölérendeltségi jellegét. A korszak mindaddig szokatlanul nagy sztrájkaktivitása a munkaharci intézményekre is ráirányította a figyelmét, és ennek – valamint az ipartörvény tervezete nyomán kibontakozott tudományos vitának – kapcsán szükségképpen került tudományos érdeklődésének középpontjába a kollektív szerződés intézménye. Nem kétséges, hogy a század első két évtizedének hazai jogtudományában ennek az intézménynek a legalaposabb, részletekbe menő elemzését adta, majd végül a polgári törvénykönyv tervezetében megkísérelte a tételes jogi alapok kidolgozását is. Utolsó jelentős – napjainkra sajnálatosan elfeledett – munkája a tervezethez kapcsolódó önálló javaslatok megfogalmazása volt, mind a munkaviszony jogát, mind pedig a kollektív munkajogot érintően. Utóbbi tárgykörben említésre méltó, hogy munkásságában megjelent a munkavállalói részvétel, az ún. üzemi alkotmányjog gondolata is. Mindezek alapján igazolva látjuk Ormos Mária idézett megállapítását: Ágoston – markáns magánjogi szemléleti bázisról indulva – valóban a magyar munkajogi gondolkodás első jelentős alakja volt, aki, lépést tartva a korszak nemzetközi tudományos törekvéseivel, a magánjogi gondolkodásban emancipálta a munkajogi problematikát.

B Á N F F Y M I K L Ó S

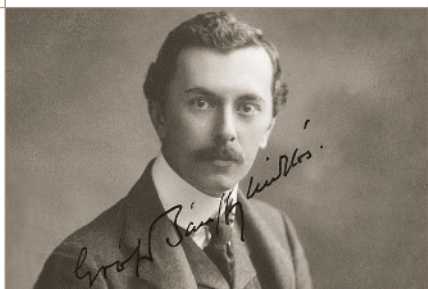
BÁNFFY MIKLÓS: TÉKOZLÓ FIÚ, MŰVÉSZ, ÁLLAMFÉRFI

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

Gróf losonci Bánffy Miklós Pál Domokos (1873–1950) mint fiatal jogász éppen nagykorúsága, huszonnegyedik életéve küszöbén állt, amikor a kolozsvári Király utcai Toldalagi–Korda-palotában az atyja, Bánffy György gróf által összehívott családtanács 1897. június 17-én tékozlásért elmarasztalta. A verdikt indoklása a fiatal főnemes kártyaadósságait, párbajeseteit, eufémikusan fogalmazva: lovagias ügyeknek nevezett erkölcsi botlásait, továbbá váltóhamisításait, illetve a párbajvétsége alapján rá kiszabott államfogház-büntetés eredménytelenségét róta terhére. Kibírhatatlan, összeférhetetlen, gőgös, bohém, munkakerülő – jellemezte saját fiát őfelsége főajtónálló mestere, és a családtanács, az atyai aggodalmakat elfogadva, elrendelte a tékozló fiú szülői háztól való egy évre való eltávolíttatását és ezen időre gondnokság alá helyezését. A családtanács döntése és az árvaszék azt jóváhagyó jogerős véghatározata alapján Bánffy Miklós, a Thonuzóba besenyő vezértől származtatott losonci Bánffy család utolsó grófi sarja egy esztendőre Mezőbanyicára, a tekei járás eldugott kis falvába vonult száműzetésbe. A száműzetés, amelyet csak egyes társadalmi kötelezettségeknek való megfelelés szakított meg rövidebb időszakokra, sorsdöntő jelentőségű volt. A tékozló fiú, a dorbézoló, gőgös, összeférhetetlen, élvhajász ifjú váltóhamisító visszatalált a már kolozsvári és budapesti jogi tanulmányai alatt megkezdett, de időközben kisiklott közéleti és művészi pályájára. Kiteljesedett Kisbán Miklós, a művész, felnőtté vált dr. gróf Bánffy Miklós, a jogász, a politikus, az államférfi. Megszületett a Nagyúr.

A HOSSZÚ HUSZADIK SZÁZAD egyik legszínesebb és legjelentősebb magyar személyisége, államférfija Bánffy Miklós volt, akinek közel nyolc évtizedes életútja és munkássága minden olyan területen, ahol tevékenykedett, kiemelkedő és egyben jelképes, annak ellenére, hogy az indulás, amely a társadalmi osztályához kapcsolódó valamennyi negatív értékítéletet valósággá tett, korántsem ilyen pályát vetített előre. A családtanács döntése azonban igazolást nyert, így művészi munkásságán túl különösen az első világháborút követő diplomáciai tevékenysége, a külügyminiszteri működése eredményeképpen lezajlott baranyai bevonulás és soproni népszavazás, amely az egyetlen tartós területi kiigazítását jelentette a trianoni békediktátum által okozott hatalmas

Jogász, festő, író, főispán,
autóversenyző...

területvesztésnek, örök helyet kíván számára a nemzeti emlékezetben. Mindezek ellenére a széles társadalom előtt kevésbé ismert alakja és munkássága, és bár az utóbbi időben szépirodalmi művei révén nőtt az olvasottsága és ezáltal az ismertsége is, a nemzeti kánonba mindeddig nem került, illetve vélelmezhetően kritikai hozzáállásának köszönhetően nem kerülhetett be.

BÁNFFY MIKLÓS EGÉSZ ÉLETÉT végigkísérte idegensége, amely Magyarországon erdélyiségéből, Erdélyben, később Romániában magyar főnemesi származásán túl a vagyoni helyzetéből fakadt. Arisztokrata körökben művészi eredményei okán váltott ki ellenérzést, míg származása a művészek között okozott zavart, fogalmazott meg alaptalan vádakot, dilettantizmusként értékelve működését.

SZEMÉLYÉBEN TALÁN AZ UTOLSÓ reneszánsz emberek egyikét tisztelhetjük, kétséget kizáróan az egyik legnagyobb magyar író, grafikust, karikatúristát, díszlet- és jelmeztervezőt, színpadi rendezőt, művészeti vezetőt, aki az Operaház intendásaként a modern magyar színpad és zeneművészet alapjait rakta le. Személyében tisztelhetjük hitvalló ősei méltó utódját is, aki a református egyháza főgondnokaként, noblesse oblige vármegyeje és annak székvárosa, azaz Kolozs vármegye és Kolozsvár főispánjaként, a Magyar Országgyűlés képviselőjeként, külügyminiszterként, a Magyar Felsőház tagjaként, a kisebbségi létbe taszított romániai magyar nemzetrész bukaresti képviselőjeként és vezetőjeként, birtokai, gazdasági érdekeltségei és szerepei révén a két világháború közötti időszak egyik legnagyobb mecénásaként szolgálta nemzetét és hazáját. Sőt, kevésbé ismert, de Bánffy Miklós grófnak építészeti és zeneszerzői tehetsége is volt, továbbá lovaspóló-játékosként és autóversenyzőként is nevet szerzett magának.

MAGABIZTOS KÖZÉLETI KIÁLLÁSA, a magyar nemzeti érdekek feltétlen és áldozatos képviselője, továbbá időtálló alkotásai és stílusa valamennyi művészeti ágba olyan állandó, amely teljes ellentétben áll biztosnak hitt bizonytalan korával. Kora és élete hazánk történetének egyik aranykorát, ezen aranykor gyászos agóniáját, a kihívásokra adott válaszkeresések évtizedeit, a vészidőszakokat és az újabb totális állam kiépítésének kezdeti éveit hordozta

magában, minden időben próba elé állítva a tisztelői által csak Nagyúrnak nevezett férfit. Bánffy Miklós ezen próbákat valamennyi rá osztott szerepben kiállta. A közéleti szerepvállalása és sikere, tisztánlátása és indulatoktól mentes politikai működésének egyik kulcsa minden bizonnyal jogászai végzettségén alapul, így érdemes kísérletet tenni jogászai pályája fő vonalainak felvázolására.

A KOR ÉS TÁRSADALMI RANGJA elvárásainak megfelelően Bánffy Miklós Kolozsváron és Budapesten jogot végzett, amely végzettségének biztos alapjával és a család évszázados hagyományainak követésével – művészi pályája mellett a fentebb felvázolt módon teljes életpályáján – aktív közéleti szereplőként jelent meg mind Magyarországon, mind Romániában. Joghallgatóként Kolozsváron Farkas Lajosnál római jogtörténetet, Óvári Kelemennél egyetemes és magyar jogtörténetet, Szádeczky Lajosnál magyar történelmet hallgatott, és a Magyar Diákszövetség Kolozsvári Osztálya elnökeként tevékenykedett. Budapesten Wlassics Gyula büntetőjogi, Mariska Vilmos pénzügyi jogi, Csarada János nemzetközi jogi, Ballagi Aladár magyar történelmi, Concha Győző politikai, Kármán Mór etikai és Timon Ákos magyar alkotmánytörténeti kurzusait hallgatta, közben pedig rokona, gróf Károly Sándor szalonjában a szövetkezeti mozgalommal, annak jogi és közgazdasági elméletével és gyakorlatával ismerkedett. A szövetkezeti mozgalommal kapcsolatos gondolataira a mozgalomban aktív szerepet vállaló atyja is hatott. Jogi tanulmányaival párhuzamosan bekapcsolódott az irodalmi és színházi életbe, első novellái is ebben az időben jelentek meg, valamint festői, grafikai tehetségét Székely Bertalannál tökéletesítette.

JOGI DOKTORI OKLEVELÉNEK megszerzését követő útkeresési időszakában keveredhetett abba a társaságba, amelynek eredményeképpen a családtanács a gondnokság alá helyezéséről döntött, mintegy elhalasztva nagykorúsítását. Ettől függetlenül azonban részt vett az Erdélyi Gazdasági Egylet atyja által elnökölt 1897. augusztus 29-i értekezletén, ahol közgazdasági és jogi érveket felsorakoztatva, transzilvanista alapállást elfoglalva hitet tett egy erdélyi központi hitelszövetkezet megalapítása mellett, első ízben vállalva közéleti fellépést. Mentora és rokona, Károlyi Sándor gróf hatására röpiratot is megjelentetett a fenti cél érdekében. Első jogi, közéleti írása *Levél a hitelszövetkezetek rendeltetéséről Erdély földbirtokosaihoz* címmel jelent meg, és a hitelszövetkezet gazdasági és jogi elemzésén túl tárgyává tette a különösen román vidékeken népszerű, bukaresti pénzemberek által közvetett módon finanszírozott pénzügyintézetek elleni fellépést is a kisbirtokosok védelmében. Az írás tisztán láttatja ezen pénzügyintézetek Magyarország elleni nemzetiségi politikai tevékenységét. A szövetkezeti mozgalommal, illetve ezen pénzügyintézetekkel kapcsolatos álláspontját későbbi főművében, az összefoglaló nevén *Erdélyi Történetként* ismert trilógiában – *Megszámláltattál – És híjjával találtattál*

Édesapjával, Bánffy Györggyel
Bonchidán

– *Darabokra szaggattatol* – is részletesen ismertette és a nemzetiségi kérdés egyik alapproblémájaként azonosította.

A MEZŐBANYICAI ÉV után a fiatal főúr, a családi hagyományt követve külföldi utat tett, majd a fumei tengerhatóságnál fogalmazóként, később a Földművelődési Minisztérium sajtómegbízottjaként Berlinben teljesített szolgálatot. A jogi tanulmányai és közgazdasági ismeretei a külföldi gyakorlatokkal

együtt adták alapját a *Mezei munkáshiány a Német Birodalomban és A külkereskedelmi politika eszközei* című, már országgyűlési képviselőként megjelentetett tanulmányainak. Az első tanulmány a németországi viszonyok hazai rokon vonásaival a magyar agrárium számára is részben alkalmazható megoldási javaslatokat tartalmazott, arra is figyelemmel, hogy ebben az időszakban zajlott az a hatalmas exodus, amely alapvetően az amerikai kontinenst célozva komoly gazdasági és politikai válságot okozott Magyarországon. Mindezek elkerülésére és orvoslására gazdaságpolitikai és szociális intézkedéseket szorgalmazott a tanulmány. A *külkereskedelmi politika eszközei* című terjedelmes értekezés az első magyar nyelvű összefoglaló kereskedelempolitikai mű, amely egyben jogtörténeti, politikatörténeti kuriózum. Közjogi és nemzetközi gazdasági jogi elemzései, fogalommagyarázatai, jegyzetei egyszerre tették a kor kereskedelempolitikai kézikönyvévé és első számú magyar szakirodalmi forrásává. A tanulmány tézisei és gondolatainak jelentős része visszaköszön a trilógia sorain, párbeszédein, valamint az emlékirataiban is. Az értekezés részletesen elemzi a kereskedelmi politika és a nemzetközi jog kereskedelmi tárgyú alapfogalmait, a hatályos jogszabályokkal mutatva be azok lényegét, egyben felvázolva az Ausztria és Magyarország közötti közjogi kapcsolat kevésbé tárgyalt, de a korban különös jelentőséggel bíró kereskedelmi és vámkapcsolatait. Részletesen foglalkozik a nemzetközi kereskedelmi szerződések tárgyaival, megkötésük módjaival nem csak európai, hanem globális szinten, és kellő szakmai megalapozottsággal ismerteti a Monarchia ez irányú kapcsolatait. Tárgyalja továbbá a legnagyobb kedvezmény elvét és jogát, a beviteli, kiviteli és átviteli tilalmakat, a politikai, közgazdasági, közigazgatási-rendészeti, pénzügyi tilalmak rendszereit és azok okait. Széles körben foglalkozik a vám- és adójoggal, és azt export és import szemszögből is elemzi, külön fejezetben egészségügyi kérdéseket is tárgyal. A dolgozat a konzulok szerepét elemzi és a nemzetközi politika egyéb eszköztárait is ismerteti. Az egyes fejezetek tárgyai alapján a tanulmány nem csak a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga szempontjából kiemelkedő, hanem a

közigazgatási jog, az alkotmányjog, a nemzetközi jog történeti kutatása szempontjából is jelentős forrásmunka.

BÁNFFY MIKLÓS TEHÁT művészi és politikai munkássága mellett a jog lege artis művelője is volt, és bár élete hátralevő részében kizárólag jogi tárgyú szakmai munkát nem jelentetett meg, de sokoldalú irodalmi munkásságában a jogász lépten-nyomon fellelhető. A már említett trilógián túl írt bűnügyi regényt is, valamint emlékiratait, amelyek a hagyományos erdélyi emlékirat-irodalom kimagasló forrásértékkel bíró alkotásai is, tartalmaznak rendkívül fontos primer jogtörténeti, alkotmányjogi és politikai forrásokat, elemzéseket.

AZ *EMLÉKEIMBŐL* című munkája az I. világháború végének és a Monarchia összeomlásának krónikája, amelynek az általa rendezett 1916. évi utolsó királykoronázás adja keserédes felvezetését. Ezt követően kronologikusan tárja fel az őszirózsás forradalom és az első magyar köztársaság politikai eseményeit és kudarcait, a kor főbb szereplőit bemutatva ismerteti saját szerepét, különösen nyugat-európai küldetését a Székely Nemzeti Tanács és Bethlen István megbízásából, de feltárja a Tanácsköztársaság kevésbé ismert oldalát is.

A *HUSZONÖT ÉV* című, nem teljes emlékirata középpontjában a Horthy-kor első éveit, annak kritikáját és saját külügyminiszteri ténykedését áll. A mű jogtörténeti szempontból egyik legértékesebb fejezete az a jogtörténeti és alkotmányjogi elemzés, amely a magyar alkotmányfejlődést európai kontextusba helyezi, és külső nézőpontból tárgyalja Magyarország politikai és történelmi helyzetét. Kíméletlen elemzésében a l'art pour l'art jogászkodás ellen lép fel, a politikai elit bűneit és hibáit a közjogi felfogásban és jogértelmezésben is látni vélte.

BÁNFFY MIKLÓS A JOGI REALIZMUS és a pragmatista jogfelfogás híve volt. Sorai és gondolatai egyértelműen azt támasztják alá, hogy a jogot mindig az adott viszonyok között elemezte és értelmezte, a jog gyakorlata során az arra ható tényezők mindegyikét figyelembe vette, és a normákat célelvűen alkalmazta. Mindenkor az alkotmányosság és a jogállamiság talaján állt, ugyanakkor a „jog van az emberért” felfogást vallotta magáénak. Ennek ékes bizonyítéka a román állampolgársági törvény általa véghezvitt azon értelmezése, amely szerint a Budapesten, a magyar külügyminiszteri megbízatása alatt született leánya, Katalin számára is lehetővé tette a román állampolgárság megszerzését, és amelyet így ő csak „Lex Kató” néven illetett a Hivatalos Közlönyben való megjelenése után. Egyetlen gyermeke Várady Arankától, a Nemzeti Színház színésznőjétől született, akit csak 1939-ben vett feleségül. Gyermeke javára azonnal apai elismerő nyilatkozatot tett, de a kis kontessz a Bánffy nevet csak Bánffy György halála után nyerhette el, aki egyébként

Várady Aranka színésznő,
Bánffy felesége

haláláig nem tudott tékozló, de hazatérő fia és a pesti színész nő gyermekéről, az unokájáról.

A NEMZETKÖZI JOG és alkotmányjog mellett Bánffy Miklós behatóan foglalkozott a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogával, pénzügyi joggal, kereskedelmi joggal, közigazgatási joggal, valamint választójogi kérdésekben is megnyilvánult. A trilógiából megismerhetjük továbbá Bánffy Miklós első világháborút megelőző országgyűlési képviselői működéséből fakadó élményeit, ha úgy tetszik, a honatyá, azaz törvényhozó arcát. Bánffy Miklós 1901-től országgyűlési képviselőként, illetve 1906–1909 között Kolozsvar és Kolozs vármegye főispánjaként maga is részese volt a jogalkotásnak, valamint a végrehajtó hatalmi ágának. Bánffy Miklós tehát a dualista államberendezkedés

sajátosságait nemcsak jogásként, hanem gyakorlati szereplőként is ismerte. A nagyregényben ezért alapvetően három jogtörténeti-politikátörténeti síkot is megismerhetünk, elvégre egyszerre láttatja Bécs birodalmi politikájának érveit és dimenzióját, annak világpolitikai összefüggéseit, második síkként ismerteti Budapest álláspontjait és alkotmányjogi érveit, feltárva a két álláspont közötti óhatatlan feszültséget, bár az öncélú és önigazoló jogászokodást kárhozzatja a fent leírtak szerint. Harmadik síkként kerülnek bemutatásra azok a magyar politikai és közjogi érvek, amelyek lényegét tekintve mind a dualizmus ellen hatottak, és amelyek elvezettek a kettős monarchia felbomlásához. E körben különösen a hadügyi, gazdasági és kisebbségi kérdések hátterbe szorítására kell gondolni. A trilógia emellett Bánffy Miklós szövetkezeti programját, a nemzetiségi törvény végrehajtásának kritikáját is tartalmazza, továbbá részletesen bemutatja a törvényhatóságok és az Országgyűlés működését, valamint a választójogi kérdések elemzését.

BÁNFFY MIKLÓS KÖZÉLETI PÁLYÁJA alapját a családi hagyomány és vágyon, valamint a név együttes kötelezettsége adta. Közéleti szereplőként is jogász volt, amely alatt elsősorban azt kell érteni, hogy az indulatoktól mentes,

valamennyi fél érdekét megismerő és elemző, a legalitás talaján álló politikát vallotta magáénak a kitűzött célok elérése érdekében. A közéleti pályája csúcsa egyértelműen az 1921. április 14. – 1922. december 19. közötti külügyminisztersége volt, amelynek mai napig élő, kézzelfogható eredménye a Sopron környéki népszavazás. Pragmatikus gondolkodásának bizonyítéka többek között az, hogy Magyarország kedvező nemzetközi megítélésének elősegítése érdekében a genovai konferencián kétszáz teritékes fogadást adott a külföldi újságíróknak, felvette a diplomáciai kapcsolatot az ideológiailag kirekesztett Szovjetunióval, amelynek eredményeképpen létrejött hadifogolycsere-egyezmény alapján magyar honvédek ezrei térhettek haza. Felismerte Trianon rövid időn belüli megváltozhatatlanságát, így aktivista módon, de indulatoktól mentesen tárgyalt Csehszlovákiával és Jugoszláviával részleges, etnikai alapú határkiigazítások lehetőségéről, amelyre a királypuccsokig egyébként fogadó szándék is fennállt e két utódállam részéről.

KÜLÜGYMINISZTERI MEGBÍZATÁSÁT követően várt nagyköveti kinevezése Franciaországba végül kudarcot vallott, így Bánffy Miklós csalódottságában, illetve atyja hívására is a Romániához csatolt Erdélybe való hazatérés mellett döntött. A hazatérés egyik mozgatórugója lehetett gróf Bethlen István miniszterelnök is, aki barátjaként és bizalmasaként tekintett rá, és a román–magyar viszony rendezése érdekében számított Bánffy Miklós segítségére, mintegy nem hivatalos rezidensként. Ennek a feladatnak Bánffy Miklós az elkövetkező években eleget is tett, több találkozót bonyolított le vezető román politikusokkal a magyar sérelmek orvoslása és a román–magyar viszony rendezése érdekében. Egyes források szerint feladata volt egy esetleges román–magyar perszonálunió előkészítése vagy I. Ferdinánd román király (ur. 1914–1927) jogára alatt, vagy I. Ferdinánd leánya, Ilona hercegnő és egy Habsburg–Lotharingiai főherceg házassága révén. A román állampolgárságot személyesen I. Ferdinánd előtt tette le a bukaresti Koronatanács ülésén azzal a feltétellel, hogy tíz esztendeig politikai szerepet nem vállal. Az állampolgárság másik ára volt, hogy a Bánffy-birtokok kisajátításáért járó, megalázóan kevés kártalanítási összegek miatt nemzetközi bíróság előtt indított perekből el kellett állnia.

KÖZVETLEN POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁS hiányában református főgondnokként, illetve mecénásként, bankelnökként, laptulajdonosként jelent meg az erdélyi közéletben, íróként, rendezőként, díszlettervezőként és grafikusként a kulturális térben. Az Erdélyi Szépmíves Céh és az Erdélyi Helikon tagjaként személyes áldozatvállalása mellett befolyásolta a közéletet az aktivista nemzetpolitika híveként. Kiváló kapcsolatokat ápolt a román udvarral, amelynek tagjaival franciául, illetve az udvar erdélyi származású tagjaival magyarul, magával a királlyal pedig angolul társalgott, Bánffy Miklós románul ugyanis nem tudott. Aktivista szerepvállalása miatt szembekerült az erdélyi magyar

politika passzivistá, sérelmi kisebbségi politikát előnyben részesítő vezetőivel és ezáltal az Országos Magyar Párttal, különösen annak elnökével, gróf Bethlen Györggyel. Atyja 1929-ben bekövetkezett halálát követően a kisajátítások ellenére megcsappant, de még így is jelentős birtokai átvételével szerepe és befolyása tovább növekedett. II. Károly román király uralkodása (1930–1940) alatt a bukaresti kormányzat már egyértelműen Bánffy Miklósban látta az erdélyi magyarság valós és tárgyalóképes politikai vezetőjét, aki ezt felismerte, és ennek megfelelően felkészült jogász és közgazdász munkatársakkal tervezte politikai jogai újbóli gyakorlását.

II. KÁROLY ROMÁN KIRÁLY, mivel alkotmányos úton nem tudta kezelni az amúgy is korlátozott román alkotmányos rendszer belpolitikai válságát, 1938. február 28-án feloszlatta a román parlamentet, és nyílt királyi diktatúrát vezetett be. Az új berendezkedés politikai alapját egy korporatív szervezetben, a Nemzeti Újjászületés Frontjában képzelte el a király, amelynek egyik tagozataként alakult meg a Magyar Népközösség azon magyar politikusok vezetésével, akik a nemzetiségi kérdés orvoslása érdekében nem a politikai passzivitás mellett döntöttek. A Magyar Népközösség elnökévé így Bánffy Miklóst nevezték ki, aki a megváltozott alkotmányos és politikai keretek között azonnal hozzálátott a magyar kisebbség egyéni és kollektív jogainak törvényes biztosításának előkészítéséhez. A királyi diktatúrát azonban másfél év alatt elsöpörte a román felkérésre összeült német–olasz döntőbíróság által meghozott II. bécsi döntés, amelynek nyomán visszacsatolták Észak-Erdélyt Magyarországhoz, amellyel egyidejűleg Románia elvesztette Bulgária javára Dél-Dobruzdját, a Szovjetunió pedig bevonult Besszarábiába. A II. bécsi döntés végrehajtása és a békés átmenet érdekében kiadott nyilatkozatát, a Magyar Népközösségben vállalt szerepét a budapesti felső körök a romániai vezetéssel való megalkuvásként, kollaborációként értékelték, így személyét politikailag ellehetlenítették Magyarországon. Horthy Miklós kormányzó ugyan Bánffy Miklóst kinevezte a Felsőház tagjává, de a Kállay-kormány hivatalba lépéséig nemtelen támadásoknak volt kitéve, amelyeket azonban a rá jellemző kellő eleganciával elhárított, nem vett tudomást róluk.

A HADI HELYZET radikális megváltozása okán személye és kapcsolatrendszere, diplomáciai tapasztalata ismét előtérbe helyezte a már hetvenéves főurat. Kállay Miklós miniszterelnök megbízásából Bánffy Miklós 1943-ban ismét Bukarestbe utazott, ahol tárgyalásokat folytatott egy közös román–magyar kiugrás lehetőségeiről a román ellenzék vezetőivel, valamint Erdély kérdésének rendezéséről. A tárgyalásai nem vezettek eredményre, amellyel kapcsolatban keserűen jegyezte meg, hogy a román politikai vezetés és ellenzék két lépéssel a magyar előtt járt, és gyakorlatilag már biztosították Észak-Erdély kérdésének számukra kedvező rendezését a háborút követően.

Szilvássy Karola, Bánffy műzsája

EZEK UTÁN A NAGYÚR próbálta menteni a menthetőt, többször végrendelkezett, illetve ajándékozási és letéti szerződéseket kötött annak érdekében, hogy páratlan értékű műkincsei, könyvtára, iratai, valamint bonchidai kastélya megmeneküljön az egyház, illetve társadalmi szervezetek által. Az értékmentés és a humanizmus parancsát követve több ízben járt a kormányzónál a kiugrás, illetve a fegyverszünet haladéktalan megkötése érdekében, amelynek egyedüli eredménye végül Kolozsvár harc nélküli feladása volt a visszavonuló német és magyar csapatok által. A visszavonuló németek azonban, bár Kolozsvárt megkímélték az értelmetlen harctól, Bánffy Miklós otthonát, az erdélyi Versailles-ként emlegetett Bonchidát 1944. október 12-én felgyújtották. Amit a tűz meg hagyott, a szovjet és román csapatok

pusztították el. Páratlan műkincsek, könyvtári ritkaságok, az erdélyi szellem pótolhatatlan emlékei és egy évszázados erdélyi életforma lett a háborús tűz martalékává.

A NYILAS HATALOMÁTVÉTELT követően, mivel Bánffy Miklós szerint alkotmányos magyar törvényhozásról többé nem lehetett szó, megvált felsőházi tagságától, és Budapest ostromát követően ismét hazatért. Annak ellenére, hogy többen igazolták németellenességét, a felálló kommunista államberendezkedés a legegyszerűbb életfeltételeket is megtagadta tőle, és osztályidegenként ellehetetlenítette személyét. Visszavonultságában íróként alkotott, és bár kezdetben kapott publikációs lehetőséget, később, politikai nyomásra, a művek már csak a valaha volt óriási vagyonából megmaradt kis szobája íróasztalfiókjának készülhettek. Kolozsváron megbecsült és tisztelt személyiség maradt, kis szobája kulturális szalonként működött, ahol gyakorta megjelentek a művésztsársak és a trilógiában megénekelte nagy szerelem, báró Bornemissza Elemérné Szilvássy Karola is. Ebben az időben már az egykori Nagyúr csak megmaradt ingóságai eladásából tudta eltartani magát. Kislátástalan helyzetében végül dr. Petru Groza román miniszterelnökhöz fordult

útlevíkérelmével, talán még remélve, hogy lányát, az időközben egy amerikai tiszthez férjhez ment és Tangerbe költözött Katalint is láthatja.

NEM ÍGY TÖRTÉNT. A vagyonától és rangjától megfosztott dr. Bánffy Miklós 1949. október 15-én érkezett Budapestre, és szinte azonnal kórházba került legyengült egészségi állapota miatt. 1950. június 6-án halt meg. Két és fél évvel később végül ismét hazatért szeretett Erdélyébe. Hamvait 1976. október 29-én a Házsongárdi temetőben helyezték végső nyugalomra.

B É S Á N M I H Á L Y

BÉSÁN MIHÁLY: MAGYAR TISZTVISELŐ ÉS ROMÁN HAZAFI

ROKOLYA GÁBOR

A 19. század második felétől a századfordulóig tartó korszak magyar közjegyzőségének és az erdélyi románságnak egyaránt kiemelkedő alakja volt Bésán Mihály, aki sokoldalú tehetségét nemcsak a jogi pályán, hanem társadalmi és politikai téren szűkebb közössége, a Bánság, valamint Lugos városa javára is kamatoztatta.

ÉLETRAJZI ADATAI szerint 1838. november 5-én született a bihari Tenkegörbeneden (ma: Gurbediu, Románia). Édesapja, Bésán György Nagyváradon, a bihari pravoszláv szerbek és románok pópája volt. Középfiskolai tanulmányait Nagyváradon, a Premontrei Főgimnáziumban végezte. A gimnázium 1859-ben maturált osztályából a legtöbben jogi pályára léptek. Közéjük tartozott Ortway Miksa kúriai bíró, a Miskolci Törvényszék elnöke, Szabó György és Dobosffy Alajos ítélőtáblai bírák, valamint Beöthy Sándor ügyvéd. Találunk azonban köztük közvégségi bírókat és papokat is. Bésán szellemi fejlődésére az osztálytársak között a legnagyobb hatással élete végéig legjobb barátja, Iosif Vulcan költő volt, aki vele együtt a Pesti Tudományegyetem jogi fakultására iratkozott be.

A PESTEN TANULÓ román diákok szellemi fejlődését tekintélyes és vagyonnal rendelkező román személyiségek segítették elő. Rendszeresen adtak pénzt a román diákoknak, illetve könyveket és tanfelszerelést vásároltak nekik. Közülük elsősorban Gozsdu Manó, a Mocsonyi család, Grabovszky Athanáz és Alexandru Nedelcu tevékenysége emelhető ki. A mecénás személyek az 1820-as években már létrehoztak A román tanulók egyesülete néven egy jogi bejegyzés nélküli társaságot, amelynek fő célja a román irodalmi és történelmi kérdések megvitatása volt. A társaság tagjai Petru Maior történelmi munkásságát tekintették irányadónak. E kör tagjai voltak többek között Pavel Vasici, Paul Jorgovici és Eftimie Murgu. Az egyesület tevékenységéről és megszűnéséről azonban nem állnak további adatok rendelkezésre.

IOSIF VULCAN 1862. február 7-én hívta össze a román egyetemi hallgatókat, hogy előkészítő ülést tartsanak egy román diákegyesület megalakítására. Az egyesület alakuló ülését február 20-án tartották, amelyen az egyesület

elnökének Parten Cosmát választották meg, aki pályafutása során később a nagyszebeni Albina Bank vezérigazgatója lett. Az egyesület elnevezésének a Petru Maior Olvasókört választották, amit később így indokoltak meg: „az ifjúságot azon elhatározásában, hogy az egyesületet Petru Maior után nevezzék el: Petru Maiornak a román nemzeti irodalom terén kifejtett kiváló érdemei: Petru Maiornak a román nemzeti irodalom terén kifejtett kiváló érdemei kívül még az a körülmény is vezette, hogy Petru Maior, a románság fénylő csillaga, Budapesten élt és hunyt el”. Az összejöveteleiket kezdetben a tagok lakásán, majd 1872-től a Belvárosban, a Veres Pálné utca 11. szám alatti házban bérelt lakásban tartották. Bésán részt vett a kör előkészítő bizottságában, így alapító tagja lett a társaságnak. Első szépirodalmi próbálkozásai Pesten, a Ioanichie Miculescu pap által szerkesztett *Aurora Română*-ban jelentek meg. Ezek egyike a lugosi Rugáról írt, amely a 19. század közepétől egy helyi vallási ünnepről szólt. Fenntartása és elterjesztése Constantin Udrea volt lugosi polgármester és egyházzongornok, valamint Ioan Marcu esperes nevéhez fűződött. Az ünnepről a lugosi ortodox templom védőszentjének napján, augusztus 15-én tartották. A templomban előadták a *Bánáti imát*, majd délután nyolctól hajnali négyig tartott a táncmulatság a templom körül. Az ünnepségen gyakran gyűjtöttek adományokat az elemi kárt szenvedtek részére, és a híres lugosi román kórus megalapítását is egy ilyen gyűjtés tette lehetővé. Az *Álarcos bál* című novellája egy romantikus szerelmi történet leírása, amely inkább csak írója szépirodalmi gyakorlatának tekinthető. Az *Aurora Română* rövid idő után már *Aurora* néven látott napvilágot, majd pár év után beszüntette megjelenését, mivel szerkesztése következetlen volt, és az olvasói számára sem tudott nívós szépirodalmat nyújtani. Jelentősége abban mutatkozott, hogy ez az első olyan román nyelvű szépirodalmi folyóirat, amelyik a latin ábécé betűivel jelent meg.

IOSIF VULCAN már az *Aurora* megjelenése előtt, 1861-ben cikket írt a *Concordia* című pesti román napilapban egy szakmailag megalapozott színvonalú szépirodalmi folyóirat megjelentetése érdekében. Ez lett az 1865-től kiadott *Familia* művelődési és szépirodalmi illusztrált folyóirat, amelynek szerkesztősége a Nyáry Pál utca 4. szám alatti házban működött. A lap első számában Vulcan így összegezte a szerkesztői hitvallását: „Bármelyik nemzet felvirágzásának, becsületének és megmaradásának műveltség a biztosítéka. A műveltség nélküli nemzet nem képes ellentánni az idők különbségeket egybeegyeztítő hullámainak, s akár az őszi szélbe hullt virág, eltűnik a föld színéről, a történészek pedig semmi emlékezetre méltót sem jegyeznek fel majd róla”. Ebben a folyóiratban jelentek meg többek között Mihai Eminescu és Octavian Goga költeményei és egyéb írásai. A lap szerkesztősége 1880-ig Budapesten működött. Ettől kezdve a folyóirat Nagyváradon jelent meg egészen 1906-ig, Iosif Vulcan haláláig. Bésán a *Familia* megjelenésének negyedszázados évfordulóján a lapba írt visszaemlékezésében azonban az *Aurorát* már úgy említette, mint azt a lapot, amelyből kinőtt a *Familia*, így véleménye szerint e lap nem 1890-ben lett huszonöt éves.

AZ EGYETEM ELVÉGZÉSÉT követően Vulcan és Bésán útjai látszólag elváltak, mert Bésán Aradon jogi pályára lépett, míg Vulcan Pesten maradt és tovább szerkesztette a folyóiratát. Bésánt előbb az Aradi Törvényszék aljegyzőjének, majd a törvényszék ülnökének nevezték ki.

ELSŐ JOGI PUBLIKÁCIÓJA is e korszakához kötődik. A *Jogtudományi Közlönyben* megjelent írásában a büntető és a polgári perekben egyaránt fontos bizonyítási eszközt, a tanúbizonyítás problémáit elemezte. A tárgyaláson megjelent tanúk költségeinek viselése másképp alakult a polgári perekben, mint a büntetőperekben. A polgári perekben vagy mindegyik fél viselte a maga költségeit, vagy pedig az eljárásban vesztes fél viselte az eljárás összes költségét. Az állam azonban ebben az időszakban a büntetőperekben még nem előlegezte meg a tanúk költségeit, ami rendszerint azzal a következménnyel járt, hogy a tanúk nem jöttek el a tárgyalásra. Ez pedig nagymértékben befolyásolta a büntető-eljárások sikeres befejezését. A kérdés törvényhozási rendezése előtt egy költségvetési keret felállítását sürgette annak érdekében, hogy a bűnelkövetők elítéléséhez a bizonyítékok rendelkezésre álljanak. Véleménye szerint: „A jog s méltányosság követelménye e szerint az, hogy ha már az állam a bűnügyeket kezébe vette, köteles legyen a felhívott tanúk utazási költségeit a tanulás után, azonnal, az elmarasztalendő vádlott számlájára előlegesen kifizetni, ez által az igazság kiszolgáltatására s az állam érdekeinek megóvására hivatott közeget oly állapotba helyezni, hogy ezek hivatásuknak a közjó érdekében kellően megfelelhessenek.”

HIVATALI MUNKÁJA mellett kapcsolódott be az Andrei Şaguna püspök által alapított Astra kulturális egyesület aradi tagozatának munkájába. Munkatársa lett a *Speranția* című lapnak, amely 1869–1872 között kéthetente jelent meg, valamint a Iosif Vulcan által alapított és ekkor már Mircea V. Stănescu szerkesztésében megjelenő *Gur'a Satului* című satirikus kétheti lapnak. Lingvisztikai, történelmi és néprajzi érdeklődését önképzéssel mélyítette el, ennek érdekében kora számos tudósával kiterjedt levelezést folytatott.

BÉSÁNT 1872-BEN a Pesti Királyi Ítéltábla pótbírájának nevezték ki. Az ítéltábla Daruváry Alajos tanácselnök által vezetett VI. tanácsába osztották be. 1871–1872 között főszerkesztője lett a *Patria* című kéthetente, majd 1872-ben a megjelenését háromhetire váltó kormánypárti lapnak. A *Patria* volt a korszak első román nyelvű, latin betűs kormánypárti politikai lapja. Az 1872. évi képviselőházi választásokon kormánypárti jelöltként a facseti választókerületben lépett fel. Ellenzéki jelöltként Eugen Mocsonyi lépett fel ellene. Bésán 1872. június 6-án tartotta programbeszédét Facseten. Az eseményről tudósító *Pesti Napló* című kormánypárti napilap cikke már ekkor megelőlegezte a várható sikert: „megválasztása biztos lesz”. Végül 296 szavazattöbbséggel szerezte meg a képviselői mandátumát.

Lugos 1910-ben, háttérben a Temes hídjával

A KÉPVISELŐHÁZ ALAKULÓ ÜLÉSÉN megtartott sorsolással a VI. osztályba osztották be, amelynek elnöke gróf Péchy Manó volt, jegyzője pedig Széll Kálmán, a későbbi miniszterelnök. Tevékenységét előbb a Jogügyi Bizottságban fejtette ki, ahol segítette a büntető perrendtartás tervezetének végleges megszövegezését. Ugyancsak részt vett a törvénykezési rendtartás (polgári peres eljárásról szóló törvény) módosítási eljárásának 1873-ban megindult vitájában, amelynek tervezetét Teleszky István készítette el. A módosítás központi elemei a szóbeliség és a közvetlenség polgári eljárásjogi alapelveit kívánták érvényesíteni. Bésán a javaslat bizottsági vitájában azt az álláspontot képviselte, hogy a szóbeliség elvének érvényesítése a nemzetiségek szempontjából is előnyös, mivel a feleknek így lehetőségük nyílik a saját anyanyelvüket használni. Az írásbeliség elve viszont azt jelentette volna, hogy a felek jogi képviselői a beadványaikban az államnyelvet használták volna. Bonts Döme (Dimitrie Bonciu) is ehhez az állásponthez csatlakozott. A polgári törvénykezésről szóló törvény novelláját csak 1881-ben fogadták el, és ez az előzetes várakozásokkal szemben az írásbeliség elvét erősítette meg. 1873-ban beválasztották a Képviselőház Mentelmi Bizottságába. A román ortodox egyházzal Aradon kialakult kapcsolatait megtartva vett részt az 1873 szeptemberében Nagyszebenben tartott görögkeleti egyházi kongresszuson, ahol a kongresszus jegyzőjének

választották meg. A kongresszus fő napirendi pontja a metropolita (érsek) megválasztása volt, amely tisztségre az elhunyt Andrei Şaguna után a kongresszus résztvevői Miron Romanul aradi püspököt találták a legalkalmasabbnak.

AZ ORSZÁGOS POLITIKÁBAN való részvétel mellett nem hanyagolta el a választóival való kapcsolattartást sem. 1874 szeptemberében választói gyűlést tartott Facseten, ahol beszámolt az addigi képviselői tevékenységéről. Az 1874. év végén a Képviselőházban egy eseti bizottság alakult, amelynek feladata az volt, hogy dolgozza ki – a szabad vallásgyakorlás érdekében – az állam és az egyház közötti viszony szabályait. A bizottságba Bésán mellett beválasztották az aradi származású Bonts Dömét, aki akkor a nagybutyáni (Ineu) választókerület képviselője volt, majd a közjegyzői intézmény bevezetése után aradi közjegyző, az Aradi Közjegyzői Kamara első elnöke. Bésán képviselői tevékenységével igyekezett szűkebb pátriája, a Bánság érdekeit képviselni, amire a legjobb példa az az interpellációja volt, amelyet annak érdekében nyújtott be, hogy maradjon Oravicabányán a törvényszék székhelye. Ez azonban nem járt sikerrel, mivel a kormány az 1875. évi 33. tc.-kel megkapott felhatalmazás birtokában 1876 elején huszonzét törvényszéket szüntetett meg, köztük az oravicabányait.

BÉSÁN AZONBAN a legnagyobb aktivitást a közjegyzői törvény képviselőházi vitájában fejtette ki, amely egyben az utolsó képviselői szereplése is volt.

A POLGÁRI KÖZJEGYZŐI INTÉZMÉNY bevezetése az igazságszolgáltatás szervezetének kiegyezés utáni kiépítésének fontos eleme volt. Az 1858-ban császári pátenssel bevezetett császári és királyi közjegyzőség csak rövid, mintegy két és fél éves működés után eltűnt, hogy helyét ismét a rendi társadalomból itt maradt közhitelességi szervek foglalják el. Ez azonban már nem elégítette ki sem a kiegyezés utáni gazdasági fejlődés, sem pedig a jogkereső közönség igényeit. Horvát Boldizsár igazságügyi miniszter először Bogdány Lajos ügyvédet bízta meg a közjegyzői törvény tervezetének elkészítésével. A Bogdány-féle javaslat a korlátlan hatáskörrel rendelkező francia mintát vette alapul, amit az ügyvédek elutasítottak. A közjegyzői intézmény bevezetésére azonban változatlanul fennállt a társadalmi igény. Bittó István ezért Ökröss Bálint minisztériumi osztályfőnököt bízta meg a közjegyzői törvény javaslatának kidolgozásával. A közjegyzői törvény második tervezete a bajor és az osztrák közjegyzői szabályozást vette alapul, amely korlátozott hatáskört biztosított a közjegyzőknek. Ezt a javaslatot a Képviselőház tárgyalásra elfogadta.

A KÖZJEGYZŐI TÖRVÉNY tervezetének vitájában Kapp Gusztáv erdélyi szász nemzetiségű képviselő a magyar államnyelv mellett a német nyelv használatának egyenjogúsítását kívánta elérni. Álláspontja szerint minden kinevezett közjegyzőnek a magyar és a német nyelv ismerete mellett az „illető vidéken divatozó nyelvek közül legalább egyben való jártasságát” kellene igazolni.

Bésán ezzel szemben egy mérsékeltabb álláspontot képviselt, amely szerint a közigyöző az állam nyelvén kívül egy, a székhelyén használt nemzetiségi nyelvet is beszéljen. Ehhez a véleményhez Bonts Döme is azonnal csatlakozott, és Tisza Kálmán belügyminiszter is (elvben) egyetértett vele. Bésán támogatta a közigyözői okirati kényszer eseteinek kibővítését a házastársak, valamint a közeli hozzátartozók közötti jogügyletekre. A Képviselőház azonban ezt a módosítást nem szavazta meg. A *Hon* című lap 1875. június 1-jei számában már arról tudósított, hogy Bésán Mihály lemondott a mandátumáról, hogy közigyözői kinevezést kaphasson. Helyére a facseti választókerületben Harkányi Frigyeszt választották meg. A közigyözői intézmény bevezetésekor Bésánnal együtt összesen hat volt képviselőt neveztek ki közigyözővé: Dálnoky Barnabást Miskolcra, Bonts Dömét Aradra, Matics Jánost Újvidékre, Máday Sándort Budapestre és Szmrecsányi Lászlót Kassára.

A LUGOSI KÖZJEGYZŐI SZÉKHELY illetékessége 1875-ben a Lugosi, a Facseti és a Németbogsáni Járásbíróságok területére terjedt ki. 1890-ben létrehozták az eredeti illetékességi területén a németbogsáni, majd 1908-ban a facseti (facsádi) közigyözői székhelyet. További változás, hogy Lugoson 1896-ban egy második közigyözői székhelyet is létesítettek. A székhely illetékességi területén többségében románok éltek. 1880-ban ez 47 863 román nemzetiségű állampolgárt, 8629 németet, 2585 magyart és 3874 egyéb nemzetiségű személyt jelentett. 1910-ben a románok száma: 57 818, a magyarok száma: 14 464, a németek száma: 13 355, míg az egyéb nemzetiségűek létszáma 4411 főt tett ki. Az ügyforgalmi adatai alapján a lugosi közigyözői székhely statisztikája az országos átlag feletti volt. Ez azt jelentette, hogy az okiratok, valamint a hagyatékok és a hitelesítések száma is magas volt. Bésán a magyar államnyelv mellett német, latin és román nyelvismerettel rendelkezett. Nyelvi jogosítványa birtokában gyakran készített román nyelven okiratokat azon ügyfelek részére, akik a magyar nyelvet nem ismerték. A magyarul nem beszélő ügyfelek számát azonban nem jelzi hűen az általa írásba foglalt román nyelvű okiratok száma, mert a nemzetiségi nyelven készített okiratok után dupla közigyözői díjat kellett fizetni. Ezért sok ügyfél megelégedett azzal, ha a közigyöző szóban lefordította részükre a magyar nyelven készített okiratokat, és nem kérte annak román nyelven történő okiratba foglalását.

A LUGOSI KÖZJEGYZŐI SZÉKHELY a Temesvári Királyi Közigyözői Kamarához tartozott. A kamara illetékessége a Fehértemplomi (ma: Bela Crkva – Szerbia), a Karánsebesi (ma: Caranşebes – Románia), a Nagybecskerekéi (ma: Zrenjanin – Szerbia), a Nagyikindai (ma: Kikinda – Szerbia), a Pancsovai (ma: Pančevo-Szerbia) és a Temesvári (ma: Timișoara – Románia) Királyi Törvényszék területére terjedt ki. Egy 1894-ben készült kamarai felterjesztés szerint: „A Temesvári királyi közigyözői Kamara területét kivéven Torontál vármegye gazdagabb részét – éspedig Temes vármegyét nagy részben, Krassó-Szörény

vármegyét úgyszólván egészen a majdnem teljesen elszegényedett, a földműveléssel foglalkozni nem szerető román nép lakja, a kereskedelem ezen vidékeken jó részben teljesen pang, a román népek igényei oly csekélyek, hogy apró darabka földjén termelt kukoricája öt teljesen kielégíti a családjával.” A kamarai felterjesztés szövege azonban félrevezető volt, azért készült, hogy a közjegyzők hagyatéki eljárási hatáskörének bővülésével ne létesítsenek új közjegyzői székhelyeket a kamara illetékességi területén. Az igazság ezzel szemben az volt, hogy a nagyobb városok, közöttük Nagybecskerek, Lugos és különösen Temesvár az ország legnagyobb forgalmú közjegyzői székhelyei közé tartoztak.

A KAMARA ELSŐ ELNÖKÉNEK Prepeliczay Béla temesvári közjegyzőt választották meg. Ő azonban 1878-ban lemondott az állásáról, és a kamara elnökének Plausich Mátyás temesvári közjegyzőt választották, aki az impériumváltásig töltötte be – évenkénti újraválasztással – az elnöki tisztséget. Bésán Mihályt többször is megválasztották a kamara elnökségi tagjának. Elnöki vagy alelnöki tisztséghez azonban nem tudott jutni, mivel nem a kamara székhelyén, Temesváron lakott. A közjegyzőket is érintő új jogszabályok tervezetére azonban a kamarai felterjesztéseket mindig Bésán készítette el.

A KÖZJEGYZŐI INTÉZMÉNYT érintő első jogirodalmi tevékenysége a közjegyzők helyzetét igyekezett javítani az igazságügyi hivatásrendek között. Két fő probléma mutatkozott: az egyik, hogy az ügyészség felügyeletet látott el a közjegyzők felett, a másik, hogy a bíróságok is elláttak olyan közhitelességi feladatokat, amik eredetileg a közjegyzők hatáskörébe tartoztak. Így például letárgyalták a hagyatékokat, hitelesítéseket adtak ki, váltó óvásokat vettek fel. Ugyanakkor a bírák és a közjegyzők személyes jó kapcsolatától függött a közjegyzőknek adott bírósági megbízások száma, a letárgyalandó hagyatéki ügyek száma. A Temesvári Közjegyzői Kamara területének déli része a katonai határőrvidékhez tartozott. A törvény 1873-ban rendelkezett a bánási határőrvidék területének a vármegyei rendszerbe történő beillesztéséről. A román bánási ezred területéből, valamint a szerb bánási ezred egyes részeiből Karánsebes székhellyel létrejött Szörény vármegye, míg a szerb bánási ezred többi része Temes és Torontál vármegyékbe olvadt be. A kamarához tartozó közjegyzők munkáját, különösen a hagyatéki ügyek rendezését hátrányosan érintette, hogy a határőrvidék speciális vagyoni jogi intézményét, a házközösségi rendszert (zadruga) ez a jogszabály sem szüntette meg. Stassik Ferenc nagybecskereki ügyvéd meghatározása szerint: „Házközösség alatt a volt határőrvidéken nagyobb számú embereknek ugyanazon házban, erők és vagyonuknak közös haszonra és haszonélvezetre irányuló patriarchális együttélését értjük.” Ezért a közjegyzők házközösségi rendszert érintő hagyatékátadó végzéseit szolgabírói ellenjegyzéssel kellett jóváhagyni. A házközösségi rendszer fennállásának másik hátrányos hatása abban mutatkozott, hogy a tényleges birtoklási állapotok általában nem egyeztek meg a telekkönyvi nyilvántartás adataival.

Lugos, Eötvös-sor a színházzal

Bésán ezért sürgette a házközösségi rendszer megszüntetését. Niameşny Mihály fehértemplomi közjegyző ugyancsak a kérdés megoldását javasolta azzal, hogy a törvény tervezetét is elkészítette. Végül a kérdést csak 1885-ben oldották meg törvényi szabályozással, ugyanakkor a házközösségek vagyoni jogi felszámolása a világháború kitöréséig eltartott.

BÉSAN A KÖZJEGYZŐI INTÉZMÉNY fejlődéséhez annyiban is hozzájárult, hogy Bonts Dömének a közjegyzők szerepéről írt *Útmutatás és felvilágosító közlemények a közjegyzői intézmény elönyeiről és azon jogi cselekményekről, amelyekben a közjegyzők működését igénybe venni szükséges és hasznos* című tájékoztató füzetét román nyelvre lefordította. A közjegyzői intézmény fejlődése azonban a kezdeti évek után megtorpant. A Temesvári Közjegyzői Kamara ezért már 1884-ben felterjesztéssel fordult az igazságügyi miniszterhez, amelyben sürgette a hagyatéki eljárás reformját, hogy minél több hatáskör kerüljön át a közjegyzőkhez, ezzel megszilárdítva a közjegyzők anyagi helyzetét. Az örökösödési eljárás kodifikációja ugyanakkor nagyon elhúzódott. Weinmann Fülöp budapesti közjegyző csak 1889-ben kapott az igazságügyi kormányzattól megbízást a jogszabály tervezetének elkészítésére. Ugyanakkor azonban az általa készített tervezet a gyakorlati élet igényeit már nem elégítette ki. Bésán álláspontja szerint ez annak volt köszönhető, hogy az öröklési anyagi jog szabályozása, valamint a telekkönyvi állapotok rendezése elmaradt, így nem segíthették elő a hagyatéki eljárás reformját. A Weinmann-féle tervezet az írásbeliség elvét állította az

eljárás középpontjába, ezért támadta Bésán, mert az írásbeliség elvének erősítése növelte volna az eljárás költségeit és az eljárások elhúzódsát.

A KÖZJEGYZŐI TÖRVÉNY novelláját 1886-ban fogadták el. A közjegyzői törvény átfogó módosítása sem elégítette ki a közjegyzők igényeit, mivel érdemben nem terjesztette ki a közjegyzők hatásköreit. Ezért elodázhatatlanná vált, hogy az örökösödési eljárásban bővítsék a közjegyzői hatásköröket. 1895-ben aztán hatályba lépett az örökösödési eljárásról szóló törvény, amely osztott hatáskört vezetett be a közjegyzők és a járásbíró között. A közjegyző letárgyalta a hagyatékot, és a letárgyalt hagyatéki ügyet a hagyatékátadó végzés tervezetével együtt betervezte a bírósághoz. A járásbíró a végzés tervezete alapján adta ki a végleges hagyatékátadó végzést. Ez a szabályozás, bár előrelépést jelentett a korábbi állapotokhoz képest, mégis hátrányos volt az ügyfelek számára, mivel az ügyekkel két hatóság foglalkozott, és kétszer kellett részükre díjat, illetve illetéket fizetni. Ugyanakkor a közjegyzők részére az is előnytelen volt, hogy a megnövekedett ügyforgalomra való hivatkozással, a meglévő közjegyzői székhelyek megosztásával új közjegyzői székhelyeket létesítettek. Így került sor a lugosi közjegyzőség területén előbb a németbogsáni, majd a facseti és a Lugos 2. számú székhelyek létesítésére.

1889-BEN SZILÁGYI DEZSÓT nevezték ki igazságügyi miniszternek, akitől a kortársak, köztük Bésán is komoly változtatásokat vártak az általa meghirdetett igazságügyi reformtól. Szilágyi nézetei szerint előbb az igazságügy szervezetét kell megreformálni ahhoz, hogy az eljárási jogszabályok módosításához is hozzá lehessen nyúlni. Így került sor a bírósági szervezetben az ítélőtáblák felállítására, valamint az ügyészség szervezetének korszerűsítésére. Bésán külön cikkben köszöntötte a hivatalba lépő minisztert, és azt várta tőle, hogy az eljárási törvényekben vezesse be a szóbeliség és a közvetlenség elvét, amiért ő még képviselő korában küzdött.

A MINISZTER MÁSIK ÍGÉRETE a vármegyei (közigazgatási) rendszer felülvizsgálatára vonatkozott. A területi felosztás racionalizálása több vármegyét, így Krassó-Szörényt is érintette volna. Krassó-Szörény vármegye 1881-ben jött létre Krassó és Szörény vármegyék egyesítésével. Szörény vármegyét 1873-ban hozták létre a 13. számú román bánsági határőrezred egész területének, valamint a szerb bánsági ezred egyes századainak (községeinek) egyesítésével, Karánsebes székhellyel. Krassó vármegyét viszont már korábban, 1779-ben létesítették a Bánság északi területein, Lugos székhellyel. A szervezeti egyesítés végrehajtására a vármegye közgyűlése egy tizenkét tagú bizottságot küldött ki, amelynek tagja volt Bésán Mihály lugosi közjegyző is. A bizottság feladata az egyesített vármegye szervezeti és működési szabályzatának kidolgozása volt. A vármegyei közgyűlésben három párt alakult ki. Az első volt a kormánypárt, volt egy mérsékelt ellenzék Jogpárt néven, amelynek vezetői Titu Hațieg lugosi

570 ^{ügyirat}
1881.

31

KÖZJEGYZŐI OKIRAT.

Elöttem

Magosi kir közjegyző előtt megjelent az
 általam személyesen ismerem és neje
 Zsófia, egy főszeű Zsófia Anna
 földművelő, mint ügyfelek, és
 rábbai Dragomir József és Dágyu
 Trajan általam személyesen ismerem és
 ki lakosok, vakszi hajduk, mint ügy-
 tesi samuk, kiknek együttes jelenlet-
 tésben a lugosi „Concordia” hitelesít-
 veskeret javára kiállják a követelt

Főszeű

előbírta az ezemel elismerjűt
 hogy a lugosi „Concordia” köz-
 mási tagok és hitelesítveskeret-
 tól 200 forintra: kétfő forintra

Bésán Mihály által szerkesztett közjegyzői okirat

ügyvéd és Bésán Mihály voltak. A radikális ellenzékét Coriolan Brediceanu lugosi ügyvéd vezette. A megalakult vármegye szakbizottságaiban, Andrei Liviu görögkatolikus esperes mellett a későbbiekben is ők vettek részt a legnagyobb aktivitással. A vármegyei közigazgatás nyelve a román és a magyar volt. Bésán élete végéig aktívan vett részt a vármegyei közgyűlések munkájában, mert mint virilista (a legnagyobb adófizetők egyike) mindig a közgyűlés tagja maradt. Publicisztikai munkásságában is foglalkozott a közigazgatás kérdéseivel. Cikkeiben külön kiemelte szűkebb hazája, a Bánság logikátlan közigazgatási felosztását. A 19. században Arad városa Arad vármegye központja volt, míg a Maros túlsó partján Újarad már Temes vármegyéhez tartozott. Úgy vélte, hogy az egyesített Krassó-Szörény vármegye területe is olyan nagy, ami már megnehezíti a vármegyei közigazgatás zavartalan működtetését.

1893 ŐSZÉN egy érdekes sajtóper tartotta izgalomban a Bánság közvéleményét. A *Südongarische Reform* című ellenzéki lapban jelent meg egy cikk, amely Jakabffy Imre, Krassó-Szörény hivatalban lévő főispán állítólagos visszaéléseit tárgyalta. A cikk miatt hivatalból indult meg a sajtóper, amelyet Temesváron tárgyaltak. A cikkben megírtak információit Ivacs Kovics Szofron hivatalából elbocsátott szolgabíró adta az újságíró részére. Ebben az ügyben tanúként hallgatták meg Bésán Mihály lugosi királyi közjegyzőt, aki közismerten a főispán politikai ellenfele volt.

A FŐISPÁN KÉPVISELETÉT ellátó ügyvéd utójára hagyta Bésán meghallgatását. A tanúvallomása elején azonnal meggyanúsította, hogy ő volt az inkriminált cikk szerzője. Ez ugyan nem volt igaz, azonban ezzel a fordulattal megzavarta a közjegyzőt. Kiderült, hogy Bésán egy belső használatra szánt emlékiratot írt, amely tartalmazta a főispán közéleti szereplésének kritikáját. Ivacs Kovics ennek az emlékiratnak egy másolatát elolvasásra megkapta, aki visszaélt a közjegyző bizalmával, és átadta a temesvári lap újságírójának az iratot. Az újságíró cikkének alapját így az a Bésán-féle emlékirat képezte, amely a közjegyző akaratán kívül került nyilvánosságra. A tárgyaláson felolvasták a kéziratot, majd ezt követően Gozsdu Elek királyi ügyész visszavonta a vádat az újságíróval szemben. A naplóban foglalt tényállításokat azonban nem vizsgálták ki. A vármegye úri közönsége ennek ellenére visszafogottan viselkedett a pert követően a közjegyzővel. A Lugosi Úri Kaszinó eltanácsolta a tagjai sorából. A közjegyzői fegyelmi bíróság első fokon 500 forint pénzbüntetésre ítélte, amelyet a Kúria mellett működő fegyelmi bíróság megrovásra enyhített.

A FŐISPÁN ÉS BÉSÁN MIHÁLY közötti vitáknak azonban ezzel a sajtóperrel még korántsem volt vége. Még 1831-ben végrendelet nélkül meghalt egy Markovits Tódor nevű örökgyógy, akinek a hagyatékában tetemes összegű készpénzvagyron maradt. A pénzt a vármegye árvaszéke kezelte, és mivel az örökösök nem jelentkeztek, így a letét is elfelejtődött. Csak a halálesetet követő

közel 70 év elteltével, 1900-ban bukkantak fel az örökösök, akik kérték a letéti összeg kiutalását. Bésán Mihály hagyatéki megkeresését követően derült ki a vármegye hivatalában a letétbe helyezés ténye. A letét beazonosítását azonban megnehezítette, hogy a nyilvántartó könyvből az 1831. évre vonatkozóan kitépték a lapokat. A közjegyző ezzel szemben mégis be tudta bizonyítani a letétbe helyezés tényét, s így a vármegye és annak vezetője felelősségét. Az örökösök még Széll Kálmán miniszterelnöknél is panaszt emeltek a főispán ellen, azonban ma már nem lehet tudni, hogy végül mikor kapták meg az örökségüket.

ÉLETE VÉGÉN MEGJELENT anekdotikus írásaiiban a kiegyezést megelőző vármegyei élet, a szolgabírák és táblabírák világát idézte meg: „A hajdani táblabírák, szolgabírák patriarkális módon vezették a közigazgatást és törvénykezést. Írni keveset írtak, de annál többet végeztek – szóval. Igazságot szolgáltattak a népnek becsületességgel, bírói bölcs belátással s a köztisztviselő személyébe vetett bizalom hatalmával: paragrafusokat, kimutatásokat, avagy rubrikákat nem ismertek, mert nem is igen voltak; vasfegyelem alatt nem állottak, fegyelmi vizsgálatok nem voltak; akkor dolgoztak, amikor akartak, és mégsem volt restanciájuk.” A szolgabíró és a táblabíró a nemzetiségek nyelvén, az írásbeliséget mellőzve, a helyszínen intézte a falvak ügyeit. A tárgyalásra nem tértivevényes levéllel idéztek, hanem egy papírdarabra nyomott viaszpecséttel. A tárgyaláson megjelent felek előtt szóban hirdették ki az ítéleteiket. Ugyanakkor a bürokrácia túltengésére is volt példa. Előfordult, hogy a hivatalában lévő alispán, több szabadságon lévő vármegyei tisztviselőt helyettesítve, egy ügyet hatszor is megválaszolt és beiktatott a saját hivatala részére. A tisztviselők az írnokok részére a határozat tervezetében gyakran használtak az ismétlődő kifejezések kiírása helyett írásjeleket, amelyeket pipának neveztek. Ezek eléréséből, elírásából olyan határozatok születtek, amelyek anekdoták alapjául szolgálhattak, így például a *törvénytelen ágyból született okmányok* kifejezése. Bésán amatőr néprajzusként kutatta a Bánság néprajzi, történeti hagyományait. Egyes, a történelmi közelmúlt általa kényesnek ítélt kérdéseiben írott cikkeit Omega álnéven jelentette meg a helyi *Drapelul* hasábjain. Meg nem jelent feljegyzéseit, adatgyűjtéseit a román néprajz tudósai forgatták, kiváló forrásmunkaként felhasználva. A román nyelv helyes használata, a konzekvens helyesírás kialakítása érdekében mozgalmat kívánt indítani, bekövetkezett halála azonban ezt már nem tette lehetővé.

BÉSÁN LEGNAGYOBB HATÁSÚ munkája Béla király névtelen jegyzője (Bele regis notarius vagy Anonymus) művének, a *Gesta Hungarorum*nak latinról román nyelvre történő lefordítása. Munkája a könyv publikálása előtt a *Transylvania* című folyóiratban jelent meg. Fordítása alapját a Magyar Tudományos Akadémia 1892. évi latin nyelvű *Gesta* szövegkiadása képezte. Könyve értékét azzal is növelte, hogy a fordításához latin, román, magyar és német nyelvű bibliográfiát is összeállított. A forráskiadás párhuzamosan közölte a

A Bésán család síremléke

latin és a román nyelvű szöveget. Anonymus híres munkája, amely a magyar honfoglalás történetét mutatja be, fordításának köszönhetően, termékenyítően hatott a román történészek munkásságára, mivel ez volt a *Gesta* első román nyelvű fordítása.

A VÁRMEGYEI KÖZÉLET mellett Bésán hangsúlyosan vett részt Lugos városának közigazgatási életében. Krassó-Szörény vármegye egyesítésekor a vármegye székhelye, Lugos még csak nagyközség volt. Bésán itt is virilista jogon vett részt a képviselőtestület munkájában. 1886-ban a lugosi polgárok kezdeményezték, hogy Lugos nagyközség helyett rendezett tanácsú várossá alakuljon. Az átalakulás azonban anyagi terhekkel is járt az akkor még csak tizenkétezer lakossal rendelkező településnek, ezért több tekintélyes polgár, köz-

tük Titu Hațieg a javaslat ellen lépett fel. Bésán ugyanakkor az átalakulás pártján volt, mivel úgy vélte, hogy egy vármegyei székhelynek otthont adó helynek városi címmel kell rendelkeznie. Végül szoros eredménnyel, de győzött a városná nyilvánításról szóló indítvány. A kisebbség képviselői ugyanakkor minden jogi lehetőséget kihasználtak a határozat megtámadására, így a rendezett tanácsú város új képviselőtestülete csak 1889 januárjában alakult meg. A városi közigazgatásban egyenrangúként használták a magyar, a román és a német nyelvet, mivel ez tükrözte a város lakosságának összetételét.

A VÁRMEGYEI ÉS A VÁROSI közéletben való kötelező részvétel mellett Bésán a társadalmi szervezetek munkájában vett igazán szívesen részt. Ennek kiemelkedő példája a lugosi román színház felépítésében való közreműködése. A lugosi román nyelvű színjátszás a 19. század végére már nagy hagyományokkal rendelkezett. Az első román nyelvű színdarabot még 1834-ben adták elő a városban. G. A. Petculescu igazgató a társulatot vándorszínházzá alakította át, amely a színművek mellett már operetteket is bemutatott. 1888. október 9-én a színházépítő társulat, Bésán Mihály elnök vezetésével, nagyszabású jótékonyági estet tartott Lugoson a színházépítési alap javára, ahol fellépett

Iosif Vulcan költő, aki *A megszőkött lakó* című vígjátékát olvasta fel, valamint a közjegyző lánya, Bésán Kornélia, aki klasszikus darabokat adott elő zongorán. A színházépítő társulat vagyona ekkor már elérte a 48 048 forintot. Az új városi színház végül 1900. december 1-jén nyílt meg a Temes jobb partján lévő telken. A megnyitó alkalmából Marsovszky Árpád polgármester ünnepi képviselőtestületi ülést hívott össze, amelyen dr. Demetriu Radu püspök is részt vett. A színház ünnepélyes megnyitóján román nyelven a *Vidéki idill* című dalművet adták elő, magyar és német nyelven pedig zenés darabokat. A városi színház ma is működik, a kiváló lugosi születésű operaénekesről elnevezve, Traian Grozăvescu Színház néven.

BÉSÁNNAK ATHANASIEVITS SÁNDOR országgyűlési képviselő lányával, Líviával kötött házasságából öt gyermeke született. Kornélia lánya zenei pályára lépett. Zenő gyógyszerész, míg a fiatalon elhunyt Sándor kadét lett. Bésán Kornélt magyar királyi közjegyzőnek Buziásfürdőre, míg Bésán Virgilt Lugosra román királyi közjegyzőnek nevezték ki. Bésán Mihály a hivatali és közéleti elfoglaltságai mellett szívesen töltötte idejét a birtokán, ahol elsősorban szőlőműveléssel foglalkozott. Még 1879-ben megvette a govasdiai volt kincstári uradalom egy részét. A vásárolt birtokát szőlővel telepítette be. A gazdálkodás elméleti és gyakorlati része egyaránt érdekelte. A *Borászati Lapok* munkatársaként és bánsági tudósítójaként jelentkezett a helyi gazdák tapasztalatairól szóló híradásaival. A peronoszpóra járvány idején kiemelte, hogy a szőlők művelése a felére esett vissza, ugyanakkor a megmaradt szőlőből készült bor jobb minőségű volt, mint korábban. Cikkeiben kiemelte a gondos szőlőművelés és a permetezés fontosságát. A társadalmi státuszához mérve, viszonylag későn, 1901–1904 között építette fel a Temes folyó vashídjánál a francia barokk ízlést tükröző házát, a Bésán-palotát, amely a lakásának és a közjegyzői irodájának is helyt adott. A ház földszintjén található üzlethelyiségeket a Corso nagykávéház és a Délmagyarországi Bank lugosi fiókja bérelte.

BÉSÁN MIHÁLY 1908. március 31-én, életének 70. évében hunyt el. Sírja a lugosi ortodox temetőben ma is megtalálható. Szűkebb pátriájában, Lugoson napjainkban is fennmaradt az emlékezete, amit a lakóházán található emléktáblája is jelez.

F A R K A S M Ó Z E S

FARKAS MÓZES: ÜGYVÉD ÉS KAPITALISTA NAGYIPAROS

VERESS EMŐD

Dr. Farkas Mózes a 20. század első felében Kolozsvár gazdasági és közéletének fontos szereplője volt. Leginkább a Dermata-művek vezetőjeként emlékeznek rá. A (kereskedelmi) társaság jogi személy. De ez a társasági *személyiségnek* csak a jogi váza, kerete: a szíve az irányítás, a vezető tisztségviselők, a lelke pedig az üzleti ötlet. Azonban fontos a forma is. Az Osztrák–Magyar Monarchia alatt Renner Testvérek és Társai Bőrgyár Rt. elnevezéssel létrejött vállalat megélt impériumváltásokat (1918–1920, 1940, 1944), jogrendváltásokat, politikai rendszerek változásait, államosítást (a kapitalizmus megbuktatását a kommunista utópia elérésének könnyörtelen kísérletében), privatizációt (a kapitalizmus feltámasztását), fizetéképtelenséget, azaz a 20. század során Erdélyben elképzelhető minden politikai és gazdasági nyavalyát. A vállalat többször nevet cserélt (*Dermata*, majd az államosítás után *Herbák János Művek*, illetve későbbi és mai nevén: *Clujana*), de szakmai profilját – bőr- és cipőgyár – megtartotta. Működésének első évtizedeiben Farkas Mózes kulcsszereplő volt.

MINDIG IS ÉRDEKELT a Farkas Mózes által képviselt embertípus, a jogász (végzettségű) vállalkozó. A vállalkozó, „menedzser” jogász mint életpálya a jogi ismeretek hasznosításának tulajdonképpen nem is rendkívüli, hanem gyakori és egyértelműen hasznos módja. Ami Farkas Mózes esetében ténylegesen rendkívüli, az a vállalkozásépítési tevékenységének mérete, sikere és komplexitása.

A RENNER TESTVÉREK és Társai Bőrgyár Rt. kezdeti elnevezés a Renner család hozzájárulását emeli ki, ám valójában a társaság története, amelyet a jogi dokumentumok kiemelt precizitással rögzítenek, sokkal bonyolultabb. A Renner család Deggingenből, Németországból származott. Johann Renner (1856–1920) Szászrégenben élt, ahol egy mészáros lányát vette feleségül (gazdaságilag logikus döntés egy bőrcserzéssel foglalkozó iparosnak: a családi kötelék biztosítja a folyamatos bőrellátást. A tehetséges, rátermett Johann Renner számára a helyi piac túl kicsinek bizonyult, és így eljutott a kolozsvári vásárookra is. 1904-ben Tordán aranyérmet nyert az általa készített bőr minőségéért. Az érmen szereplő kakas, az aranykakas lett később a vállalat logója, címere, amely minden

politikai vihart és rendszerváltást túlélt. Johann Rennert meggyőzték, költözön Kolozsvárra, ott több a lehetőség. Kolozsváron bőrcserző műhelyt nyitott. A városban még nem igazán volt ipar, két gyár – a gyufagyár és a dohánygyár – működött. A Szamos partján bérelt egy ingatlant (a műhelynek így biztosítva vízforrást), és amikor a tulajdonos hitelezői az ingatlant végrehajtás alá vonták, minden forrását felhasználva meg kellett az ingatlant vásárolnia, hogy megőrizze műhelyének helyszínét.

A RENNER és a Farkas családok kapcsolatai ebből az időszakból származnak.

FARKAS MÓZES 1881. január 14-én Huszton (a mai Ukrajna területén) született. Középiskolai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Gimnáziumban végezte, majd ugyanitt, a Ferenc József Tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust. 1907-ben kezdte el ügyvédi praxisát. Egyes források szerint Farkas Mózes öccse, Farkas József cipésműhelyt vezetett, így a Farkas családnak is volt a bőriparral előzetes kapcsolata. Más források édesapjukat nevesítik a cipésműhely eredeti vezetőjeként.

AZ ÜZLETI ÖTLET: alapítsanak közösen kereskedelmi társaságot a Renner család szakmai tudásának hasznosítására. Így jött létre a *Renner testvérek és társai bőrgyár cég*, betéti társaság formájában, 1910-ben. A betéti társaság együttes képviseleti joggal felruházott beltágjai Hecht Rezső, Farkas József, Renner Frigyes és Renner Emil (Renner János fiai). A cégnek *per procura* jegyzésére Rosenfeld Mayer nyert felhatalmazást, a cégjegyzés pedig akképpen történt, hogy a beltágok egyike a cégvezetővel együttesen jegyezte a céget. A betéti társaság kültagja a *Polgári takarékpénztár részvénytársaság* volt.

BÁNYAI LÁSZLÓ (1907–1981) kommunista politikus és történész visszaemlékezése szerint nagyapja az erdélyi cipésmesterek színe-javát nevelte föl: „Volt azonban egy köztük, aki elütött a többitől. Aki jogvégeztséggel állt be nagyapám műhelyébe s tanulta ki a cipésszakmát. Farkas Mózes volt az illető, aki az akkori törvények értelmében erre kényszerült, mielőtt gyárat alapított volna. Mikor Farkas Mózes »felszabadult«, az állam által nyújtott kedvezményekkel, a város által adományozott telken, a pesti bankok hitelével, s a Renner-bőrműhely felszívása révén, 1911-ben felépítette a modern technikával rendelkező gyárat, amely az ugrásszerűen fejlődő tőkés gépipar első nagy állomása volt Kolozsváron. De egyben megpecsételte a kisipari cipésműhelyek százainak sorsát, s köztük a nagyapámét is.”

VALÓBAN, ÁLLAMI IPARFEJLESZTÉSI támogatásként területet és pénzügyi támogatást nyertek. Ezt a vállalatban a Farkas és Hecht családok vagyoni hozzájárulásának értelmezték, mert ők szerezhették ezt a támogatást. 1911-ben már a betéti társaságot részvénytársasággá alakították (Renner Testvérek és

„Kolozsvári milliomosok”: az alapítók

Társai Bőrgyár Részvénytársaság, Brüder Renner et Companie Lederfabrik Actiengesellschaft). A gyár első komoly épülete 1912-ben épült fel, és a magyar kormány, Kolozsvár iparfejlesztésének támogatása végett, tízéves adómentességet biztosított számukra.

A TÁRSASÁG TŐKÉJE kezdetben 200 000 korona volt, amelyet 400 darab 500 korona névértékű részvényre osztottak fel. A fő részvényesek a Renner, a Farkas és a Hecht családok voltak. Az 1912–1913-as ún. balkáni háborúban szertették volna megszerezni a hadsereg cipőszállítás-üzletét, de a társaság frissen választott vezetőjének, báró Bornemissza Elemérnek (Szilvássy Karola, Bánffy Miklós műzsája férjének) nem sikerült az üzletet megvalósítania.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ azonban a társaság tevékenységének óriási megnövekedését eredményezte, és ekkor vette át Farkas Mózes a vezérigazgatói szerepet. A modern menedzser őstípusának volt tekinthető. Egy külső elemzés (amelyet egy bank számára készítettek 1924-ben, hiteligénylési dokumentáció mellékleteként) szerint Farkas Mózes nagyon jól felkészült, kitűnő vezető volt. A társaság alaptőkáját többször megnövelték, a részvényesi struktúra egyre összetettebbé vált.

AZ 1918–1920-AS IMPÉRIUMVÁLTÁS után Farkas Mózesnek sikerült a vállalatot az új politikai és gazdasági realitásokba integrálnia. Ekkor nevezték ki a Román Nemzeti Párt két meghatározó politikusát, Alexandru Vaida-Voevodot (1872–1950) és a jogász, későbbi egyetemi tanár Emil Hațieganut (1878–1959) a társaság igazgatótanácsába. Minden bizonnyal formális tagság volt: bérezésért cserébe támogatták a gyárat a politikai körökben. A román főhatalomhoz való alkalmazkodás sikerét mutatja, hogy az 1912-ben elnyert és így 1922-ben lejáró tízéves adómentességet hasonló román kormánytámogatásra (állami segélyre) sikerült váltani: harmincéves adókedvezményt (nem teljes adómentességet) nyertek el. (A vállalat 1920. évi forgalma alapján a támogatás összege körülbelül 30 millió lejre becsülhető.) Ha nem jön közbe az államosítás, akkor ezt a támogatást 1952-ig élvezhette volna a vállalat. Érdekesség, hogy a román kormány e támogatást az Erdélyben még hatályos, a hazai ipar fejlesztéséről szóló 1907. évi III. törvénycikk alapján biztosította. Az állami támogatásnak nyilván voltak ellenzői is. Jogszerűségét is kifogásolták: az 1907. évi III. törvénycikk legtöbb 15 évre tett lehetővé ilyen állami segélyezést. A kritikusok arra is hivatkoztak, hogy erre a támogatásra nem is volt szükség, hiszen a részvénytársaság nyereséges volt, például 1920-ra 1991 644 lej nyereséget jelentett. A kifogások sorában az is megjelent, hogy a támogatás valójában a részvényeseknek szól, és nem a társaságnak vagy a dolgozóknak.

A FEJLŐDÉST AZ ALKALMAZOTTAK számának változása is szemlélteti. 1918-ban a gyárnak majdnem 800 alkalmazottja volt, és a szám folyamatosan nőtt: 1925-ben több mint 1200, 1930-ban 2000, 1938-ban majdnem 3000 fő.

A VÁLLALAT NÖVEKEDÉSE és a részvényesi kör bővülése következtében az eredeti alapítók már nem rendelkeztek közgyűlési többséggel. Ebből ez évből nagyon érdekes jogi dokumentum bukkant fel. A Renner Testvérek és Társai Bőrgyár Rt. egyik úgynevezett „szindikátusi szerződése”, azaz a részvényesek között a társaság részvényesi irányításának összehangolása céljával megkötött, alapvetően bizalmas jellegű megállapodás. Ebből a kontraktusból derült ki, hogy a Dermata irányítására két ilyen, szindikátusi szerződés által vezérelt részvényesi csoport is létrejött. Az egyiket Boros Gyula bécsi lakos irányította (a „Boros-csoport”), és a dr. Farkas Mózes által vezetett „Farkas-csoport”. A két érdekszervezet („szindikátus”) közötti viszonyokra vonatkozóan a szerződésből következtethetünk: e viszonyokat korlátozott kooperáció jellemzi, és nem zárható ki egyfajta versengés sem közöttük. A „Farkas-csoport” szindikátusi szerződése azt is meghatározza, hogy a két csoport együttesen rendelkezik a közgyűlésen a szavazatok többségével, és az együttműködés érdekében egymással is szindikátusi szerződést fognak kötni. Sajnos ez a szerződés – legalábbis egyelőre – nem került elő.

A SZERZŐDŐ FELEK, vagyis a „Farkas-csoport” tagjai dr. Farkas Mózes, Farkas József, Farkas Jenő, Hecht Dezső, Renner Frigyes és Renner Emil, valamennyien

A Dermata igazgatósági palotája

„cluji” lakosok voltak. Ebben a periódusban Erdélyben jogszabály tiltotta a településnevek magyar változatának a használatát (cluji = kolozsvári).

A MAGYAR NYELVŰ szindikátusi szerződés önmagában is jogtörténeti kuriózum. Elsősorban ezen szerződések bizalmas (üzleti titok) jellege miatt ilyen szerződések nem igazán kerülnek napvilágra. Másodsorban e szerződés bizonyítja, hogy már a 20. század elején magabiztosan használtak szindikátusi szerződéseket, vagyis e szerződések elterjedtek voltak. Harmadsorban e szerződés bizonyítja, hogy Erdélyben milyen szervesen élt tovább az 1918–20-as impériumváltás előtti magánjog; e szerződés jogalapja a részvénytársaságokat továbbra is szabályozó 1875. évi XXXVII. kereskedelmi törvény, a Romániában elterjedt, hivatalosított nevén: *Codul comercial din Transilvania* (vagyis Erdélyi kereskedelmi törvénykönyv). Negyedsorban valószínűsíthető az is, hogy a szerződést Farkas Mózes maga szerkesztette.

A „FARKAS-CSOPORT” tagjainak együttműködését összehangoló, 1927–1932 időszakra érvényes szerződésből egyértelműen következik, hogy dr. Farkas Mózes játszott irányító szerepet („A Farkas-csoport vezetője és meghatalmazottja dr. Farkas Mózes. Ő vezeti a csoport ügyeit és ő képviseli azt harmadik személyekkel és más részvénytársaságokkal szemben.”) A szindikátus tagjai részvényeiket dr. Farkas Mózesnél helyezték zárolt letétbe („dr. Farkas Mózes a letétbe helyezett részvényeket a Renner Bőrgyár *safe*jében köteles tartani”), és azokat nem lehetett elidegeníteni, zálogjoggal terhelni, és a részvényekre harmadik személyek javára

semmiféle jogot nem engedélyezhettek. A részvényeket csak a csoport tagjai között lehetett eladni. Ennek a rendelkezésnek a célja az volt, hogy a csoportnak a társaságon belüli befolyása ne csökkenjen, azaz a meglévő részvények a csoporton belül maradjanak. A megállapodás azt is előírta, hogy „az egységes eljárás hatályosabb biztosítása érdekében a csoport tagjai ezennel meghatalmazzák dr. Farkas Mózest, hogy e szerződés tartama alatt a részvényeik alapján őket megillető szavazati jogokat a részvénytársaság közgyűlésein nevéükben és helyettük gyakorolja. E megbízást a csoport csak együttesen és csak az esetben vonhatja vissza, ha dr. Farkas Mózés a szavazati jogot a csoport határozatával ellentétesen gyakorolná.” A jogi technika azt a célt szolgálta, nehogy a szindikátus valamely tagja a szindikátusi szerződést megszegve a közösen meghatározott szavazási módtól eltérően éljen szavazati jogával. Ezért egyetlen képviselő – dr. Farkas Mózés – révén szavaztak. A szindikátusi döntés azonban Farkas Mózest is kötötte. A képviseleti jogot ugyanis a szindikátusi csoport egyhangúan visszavonhatta, de a szerződés hatályának időtartama alatt e visszavonás csak akkor volt érvényes, ha Farkas Mózés nem tartotta volna magát a szindikátus keretei között meghozott döntésekhez.

A RÉSZVÉNYTÁRSASÁG szempontjából a testületi (igazgatótanácsi, közgyűlési) döntések szindikátusi keretek közötti előkészítése kulcsfontosságú. Ennek érdekében a társasági döntéshozatali fórumokat megelőzően a szindikátus tagjai azt vállalták, hogy e döntések előkészítésének céljával üléseznek. „Minden olyan kérdésben, mely a törvény, alapszabály vagy más részvénytársasággal kötött vagy kötendő szerződés értelmében közgyűlés, igazgatósági, végreható-bizottsági vagy intézőbizottsági ülés hivatott dönteni, a csoport tagjai ülésen előzetesen döntenek. A határozatok szótöbbséggel hozatnak. Mindenkit annyi szavazat illet, ahány részvénye van.”

AZ ILYEN BIZALMAS együttműködési megállapodásoknak alapvető kérdése, hogyan lehet őket kikényszeríteni, és mi történik a szindikátusi szerződés megszegése esetén. Az a szindikátusi tag, aki megakadályozza, hogy a szavazati jogát helyette a közgyűlésen dr. Farkas Mózés gyakorolja, vagy a szindikátus határozatának érvényre emelése ellen szavazna az igazgatósági üléseken, „köteles lesz esetenként a nem vétkes tagok javára 500 000 azaz ötszázezer lej bíróság nem mérsékelhető kötbért fizetni”. A kötbérszáradék a szerződést megerősítő és teljesítését biztosító mellékkötelezettség, amelyben a kötelezett meghatározott pénzüsszeg megfizetését vállalja arra az esetre, ha olyan okból, amelyért felelős, a szerződést nem teljesíti vagy nem szerződésszerűen teljesíti.

FARKAS MÓZESRE mint a csoport vezetőjére pedig külön rendelkezések vonatkoztak: ha ő tanúsítana a csoport határozatával ellentétes magatartást vagy ellentétesen szavazna, „úgy köteles lesz esetenként a nem vétkes tagok javára 1 000 000 azaz egymillió lej kötbért fizetni”. A szindikátusi szerződésben ezzel beállt a tagok közötti érdekkiegyenlítés, az egyensúly.

A FELEK ARRÓL IS MEGÁLLAPODTAK, hogy a lekötött részvények egyidejűleg kézizálogul szolgáltak az illető tagnak a Renner Bőrgyárral szemben jelenleg vagy jövőben fennálló, valamint az e szerződésben a többi tagokkal szemben vállalt kötelezettségeikért. Tehát a szerződés a részvénytársaságot is védi, nem csak a szindikátusi tagok érdekeit. Amennyiben valamely szindikátusi tagnak van tartozása a társaság felé, a letétbe helyezett részvények ennek a követelésnek a biztosítására is szolgáltak. A szindikátusi szerződés megszűnése esetén Farkas Mózes köteles volt a lekötött részvényeket minden egyes tagnak kiadni, feltéve, ha a Renner Bőrgyárnak vagy a szindikátusnak az illető taggal szemben követelése nem áll fenn.

1930-BAN, FARKAS MÓZES kezdeményezésére a temesvári konkurens társaságot, az 1901-ben alapított Turul Cipőgyárat is felvásárolták. A kolozsvári társaság ekkor vette fel a Dermata nevet (Dermata, Fabrici de Pielărie și Încălțăminte S. A.). A temesvári társaságot is Kolozsvárról irányították (1937-től a Prima Fabrică de Încălțăminte din Banat S. A. – Első Bánsági Cipőgyár Rt.– elnevezést viselte).

A DERMATA, az igazgatótanács 1932-re szóló jelentése szerint, 21670 564 lej nyereséget valósított meg. Az 1933. évi közgyűlésre benyújtott részvényekből tudjuk, hogy Farkas Mózesnek van a legtöbb részvénye, 25124 darab, viszont 140 245 szavazati joggal összesen 45 részvényes kívánt a közgyűlésen részt venni (ők helyezték letétbe a bemutatóra szóló részvényeiket a közgyűlésen való részvétel céljából). A részvényesek között sok volt a bécsi illetőségű, de a természetes bukaresti és budapesti lakhelyű részvényesek mellett prágai, csernovici, müncheni, londoni stb. részvényesek is voltak.

A GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG közepette, 1932-ben Farkas Mózes igen érdekes végrendeletet szerkesztett. A végrendelet szerint a Dermata és Turul részvényeit egy e célból létrehozandó alapítványra hagyja, és az alapítvány által kapott osztalékot a gyári alkalmazottak javára kell fordítani. A végrendeletet Farkas Mózes kéziratossal feljegyzése szerint a Dermata Művek Bőr és Cipőgyárak Rt. véglegesen kinevezett vezérigazgatójának kellett volna átadni és csakis ő bonthatta fel. Az alapítvány tervezett rendeltetése, hogy a Dermata tisztviselői és munkatársai a gyár tulajdonában, vezetésében és jövedelmében a részvények erejéig részesedjenek. A részvények után járó igazgatósági és felügyelőbizottsági tagságot Farkas Mózes szerint azok „a munkások és tisztviselők kapják, akiknek helyét ők külön-külön gyűlésben, titkos szavazással választják. A gyűlésben csak olyan munkások és tisztviselők vehetnek részt és szavazhatnak, akik legalább 10 (tíz) év óta a Dermata Művek Bőr- és Cipőgyárak Rt. szolgálatában állottak, és ellenük semmi címen vagy alapon hűtlenség fel nem merült. Katonai szolgálat, betegség, munkahiány vagy sztrájk nem számít a szolgálati idő megszakításának. A részvények után igényelhető igazgatósági

No 1178 SZÁM

UZINELE DERMATA WERKE MÜVEK

FABRICI DE PIELĂRIE ȘI INCĂLĂMÎNTE SOCIETATE ANONIMĂ CLUJ

LEDER UND SCHUHFABRIKEN AG. KLAUSENBURG BÖR ÉS CIPŐGYÁRAK RÉSZV. TÁRS. KOLOZSVÁR

AKTIE, ACTIUNE, RĚSZVĚNĚN

IN VALOARE DE 500 LEI CINCI SŪTE

500

ÖTSZÁZ, 500 LEIRŐL

DER DERMATA WERKE LEDER- U. SCHUHFABRIKEN KLAUSENBURG, BRESLAUER STRASSE 10, HÄBNER DENNER AKTIEN DEREN BETRAG BELIEBIG HAT U. DURCHZUGLICHE SÄMTLICHE RECHTE, WELCHE DEN AKTIONÄREN DER GESELLSCHAFT STATUTEN- GEMÄSS ZUGERÄUMT SIND, GENIESST.

DERMATA WERKE LEDER UND SCHUHFABRIKEN
AKTIENGESELLSCHAFT KLAUSENBURG

KLAUSENBURG, AM 26 APRIL 1930.

A DERMATA WERKES RÉSZV. ÉS CIPŐGYÁRAK R. T. TÁRSASÁGÁNAK TULAJDONOSAI ÉS AKCIÓNARIAI ÉS RÉSZV. VANT BEMUTATÓJA ENNEK ÖSSZEGET BEFIZETTE, MEGELFOGVA MINDAZON FOCOKAT SA EGY, MELYEK A TULAJDONOSOK ÉS AKCIÓNARIAI ÉS RÉSZV. TÁRSASÁG TÁRSASÁG MÉRLEKÉBEN ANNAK BESELYVESITÉSÉIT MEGHILLÉIK.

DERMATA MŰVEKBŐR ÉS CIPŐGYÁRAK
RĚSZVĚNTÁRSASÁG KOLOZSVÁR.

KOLOZSVÁR 1930. APRILIS HÓ 26.

UZINELE DERMATA FABRICI DE PIELĂRIE ȘI INCĂLĂMÎNTE SOC. AN. CLUJ, PRIN ACEASTA SOCIETATE ANONIMĂ ÎN CALITATE DE TULĂCĂRIE UNUI PLĂCUT CĂ VALOAREA ACTIUNEL ȘI PRIN URMĂRE BENEFICIAZĂ DE TOATE DREPTURILE CARE SE CUVIN AKTIONĂRIILOR ÎN BAZA STATUTULOR SOCIETĂȚII.

UZINELE DERMATA FABRICI DE PIELĂRIE ȘI INCĂLĂMÎNTE
SOCIETATE ANONIMĂ CLUJ.

CLUJ, LA 26 APRILIE 1930.

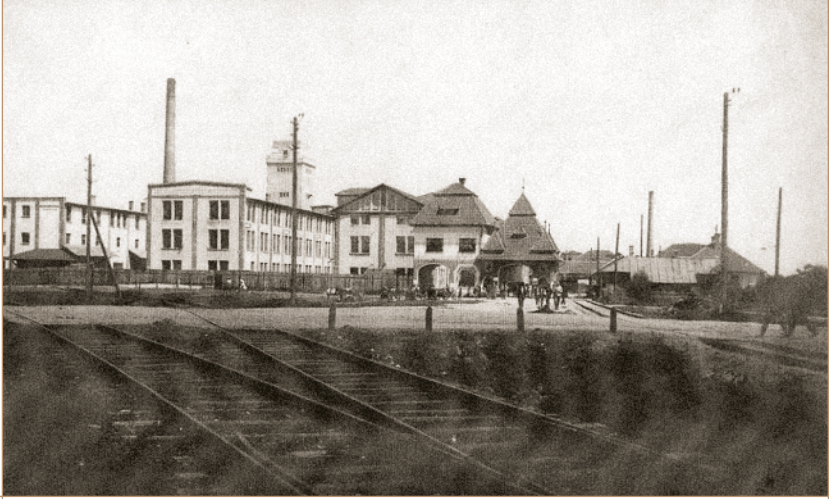
Investiții de 1.000.000 francilor de arg. la 1.1. și însumând de 120 milioane de lei. 19 97 din țigari, ambalaj și tot plătii în Adun. Financiară Cluj sub No. 32.000/93 Sept. 4.

Farkas Móz
DIRECTOR-GENERAL - GENERALDIREKTOR
VETÉRIGAZGÁTO

DIRECTOR — DIRECTOR
GARGAPO

LITO BREHWALT CLUJ.

Háromnyelvű Dermata részvénytörvény Farkas Mózes vezérigazgató aláírásával

A Dermata gyártelepe

és felügyelőbizottsági tagságokba 50% a tisztviselők közül és 50% a munkások közül választandó be...” Később végakarátát módosította, és a részvényeket Farkas Mózes özvegye és gyerekei örökölték. Ha a végrendelet teljesül, akkor annak hatásait a szovjet típusú államosítás sodorta volna el Farkas Mózes halálát követően. Kelet-közép-európai abszurd: a munkások és tisztviselők által valóban gyakorolható részvényesi jogokat az állam vette volna el, pontosan a munkások nevében.

1934-BEN OLYAN ESEMÉNY történt, amely talán szintén hozzájárul ahhoz, hogy pontosítsuk a Farkas Mózesről alkotott képet. A nemzeti munkavédelmi törvény lehetett az oka, hogy a Dermata tisztviselő- és munkásrétegei között az a hír kelt szárnyra, hogy „a gyárvezetőség – felsőbb nyomásra – a legközelebbi hetekben tömegesen teszi utcára a kisebbségi tisztviselőket és munkásokat. Kolozsváron a külvárosokban most is leírhatatlan a nyomor, és esetleg újabb családok kerültek volna az intézkedés folytán az éhesek táborába...” Az a hír is elterjedt, hogy a kisebbségi (vagyis nem román) üzemi alkalmazottaknak nyelvvizsgát kell tenniük. Farkas Mózes az *Ellenzék* kolozsvári napilapnak nyilatkozott: „Nemzeti hovatartozása miatt soha egyetlen tisztviselőt vagy munkást el nem bocsátottam.” Amikor megkérdezték, hogy szükséges-e nyelvvizsgára jelentkezniük a kisebbségi alkalmazottaknak, azt válaszolta: „Ellenkérdéssel felelek. Van ilyen értelmű törvényes rendelkezés?...” És kifejtette gazdasági nézeteit: „Minden új gyárkérmény, amely ebben az országban emelkedik, életlehetőségeket nyújt a népnek, és ezen túl értékes tényezője az

állam gazdasági fejlődésének is. Egy ilyen tisztán ipari és nemzetgazdasági alakulatot semmi szín alatt sem szabad politikai csaták területére vinni, mert a következmények előre láthatók. A mi üzemeink falain belül bőr és cipők készülnek és nem politika. Mi dolgozunk, anélkül, hogy megfedkezniük, hogy Románia határai között élünk. Nem tudom, a magánalkalmazottaknak kell-e nyelvvizsgára jelentkezniük vagy sem, de ennek nálunk nincs jelentősége. Mindenkor arra törekedtem, hogy alkalmazottjaim igenis ismerjék az állam nyelvét. A románul nem tudók részére külön nyelvtanfolyamokat szerveztem, ezek hosszú hónapok óta működésben vannak és teljesen kielégítő eredményt mutatnak fel... Mi cipőt csinálunk, hogy kenyér legyen, és kenyéret adunk, hogy cipő legyen.”

FARKAS MÓZES 1941. augusztus 17-én, hatvanegy évesen, „hosszas betegség után” Budapesten halt meg. Kolozsváron temették el augusztus 20-án, szerdán késő délután, a Dermata gyártelepén tartott gyászszertartás után. Ravatalánál Rimanóczy Kálmán, az Erdélyi Gyáriparosok Szövetsége elnöke vezetésével „a kolozsvári gyárvállalatok képviselői szinte teljes számban megjelentek, Böszörményi Sándor igazgató mondott az elhunyt nagy érdemeit méltató s munkatársainak mélységes kegyeletét kifejezésre juttató búcsúbeszédet”. Az *El-lenzék* szerint „a gyászszertartást dr. Weinberger Mózes főrabbi végezte. A gyárépület udvarán, a munkáslakások előtt komor gyászpompával felravatalozott koporsó előtt az igazgatóság és felügyelőbizottság nevében P. Szentmártoni Kálmán c. unit. koll. igazgató, a gyárvezetőség nevében dr. Gál Zsigmond igazgató, a Gyosz részéről dr. Böszörményi Sándor, a munkásnők nevében Bázsa Ákosné, a javítóműhelyek személyzete részéről Muschitz József, a tisztviselők nevében Venczel Géza, a mérnöki kar részéről Jámbor Miklós főmérnök, a mesterek nevében Kovács Márton, az összmunkásság részéről Ábrahám Lajos, a Bástya Sportegyesület nevében dr. Jászai Károly igazgató, majd Diamond [Diamant] Izsó tartottak gyászbeszédet és méltatták Farkas Mózes munkásságát.” Diamant Izsó (1886–1944) gyáriparos, közgazdász, az aranyosgyéresi Sodronyipar Rt. vezérigazgatója, műgyűjtő volt. Dr. Farkas Mózes a Tordai úti régi ortodox zsidó temetőben nyugszik.

A CÉGJEGYZÉKBE 1941. november 15-én „néhai dr. Farkas Mózes igazgatósági tag ebbeli minőségének és cégjegyzési jogosultságának megszűnése bejegyeztetett”. Farkas Mózes életművét, a Dermatát pedig az 1948. évi 119. törvény alapján államosították, szovjet típusú állami vállalatként működtették, átkelesztették (előbb Herbák János nevét viselte, majd a Clujana elnevezést), a rendszerváltás után pedig privatizálták, ingatlanjait eladták, a társaságot csődbe vitték és feltámasztották, így limitált formában ma is működik. Viszont ez a történet más fejezete.

F E K E T E A N D O R

FEKETE ANDOR: EGY MAROSVÁSÁRHELYI ÜGYVÉDI PRAXIS NÉGY ÉVTIZEDE

VERESS EMŐD

Fekete Andor (1883–1951) neves marosvásárhelyi ügyvéd volt. Évtizedek alatt azonban bármilyen szakmai kiválóság emléke elhalványul. Fekete Andorral ez nem lesz így, mert kéziratban hátrahagyta a jogi emlékiratait, négy évtized jogi praxisának a történetét. A megidézett jogviták annyira érdekesek, hogy Fekete Andor nyomtatásban is megjelent emlékirata gyakorlatilag letehetetlen: jogi kalandregény. (Az emlékiratok szerzője is használja egyébként egy működőképes vállalat tönkretételére a kifejezést: „közgazdasági rémregény.”) A kötetben érdekes jogi adalékok vannak a 20. század első felének erdélyi gazdaságáról, például az 1929–1933 közötti nagy gazdasági világválságról. Az emlékiratokban ismertetett összes (sörkartelltől az uzorás kölcsönökig, banki működéstől csődökig és öngyilkosságokig terjedő) jogvita vagy jogi helyzet alapos vizsgálatot érdemel és komplex – jogi, történelmi, gazdasági, sőt, pszichológiai – értelmezést.

SOK JOGI ÜGYNEK van bonyolult, pszichológiai vizsgálatot is érdemlő háttere. Fekete Andor praxisából csak egyetlen példát vegyünk. Mikes Lajos író, újságíró házassági eseteiről van szó: első felesége az örültek házában halt meg.

MIKES LAJOS „megismerkedett Bucher Lajos marosvásárhelyi vaskereskedőnek Szász Piroska nevű végtelenül intelligens, tehetséges költőné feleségével... Ragyogóan szép, kellemes asszony volt. Buchernét Mikes Lajossal az irodalom hozta össze. Elhatározták, hogy férj-feleség lesznek. Az asszony elvált... Az esküvő után felültek a vonatra, Bécsbe menendő. A felesége azt mondta: »Borzasztóan fűtve van a vonaton. Tudom, ezt bizonyosan maga rendezte, hogy így öljön meg.« Mikes ebben a pillanatban döbbent rá, hogy második felesége is örült. Valahogy lecsillapodott az asszony. Utóbb hazajöve megszálltak a Royal szállodában két egymásba nyíló szobában. Mikes, szokása szerint, dolgozott éjjel. Egyszer csak hallja a felesége »segítség, gyilkos!« kiáltását a folyosón. Kirohan megnézni, mi történt. Senki nem volt sehol. Kiderült, hogy a felesége szerint ő, azaz Mikes akarja meggyilkolni... Utóbb a szerencsétlen Szász Piroska

Marosvásárhely, a Széchenyi tér 1900-ban

eljött Marosvásárhelyre és öngyilkos lett. Így lett Mikes Lajosnének hagyatéki ügye.”

FEKETE ANDOR MAROSVÁSÁRHELYEN született 1883-ban. Zsidó származású, de már a szülei is Marosvásárhelyen születtek. A Református Kollégiumban érettségizett, talán ez az élménye az, amely miatt 1939-ben pont a református vallásra tért át. Egyetemi tanulmányait Budapesten folytatta, 1906-ban diplomázott. Budapesti éveit pedig a *Független Magyarország*, később a *Pesti Napló* helyettes rendőriportere volt. Ügyvédi praxisát szülővárosában kezdte el, jelöltként 1906-ban, majd 1909-ben tett ügyvédi vizsgát, önálló irodáját 1910 januárjában nyitotta meg.

RÉSZT VETT A HELYI közéletben is, és rögtön Bernády György polgármester ellenzékéhez csatlakozott. A Royal kávéházban egy beszélgetés során Bernádyt „panamista gazembernek” nevezte, a kijelentést pedig olyan valaki is hallotta, aki ezt továbbította a polgármesternek. Fekete így pályája elején már becsület-sértési perbe keveredett, pénzbüntetésre ítélték. Bernádyt tisztelte és elismerte, de politikai ellenfelek voltak. Gyárfás Elemér dr. magyar párti szenátornak, az Erdélyi Római Katolikus Státus elnökének körébe tartozott. Bernády egyik újságíró támogatója durván megtámadta: Fekete Undornak csúfolta, zsidó korifeusnak, ő volt Gyárfás Elemér vásárhelyi helytartója, „akit mint hithű zsidót Gyárfás állandóan megszállva tart – a saját antiszemita szellemével”.

EZZEL SZEMBEN FEKETE ANDOR a magyar kisebbségi ügyekben a két világháború közötti időszakban is kiállt (felekezeti tanárok képesítési vizsgájának ügye, sikertelen nyelvvizsga ürügyén elbocsátott tanárok ügye, névelemzések során románnak nyilvánított magyarok ügye, kisebbségi tisztviselők nyugdíjainak ügye stb.). Tagja volt a Kemény Zsigmond Társaságnak, egyik vezetője a Bethlen Gábor szabadkőműves páholynak. A szabadkőművesek között a város szellemi elitjét találta, a szabadkőműves kapcsolatokat kisebbségi ügyek rendezésére használták. A szabadkőművesség szellemi vezetői a protestáns papságból kerültek ki. Érdekes az is, hogy Németh László író 1935-ös romániai útja során készült Marosvásárhelyen egy csoportkép: Németh László mellett ott van a képen Tamási Áron, Molter Károly, Keresztury Dezső... és Fekete Andor. Képes bizonyítéka annak, hogy szervesen bekapcsolódott a város kulturális életébe is.

FEKETE ANDOR FOKOZATOSAN kibontakozó, négy évtizedes, nagyjából gazdasági jogi ügyvédi praxisa végigível a 20. század első felén. Megéli a kettős monarchia és a boldog békeidők korát, a Romániához csatolt Erdélyben a „felemás” demokrácia és a kisebbségi küzdelmek időszakát, a királyi diktatúrát, a Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély korszakát, az antiszemitizmus dühöngését, és végül a szovjet típusú diktatúra első szakaszát. Ígéretes szakmai pályáját a történelem tulajdonképpen nagyon hamar félresiklatta: a valódi aranykort, az Osztrák–Magyar Monarchia világát az impériumváltás és a kisebbségbe került magyarság elnyomásának korszaka követte. A trianoni békeszerződés után ügyvédi munkáját a megváltozott körülmények ellenére is végezte, román nyelvi hiányosságait azonban pótolta alapos jogi tudása, felkészültsége, briliáns jogász logikája. Itt kell megemlíteni, hogy Erdélyben még évtizedekig a korábbi, magyar vagy osztrák eredetű jog volt hatályban, így az 1918–1920 közötti időszakot egyszerre jellemzi a jogi folytonosság és a nyelvi törésvonal, a jog tartalmának ideiglenes megőrzése, viszont azonnali nyelvváltása.

AZ EMLÉKIRATOKBAN TÁRGYALT számos jogeset utal Fekete Andor ügyvédi alkatára. Csak egyet ragadok ki, amely példaértékű és a mai jogászok számára is tanulságos. Az első világháborút követően társaságalapítási láz tört ki, újabb és újabb cégek alakultak, mindenki igazgató volt. Ekkor jött ügyfélként Fekete Andorhoz Grosz Ignác és Berger Ernő:

„GROSZ IGNÁC RENDSZERETŐ, pedáns ember, Berger Ernő egy kivételesen értelmes üzletember. Elmondották, hogy faipari társaságot akarnak alapítani, ha jól emlékszem, közkereseti társaság formájában. A társaságban a szakember Ringler Zsigmond, aki régi fás volt. Ringler akkoriban állandóan úton volt. Ezért Grosszal és Bergerrel tárgyaltam le több alkalommal a kötetendő szerződés egyes pontjait. Amire Ringler hazajött, a szerződés már el is készült. Ekkor

Hivatalos eseményen Marosvásárhelyen (baloldalt, hátsó sorban, kalapban)

jöttek hárman együtt hozzám, hogy a szerződés végleges szövegét felolvassam és azt aláírják. Az egyik pont felolvasásánál kértem Ringlertől, érti-e ennek a pontnak a jelentőségét. Ringler feleletéből láttam, hogy nem érti. Ennek a pontnak a következménye ugyanis Ringlerre nézve bizonyos esetekben kedvezőtlen lehetett volna. Ezt megmagyaráztam. Erre természetesen Ringler ragaszkodott a pont megfelelő megváltoztatásához.

A SZERZŐDÉS VÉGÜL IS aláíratott. Utólag Grosz és Berger ismét eljöttek, és szemrehányást tettek nekem. Előadták, hogy ők kértek fel a szerződés elkészítésére. Arra a bizonyos pontra nézve Ringlernek nem volt semmi megjegyzése, miért hívtam fel a figyelmét külön erre a pontra, a reánézve esetleges kellemetlen következményeire. Erre a következőket válaszoltam: ha Ringler ügyvéddel jelent volna meg, akkor én tényleg csak az ők, ti. Berger és Grosz ügyvédjének tekintetem volna magamat, és ebben az esetben nem ügyeltem volna az ő érdekeire is. Amelyik pillanatban azonban Ringler ügyvéd nélkül jelent meg, ez reám nézve azt jelentette, hogy, függetlenül attól, ki fog megfizetni engem, nekem kötelességem a Ringler érdekeire is ügyelni. Az ügyvéd által nem képviselt féllel szemben éppen olyan morális felelősséget érzek, mint kifejezetten saját feleimmel szemben. Ez nem azt jelenti, hogy én abba szólok bele, vajon a felek által megállapítani kívánt vételár, százalék, fizetés stb. sok-e vagy kevés egyik vagy másiknak. Ellenben jelenti azt, hogyha nálam valaki ügyvéd jelenléte nélkül ír alá egy szerződést, annak pontosan tudnia kell, mit jelent minden pont és szó az általam megfogalmazott és elébe tett szerződésben.”

ENNEK AZ ÜGYVÉDI és emberi lelkialkatnak az aktualitása megkérdőjelezhetetlen. Fekete Andor emlékiratai rendkívül tanulságosak: egy humanusan gondolkodó, zsidó származású, magyar kultúrájával őszintén azonosuló ügyvéd életpályájának megismerése azért fontos, mert az itt bemutatott, letűntnek vélt kor sokban kísértetiesen emlékeztet a jelenünkre.

FEKETE ANDOR EMLÉKIRATAINAK erőssége, hogy betekintést enged számos olyan üzleti kérdésbe, amelyek legtöbb esetben üzleti titkot képeznek. Ezt emlékiratainak szerkesztése idején – a szovjet típusú diktatúra éveiben – már megtehetette, az 1948 előtti üzleti élet struktúráit és szereplőit elsöpörte az államosítás vihara. Viszont a tárgyalt problémátípusuk ma már, az újkapitalizmus korában, újra aktuálisak. Fekete nem tartózkodik a sarkos, erős megállapításoktól sem:

„... AZ EGÉSZ ERDÉLYI MAGYAR bankszervezet későbbi rákfenéje, a hitelélet valóságos tönkretévője a gyulafehérvári Transsylvania Banknak képességével arányban nem álló ambíciójú vezetője, László Endre lett. Fiókokat állított fel a Székelyföldön, ahol szolidul vezetett kisbankok voltak. Az ezek iránti bizalommal csak úgy tudott versenyezni, ha kettő, négy, hat, később pedig 8 és 10%-kal nagyobb kamatot fizetett a betétek után. Ezáltal egy kényszerű versenyt erőszakolt a meglévő helyi bankokra. Ennek azután elmaradhatatlan eredménye a kihitelezési kamatlábnak ilyen mértékben való emelése lett. László Endre később Kolozsvárra tette át bankját, amely soha szakszerűen és reálisan nem lévén vezetve, a többi komoly magyar pénzintézet előtt jóval korábban fizetéképtelenné vált. László Endrére talál a pesti argó »hólyag« jelzője. Éspedig a legkártekönyvűek közé tartozott. Nagy hang, etikai és értelmi tartalom nélkül.”

MÁS ESETBEN a Tégla- és Agyagárugyár Rt. belső és piaci viszonyai körébe nyerünk betekintést. A társaság nagyobb hitelt szeretett volna felvenni a marosvásárhelyi Leszámítoló Banktól, amelynek nagyon előnyös állapotot mutattak be. Ami nem volt egyértelmű a könyvekben, hogy a három főrészvényes igen nagy összegű követelésekkel szerepelt hitelezőként. Fekete Andor a bank vezetőségének tagjaként arra a véleményre helyezkedett, hogy csak abban az esetben adható meg a hitel, ha a három főrészvényes nyilatkozatot tesz, hogy követeléseikre sem kamat, sem törlesztés címén egyetlen „fillért” sem vesznek fel mindaddig, amíg a bank által nyújtandó hitel nincsen teljesen kifizetve. Ha a társaság váltókat adott volna ki, azokat pedig kötelesek letétbe helyezni a bankhoz, amíg a banknak követelése van.

„A FELTÉTELEIM ELŐL azzal tértek ki Neumannék, hogy a téglagyárral e hittelekre nézve nem csak ők, a három részvényes van... jogviszonyban, de ténylegesen a részvényesek családtagjainak is van ebben része. Ha pedig egy ilyennek

Marosvásárhely, a Széchenyi tér 1940-ben

szüksége van a pénznek egy részére, nem mondhatják nekik, hogy nem kapnak egy fillért sem.”

A LESZÁMÍTOLÓ BANK ilyen esetekben egyhangú döntést kívánt meg a hitel jóváhagyásához, és Fekete, mivel kérését nem teljesítették, a hitel folyósítása ellen szavazott, ezt Neumannék is tudták. Ilyen előzmények után megjelentek 1926-ban vagy 1927-ben Feketénél, és bejelentették, hogy fizetéseképtelenek, továbbá Feketét kérték meg, hogy képviselőjükben eljárva egyeztesse ki őket a hitelezőkkel. Ekkor derült ki a részvényesek által a társaságnak nyújtott hitelek valódi természete. A bemutatott hitelezők nem szerepeltek a cég könyveiben, hanem a kérdéses összegeket mint a részvényesek irányába fennálló tartozásokat könyvelték. A hitelezők kikötötték, hogy a nevük nem szerepelhet a társaság könyveiben, mert a hitelezők foglalkozása (ügyvéd, vasúti főmérnök, vendéglős) nem igazán fért össze a pénzkölcsönzéssel. Leginkább pedig azért, mert a hitelek nagy része uzorakölcsön volt. Hogy miért fordultak Feketéhez, Neumann a következőképpen indokolta: „Amikor az ügyvéd úr a Leszámitoló Banktól kért kölcsön dolgában ragaszkodott az általunk (ti. a három részvénytulajdonos által) adandó elsőbbséghez, akkor láttam, hogy az ügyvéd úrnak helyén van az esze.”

MIVEL A NYELVI NEHÉZSÉGEK a két világháború közötti korban rendszerek voltak, ezért a választottbíráskodás különleges szerepet játszott. Fekete visszaemlékezései szerint

„(...) A ROMÁN IMPÉRIUM kezdetekor a kereskedelmi viták legtöbbször választott bíróság elé került. Ekkor még maguk az ügyvédek sem tudtak románul. A felek is inkább olyan eljárást akartak, melynek a tárgyalási nyelvét megértették. Én több mint hetven választott bírósági ügyben vettem részt 1921–1925 között bíróként, illetve legtöbb esetben elnökként.”

A VÁLASZTOTTBÍRÁSKODÁS vitte tovább a korábbi magyar igazságszolgáltatás hagyományait. Fekete a több mint hetven választottbírósági ügy közül, amelyben részt vett, egyetlen esetet említ, amikor részrehajló ügyvéd volt a tanácsban, ezért az ítélet ellen szavazott. Az összes többi ügyben egyöntetű volt az ítélet. Fekete akár elnök volt, akár bíró, a jegyző személyétől függetlenül magára vállalta az ítélet szerkesztését, mert súlyt helyezett arra, hogy az ítélet indokolása minél teljesebb legyen. Mindezt azért, mert az ítélet az álláspontját tükrözte, ezért nem mindegy, hogy azt milyen pontossággal, érvelési minőséggel tükröztetik. Talán Fekete Andor jelmondatának is lehetne választani azt a megállapítását, amely szerint „az igazságnak, ha az megfelelően van indokolva, tisztességes embereknél átütő ereje van”. Persze nem mindenki ilyen, ügyvédként bőven találkozott olyan emberekkel is, akik „meggondolás nélkül kaphatók voltak minden rosszhiszemű üzleti gestióra”.

AZ ÁLLAMI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI rendszer kapcsán megjelenik a kötetben az, hogy sokszor a bukaresti semmítőszékkel van a probléma, az erdélyi bíróságok viszonylag korrekt módon működtek. Például Feketét figyelmeztették a kollégái egy per kapcsán, hogy az ellenfele ügyvédjének, Oanea Lőrincz (Oanea Laurențiu) liberális párti szenátornak olyan összeköttetései vannak Bukarestben, hogy vele szemben ott pert nyerni nem lehet. Oanea egyébként hosszú ideig az Erdélyi Római Katolikus Státus ügyvédje is volt. Az ebben a minőségében tudomására jutott és rá nézve ügyvédi titkot képező adatokat azután a Szenátusban a Státus elleni támadásokra felhasználta.

AZ ÓKIRÁLYSÁG (az 1918 előtti Románia) és Erdély viszonyáról is érdekes adalékokat lehet azonosítani. Amikor egy alkalommal Temesváron több gyár alakított új, a gyárak közötti együttműködést megvalósító közös részvénytársaságot, az volt az egyezség, hogy a felügyelőbizottságba az öt gyár mindegyike a főkönyvelőjét delegálja tagnak. Ez a négy erdélyi gyár esetében meg is történt, rögtön diktálták a neveket. Ekkor az egyik részvényes, egy bukaresti gyár vezetője „nem tudta megmondani képviselőjének a nevét. Miután ez érthetetlen volt a többi gyáros előtt, kijelentette, hogy hozzá a könyvelő csak minden két hétben egyszer jön. Ő könyveket nem vezet. A könyvelője zsebben hordozható noteszában állítja össze részére az adatokat. Ámulva hallgatták az erdélyi gyárosok ezt az előadást..., akiknél átlagban minden két hétben legalább egy finánckontroll jelent meg.”

Dolgozószobájában

A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS (1940) eredményeképpen Marosvásárhely visszakerült Magyarországhoz, viszont ez a zsidótörvények hatályának kiterjesztését is jelentette. A két világháború közötti időszakban a magyarságnak végzett szolgálataiért azonban Fekete megtarthatta ügyvédi praxisát, de nyilván nem működött ideális körülmények között. Vakmerően, igazság iránti elkötelezettségből elvállalta egy politikailag motivált büntetőügy több kommunista vádlottjának a védelmét, ami nem tetszett az eljáró hatóságoknak. Ez az attitűdje a különböző peres ügyekhez más esetben is megnyilvánult: például 1917–18-ban hűtlenségi perekben olyan erdélyi románok védelmét is ellátta, akik az 1916-ban Erdélybe betörő román hadsereggel együttműködtek. Utána viszont életét kockáztatta azzal, hogy megtagadta az ügyvédi kamara átadását a román hatóságoknak, a román államra való eskütétel ellen foglalt állást, később segélyezést szervezett az esküt megtagadó és ezért állásukat elvesztő személyeknek.

A GESTAPO KIHALLGATTA (1944. április), beszállították a gettóba (május), a rendőrség internálta, de rendőri felügyeletre enyhítették a szankciót (Pál Gábor országgyűlési képviselő közbenjárására), az utolsó zsidótranszporttal el akarták szállítani (június), majd a Gestapo akarta letartóztatni (szeptember). Baráti segítséggel, bujkálva menekült meg a sorozatosan jelentkező végzet elől.

Jogvégezett, szeretett János fia viszont elesett a világháborúban. Másik fia, Miklós, szintén jogász, de az emlékiratból kitűnik, hogy a hősi halott János volt a tehetségesebb, ő lehetett volna az apa méltó szakmai utóda. A fiának elvesztése feletti fájdalom az emlékek papírra rögzítésének időpontjáig, 1951-ig sem csillapodott.

FEKETE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN is aktív közéleti szerepet vállalt: részt vett a Székely Színház alapításában, a kaszinó vezetésében, a Marosvásárhelyre települő orvosi egyetemet támogató Egyetembarátok Egyesületének elnöki tisztségét is ellátta. Közben a szovjet típusú diktatúra egyre fojtogatóbban telepedett le és hatolt be minden területre. 1948. március 31-én szűnt meg a kamarai tagsága. Orvos barátjának visszaemlékezése szerint 1951. augusztus 22-én, „álmában érte a szívbénulás, 68 éves korában. Éjjeliszekrényének asztalkáján Márai Sándor *Naplóját* találtam, Budapest ostrománál kinyitva...”

F E K E T E G Y Ö R G Y

FEKETE GYÖRGY: A POLGÁRI JOG PROFESSZORA A BOLYAI EGYETEMEN

KOKOLY ZSOLT

Fekete György (1911–2002) romániai magyar jogász életpályája és munkássága csak napjainkban, az 1918 utáni erdélyi jogászság és jogi oktatás történetét feltáró kutatások kapcsán került jobban fókuszba, annak ellenére, hogy magyar és román joghallgatók generációit tanította polgári jogra a kolozsvári egyetemen 1947-től 1976-os nyugdíjazásáig, tanulmányaira és kötetekre pedig jelenleg is hivatkozik a romániai magánjogi szakirodalom.

MUNKÁSSÁGÁNAK OBJEKTÍV, mind történeti-politikai kontextusba helyezett, mind szakmai szempontok alapján történő elemzésével a magyar és a román nyelvű jogtudomány egyaránt adós – ebben a rövid írásban az életpálya rekonstrukciójára szeretnék kísérletet tenni.

FEKETE GYÖRGY 1911. május 15-én született egy Szilágy megyei, ma Máramaroshoz tartozó kis faluban, Alsóvárcán, kohanita zsidó családban. A családban több gyakorló jogász volt, így édesapja, Fekete Miksa falusi jegyzőként, anyai nagybátyja, az ügyvéd Kertész Jenő pedig 1918–1919-ben a Keletmagyarországi Főkormánybiztosság Román Hatóságokkal Érintkező Ügyosztályának vezetőjeként dolgozott.

ZSIDÓ ÖRÖKSÉGE meghatározó volt számára, büszkén vállalta, hogy valóságában ő az Eliézer, édesapja a Mordekháj, édesanyja pedig a Lea nevet viselte, a zsidó hit legfontosabb ünnepeit és szertartásait családjával együtt megtartotta. Elemi iskoláit Bogdándon és Hadadon végezte magyar nyelven, hasonlóképpen első líceumi évét is a dési Református Kollégiumban. Egészségi állapotára való tekintettel évet kellett halasztania, így a szilágyosmlyói román tannyelvű Simion Bărnuțiu líceumban tett érettségi vizsgát 1930-ban.

GIMNÁZIUMI OSZTÁLYTÁRSAI visszaemlékezéseikben komoly és szorgalmas, némileg visszahúzódnó diáknak írták le. Diákéveiben nagyon szerény

Kolozsvár a két világháború között

körülmények között, nyugdíjas tanító nagyszüleinél élt, ahol magántanítványokat korrepetált, hogy fenntarthassa magát.

SIKERES ÉRETTSÉGIT követően, 1930-ban a kolozsvári I. Ferdinánd Tudományegyetem Jogi Karára iratkozott be, ahol a zsidó joghallgatók diákkonferenciájának (Cercul Studenților Evrei în drept) főtitkári tisztségét viselte, és ilyen minőségben többször próbált felszólalni az egyre inkább eluralkodó antiszemita megnyilvánulások és a zsidó hallgatókat sújtó kirekesztés ellen. Az egyetem szenátusa azonban nem ismerte el a zsidó joghallgatók különböző diákszövetségeit (nem csak a joghallgatók, hanem az orvos- és gyógyszerészhallgatók esetében sem), és a tiltott szervezetben való szerepvállalásért több diákot büntetésben részesített.

1931–1933 KÖZÖTT részt vett a kolozsvári kommunista diákmozgalmak különböző tevékenységeiben, amelyek a fiatal erdélyi értelmiségiek közül több

személyt is bevonzott. Ezeknek a tevékenységeknek a keretén belül került Fekete György személyes kapcsolatba más baloldali joghallgatókkal, akik később egyetemi kollégái lettek, így Demeter Jánossal, Fogarasi Györggyel, Rosmann (Román) Dezsővel. A hatóságoknak a kommunista diákmozgalomban részt vállalók elleni fellépését követően Fekete Györgyöt is letartóztatták rövid időre, azonban az állambiztonsági szervek bizonyíték hiányában szabadon bocsátották.

NEM KIZÁRT, hogy ezzel a helyzettel függ össze az a tény is, hogy 1933–1934 között Fekete György elhagyta Romániát és Párizsba ment, ahol az Ecole Polytechnique esti tagozatán hallgatott egy évet. Bátyja, Fekete Albert ugyanis 1926 óta Párizsban élt és ő vállalta meghívását. Annak ellenére, hogy évfolyamelsőként végzett, az anyagi nehézségek miatt franciaországi tanulmányait nem folytathatta és visszatért Kolozsvárra.

1935-TŐL, jogi tanulmányai lezárása után a nagybátyja, Kertész Jenő, illetve Virgil Stan ügyvédek által működtetett irodákban vállalt munkát. A munkavállalással párhuzamosan, 1935–1941 között a Vörös-segély kommunista szervezet tagjaként is működött, és ilyen minőségben például Séra Zoltán kommunista joghallgató jogsegélyének feladatát látta el.

VÉGÜL 1938-BAN, jogtudományi doktori címe megszerzése után nyerhetett felvételt a Kolozsvári Ügyvédi Kamarába, azonban anyagi okokból nem vállalta önálló ügyvédi iroda megnyitását, hanem folytatta tevékenységét a Kertész–Stan irodánál.

1941-BEN, A FAJI TÖRVÉNYEK bevezetése következtében elvesztette munkahelyét, a korlátozó intézkedések ugyanis az észak-erdélyi zsidók számára sem önálló ügyvédi gyakorlatot, sem alkalmazott minőségben végzett munkavégzést nem tettek lehetővé. A Kertész–Stan iroda korábbi ügyfelei nem hivatalos megbízások révén azonban továbbra is segítséget nyújtottak abban, hogy fenntarthassa magát.

FEKETE GYÖRGYÖT 1942-ben zsidó munkaszolgálatosként besorozták a 110/24. számú századba, melyet Ukrajnába vezényeltek a Don térségében levő frontvonalba. Távolléte alatt, 1943-ban édesapja elhunyt, özvegy édesanyja pedig 1944-ben a szilágysomlyói gettóba került. Ugyanazon év kora tavaszán Fekete György eltávozási engedélyt kapott, és Ukrajnából hazatérve felkereste a gettót, hogy anyjával találkozhasson. A rövid láthatás és a századhoz való visszatérés után nem sokkal megtörtént a somlyói gettó felszámolása és a lakosság deportálása. Édesanyja, Kertész Laura sorsa ismeretlen, valamelyik Auschwitz-transzportban vagy megsemmisítő táborban vesztette életét.

1944-BEN FEKETÉNEK sikerült megszöknie a százból, ekkor szovjet hadifogságba esett, a hadifogságból pedig a felvidéki Homonnán a cseh légióhoz került, innen bocsátották haza 1945-ben.

MUNKASZOLGÁLATOSKÉNT ÁTÉLT megpróbáltatásairól, a Brjanszk, Voronyezs térségében átéltekről, a partizánokkal való kapcsolatáról tanúságot tett, amely a 2005-ben megjelent *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története* című kötetben olvasható.

HAZATÉRÉSÉT KÖVETŐEN fokozatosan fordult az egyetemi világ felé. Még visszaérkezése évében megnősült, Heves Mariann fényképészt vette feleségül, és ügyvédi kamarai tagságát is újra felvette, viszont hogy ténylegesen folytatott-e, és ha igen, milyen mértékben önálló gyakorlatot, ma már a források bizonytalansága okán nem tudunk egyértelműen állást foglalni. Mindezek ellenére fontos szerepet vállalt a Kolozsvári Ügyvédi Kamara különböző testületeiben: 1945–1949 között részt vett a tagságot átvizsgáló Tisztogató Bizottság, illetve az Etikai Bizottság munkálataiban. Az 1945 utáni egyre gyorsabb iramban kiépülő kommunista rendszerben a Kamara tagságát több ízben átvizgálták, és Fekete György 1946-ban és 1948-ban tag minőségben vett részt a Kamarát/Kollégiumot vezető ideiglenes bizottságokban, mind a fellebbezési, mind a tisztogató bizottságokban. Kamarai tagságáról és ezáltal a bizottságokban betöltött szerepeiről véglegesen 1949-ben mondott le, mivel a korban az ügyvédi hivatás gyakorlása és az egyetemi pálya összeegyeztethetetlen volt, ő pedig az oktatói pályát választotta.

1945–1947 KÖZÖTT a kolozsvári Victoria Fogyasztási Szövetkezet (korábbi nevén: Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezete – MÁGISZ) keretén belül jogtanácsosként is működött.

SZINTÉN 1945-BEN vállalt szerepet a Demokrata Zsidó Komité keretén belül, melynek 1950-ig töltötte be alelnöki funkcióját, és ugyanebben a periódusban, 1949–1952 között a kolozsvári zsidóság hetilapjának, az *Új Út* című politikai hetilapnak az egyik alapembere is volt. A Demokrata Zsidó Komité 1953-ban feloszlatta önmagát, és ezután a lap is megszűnt.

FEKETE GYÖRGY EGYETEMI oktatói pályája 1948-ban kezdődött, amikor a magyar tannyelvű Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Karának helyettes oktatójaként polgári jogi tantárgyak oktatásával bízták meg. 1945–1948 között a kolozsvári magyar jogászképzés egyik legnagyobb kihívása a szakemberhiány volt, a magyarországi oktatók nem tértek vissza 1945 után, és a hiányt helyi gyakorló jogászok „verbuálásával” oldotta meg a kar, legtöbbször a tudományos tevékenység szakmai kritériumainak teljes mellőzésével. A Bolyai újonnan felálló jogász oktatói testülete előzetes

oktatói tapasztalattal, szakirodalmi munkássággal vagy kutatói tevékenységgel nem rendelkező, a kommunista rezsim által tolerált gyakorló jogászokból épült fel.

AZ OKTATÁSI FOLYAMAT egyik legfontosabb célkitűzése a Bolyai jogászképzésének első éveiben a magyar nyelvű egyetemi jegyzetek, oktatási segédletek kiadása volt, hiszen a két világháború közötti erdélyi jogi szakirodalom csak nagyon kis mennyiségű magyar nyelvű munkát tudott felmutatni. Emellett a konszolidálódó kommunista rezsim az 1945 előtti időszak jogtudományát ideológiai alapon is elutasította, tehát az új tananyag iránti igény egyre sürgetőbb feladatok elé állította az egyetemet.

ANNAK ELLENÉRE, hogy Fekete György egyetemi tanulmányait és részben már líceumi tanulmányait is román nyelven végezte, nem jelentett problémát számára a magyar nyelvű oktatás és tudományos tevékenység, melyben bizonyára újságírói tapasztalata is szerepet játszott. Bolyais tanítványai visszaemlékezései szerint a polgári jog összetett absztrakciós rendszerét igényes és közérthető nyelven magyarázta el. Egy visszaemlékezés szerint „Fekete György nagyon jó volt, amikor bejött az órára, sose vártuk, hogy csengessenek. Szabadon beszélt, az előadó-képessége nagyon emelte az óra színvonalát, mert színesen adta elő. Az ember szinte még ott helyben megtanulta. Annyira érdekes volt. Látszott rajta, hogy ő ennek él.”

A LEVÉLTÁRI FORRÁSOKBAN fellelhető tanszéki ülések jegyzőkönyvei pedig arról is tanúskodnak, hogy amikor az egyetemi jegyzetek kiadásáról volt szó az 1950-es évek derekán, akkor a szakmai ellenőrzés mellett legtöbbször a nyelvi igényességet hozta szóba. Egy 1955-ös jegyzőkönyv rögzíti, hogy – ekkor már tanszékvezetői minőségében – azt tanácsolta két kollégájának, hogy a bölcsészkaron üljenek be pár irodalomtudományi vagy történelmi előadásra, ugyanis az általuk benyújtott jegyzet fogalmazása magyartalan és előadási stílusuk száraz.

A SZEMÉLYI LAPJÁHOZ csatolt jellemzések ebből az időszakból szigorú, de elkötelezett oktató képét rajzolják ki, ugyanakkor fény derül arra is, hogy zárkózottságát egyesek arroganciának tartották, és a kollégák néha nehezményezték azt a türelmetlenséget, mellyel mások apróbb problémáit hajlamos volt lekicsinyelni. Csendes Zoltán dékán 1956-os véleményezésében például azt „rója fel”, hogy adminisztratív feladatait néha elhanyagolja tudományos munkája javára.

1956-BAN, a magyarországi forradalom leverését követő romániai megtorlášhullámban a kolozsvári jogásztanárok komoly erőfeszítéseket tettek arra nézve, hogy megóvják a hallgatóikat, így a szakról nem is történtek

OKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
KOLOZSVÁRI BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM

437498

FEKETE GYÖRGY

A kötelmi jog általános elmélete

Kolozsvár 1957

Oktatásügyi sokszorosító

*Tankönyv a Bolyai Tudományegyetemen:
két évvel a magyar nyelvű jogászképzés felszámolása előtt*

A kétarcú Kolozsvár: a Mihály Vitéz (Széchenyi) tér 1961-ben

letartóztatások. Az oktatói kar magatartását az egykori diákbeszámolók hűen adják vissza:

„A FORRADALOM LEVERÉSÉT követően az egyetemen megszervezték a gyászpercet. November nem tudom hányadika volt. 10 órakor kellett mindenkinek felállnia és kérni a tanárt, hogy szakítsa félbe az előadását. (...) A tanár is tudta, mert nézte többször az óráját, hogy mikor jön az egypercnyi csend. Polgári jog óra volt, Fekete György professzorral...

TANÁR ELVTÁRS, megengedi, hogy egyperces néma felállással adózzunk a budapesti forradalomban elesett hősök emlékeinek? Láttam, hogy Gyuri bá' kicsit úgy megdöbbsent. Természetesen, mondta, és felálltunk, mindannyian felálltunk, síri csönd volt. Fekete is állt.”

MÍG A KOLOZSVÁRI JOGÁSZKÉPZÉS 1945–1953 közötti szakaszát a forrongás, folyamatos átalakulás, instabil intézményi forma tette nehezzé, az évtized derekára a Jog- és Közgazdaságtudományi Kar nyugvópontra jutott és fejlődésnek indult. Erre az időszakra tehető Fekete György szakirodalmi munkásságának valós kezdete: 1954-ben jelent meg első tanulmánya a *Jus-tiția Nouă* jogi szaklapban a tulajdonjog témakörében (*Cu privire la problema*

proprietății personale), ezt követték további polgári jogi témakörben írt cikkei a *Justiția Nouă*, a *Legalitatea Populară* és a *Studii Juridice* folyóiratokban – a korabeli úzusnak megfelelően Fekete Gheorghe szerzői név alatt.

ELSŐ MAGYAR NYELVŰ tanulmánya 1956-ban jelent meg a kolozsvári V. Babeș és Bolyai Egyetemek Közleményei c. sorozat társadalomtudományi számában. Az *Észrevételek az állami szocialista szervek vindikációs keresetének problémájával kapcsolatban* címet viselő írásban már markáns, önálló véleményt fogalmaz meg egy korábban megjelent cikk (A. Andronescu – C. Opreșan: *A vindikációs kereset mint az állami szocialista tulajdon védelmi eszköze* 1955) megalapozottsága és észrevételei révén. A tanulmány nyelvezetében természetesen fellelhetők a kötelező kommunista ideológiai szöfordulatok, az elméleti-gyakorlati fejtegetés azonban már olyan csomópontok mentén halad, mint pl. a tulajdoni kereset tárgyában történő bizonyítás.

1957-BEN TÖBB KÖTETE is napvilágot látott, köztük önállóan és társszerzővel együtt jegyzett kiadványok is, ezek között megemlíthetjük *A Román Népköztársaság alkotmánya* című, a bolyais jogásztanárai által kiadott gyűjteményes kötetet vagy az Asztalos Sándorral közösen *Lakóházak építése állami hitellel* című munkát, mely utóbbinak párhuzamosan német nyelvű verziója is megjelent *Der Bau von Wohnhäusern mit Hilfe staatlichen Kredits* címmel. Ugyan ez utóbbi kiadvány ismeretterjesztő szándékkal is íródott, ezért stílusa közérthetőbb, „jogi kisokos” célt is szolgált. Ebben a sorozatban (Jogi Kiskönyvtár) látott napvilágot következő kötete is 1958-ban *Házasságkötés. A házasság felbontása* címmel.

1957-BEN ADTÁK KI a román polgári jogot magyar nyelven tárgyaló egyetemi jegyzetek sorozatából az elsőt *A kötelmi jog általános elmélete* címmel, ezt követte 1958-ban a *Polgári jog. Általános rész. Személyek, illetve a Szerződések* című munkája. Ezeknek a kiadványoknak a jelentősége túlmutat egy egyszerű egyetemi jegyzeten, elvégre 1918 után első alkalommal született tudományos igényű tankönyv, amely a román jogrendszer intézményeit, sajátosságait tárgyalta magyar anyanyelvű hallgatók számára. Nem a hasonló román nyelvű tankönyvek fordításáról van szó, noha ez egyszerű megoldás lett volna, hiszen a Bolyai jogásképzésével párhuzamosan működött a kolozsvári V. Babeș Tudományegyetem jogásképzése, hanem önálló művekről.

SAJNOS MA MÁR TUDJUK, hogy a magyar nyelvű romániai jogi szakirodalom ezen első kiadásait nem követték újabbak. Az 1959-es egyetemegyesítés a magyar nyelvű jogásképzés szinte azonnali felszámolását eredményezte. Fekete György ugyan egyike volt azon oktatóknak, aki a Bolyai és a V. Babeș tudományegyetemek összevonása után az egyesített Babeș–Bolyai Tudományegyetem Jogi Karán folytathatta tevékenységét nyugdíjazásáig, azonban

Az idős Fekete György

önálló magyar nyelvű kötet megjelenése többet nem jöhetett szóba. A dologi jogokat tárgyaló kétkötetes monográfiája már román nyelven látott napvilágot 1960–1963-ban, hasonlóan a jogi személyekről írott 1974-es munkája is. Román nyelvű tanulmányait a *Justiția Nouă*, a *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Iurisprudentia* és más román nyelvű folyóiratok közölték.

AZ 1969–1971-ES egyetemi jegyzőkönyvekből megtudhatjuk, hogy a diákok körében különös tisztelet övezte az idősebb oktatói generáció egyes képviselőit, és Fekete György neve olyan elismerésnek örvendő román jogtudósok neve mellett bukkan fel, mint Vladimir Hanga, Aurelian Ionașcu és Tudor Drăganu.

FEKETE GYÖRGY EGYEBEK

MELLETT szívesen foglalkozott a fejlődő jogtudomány egy-egy újdonságának minősülő területével is, így már 1961-ben értekezett a gazdasági jog mi-benlétéről vagy a védjegyek polgári jogi védelméről. Figyelemmel követte a szomszédos államokban zajló kodifikációs tevékenységet, és cikket közölt a Magyarországon 1959-ben elfogadott első magyar polgári törvénykönyvről, illetve az 1967-ben elfogadott új csehszlovák polgári törvénykönyvről is.

KUTATÓI PÁLYÁJA utolsó szakaszában (1973–1976 között) a személyiségi jogok kutatása felé fordult, amelyet a kor jogdogmatikájának megfelelően a polgári jog intézményrendszerén belül a természetes személyeket megillető általános jogok (a névhez, a becsülethez, a testi épséghez való jog) és az alkotói tevékenységet folytató természetes személyeket megillető jogok (szerzői jogok) kettősségében kezdett kutatni. A kérdéskör feltárásában elsősorban a testi épséghez való jog vonzatai foglalkoztatták, utolsó írásában ennek a személyiségi jognak és a szervátültetésnek az összefüggéseit és elméleti-gyakorlati vonatkozásait boncolgatta (*Caracterele drepturilor personale nepatrimoniale și transplantărilor de organe*, 1976).

1976-BAN MENT NYUGDÍJBA, feleségével visszavonult életet éltek. Tragédiákkal sújtott személyes élete talán legfájdalmasabb pontja, hogy egyetlen lánya, Fekete Veronika fiatalon, egyetemi tanulmányai elvégzése után nem sokkal autóbaleset áldozata lett.

2002 JÚNIUSÁBAN, 91 éves korában hunyt el, sírja a kolozsvári Házsongárdi temető neológ zsidó sírkertjében található.

KARÁCSONY BENŐ

KARÁCSONY BENŐ: A NAPOS OLDAL ÁRNYAI

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

Gyulafehérváron ma már nem hallani magyar szót. Ha valamilyen véletlen folytán felcsendül is néha, árnyékként vetül rá a történelmi események hatalmas, egy országrészt elfedő palástja. A város korábbi életéről újabbban fémbe öntött alakok tanúskodnak. Némán. Polgárok, kisaszszonyok, rikkancsok, utcagyerekek, katonák, diákok fémszobrai e némaság ellenére talán hallják a vidám, fiatal jogász üres zsebe ellenére életörömről zengő himnuszát, és megsárgult könyvek lapjaival felidézik dr. Klármann Bernát (Karácsony Benő, 1888–1944) palást-árnyékoktól szabad igazát. A megértés képessége és lehetősége a mienk sorai által is, mert „Szülővárosom kissé elképedve taglalja egyes mozzanataimat, szeretné megérteni a dolgot, de nem tudja”.

A NAGYSZEBENI SZÜLETÉSŰ Klármann József a 19. század Magyarországnak jellegzetes polgár-életútját járó, magát magyarnak valló zsidó szabómestere volt, aki büszkeséggel tekintett az Erdély egykori fővárosában, Gyulafehérváron korzózó polgárookra, akiknek öltöztetésével ő is hozzájárult az akkor már álmos megyeszékhely békebeli arculatához. A zsidó származású polgárság körében a vallás és a magyar szív ebben az időben magától értetődő volt. A szabómester is ebben a szellemben nevelte gyermekeit és indította el őket saját pályájukon. A jogegyenlőség alapján álló Magyarországon ugyanis a korábban jellegzetesen magyar nemesi pályaként értelmezett jogászai életút lehetősége kinyílt a társadalom egyéb tagjai számára is. A jogászai hivatás jellemzőjeként ismert anyagi és szellemi függetlenség ígérete, valamint a társadalmi állás megbecsültsége, nem utolsósorban pedig az európai jogrendbe szervesen illeszkedő és a jog talán álló államberendezkedés okán köztudomású, hogy a jogászai pálya lehetőségével zsidó vallású honfitársaink is éltek, és különösen az ügyvédi karban nagy számmal képviseltették magukat. A gyulafehérvári szabómester ezért erre a pályára ösztönözte fiát, aki a kamaszkori lázadásait, irodalmi próbálkozásait és meglehetősen ingadozó tanulmányi eredményeit végül levetkőzve, egy csínytevésért kiszabott büntetése okán féléves késéssel teljesítve érettségi vizsgáit a gyulafehérvári Római Katolikus Főgimnáziumban, Nagyváradon megkezdte jogi tanulmányait. A fiatal joghallgató pályája a jóhiszemű édesapa üzletpolitikája okán azonban hamarosan megtört. A szabómester kevés

Gyulafehérvár, Hungária Szálloda a 20. század elején

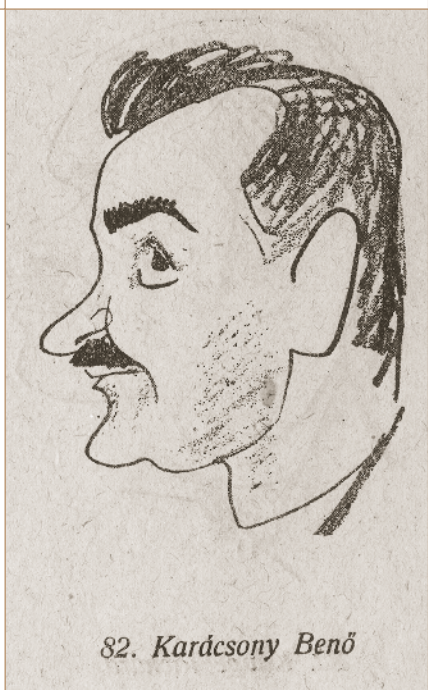
megfontoltságot tartalmazó üzletvitele hamarosan csődeljárást vont maga után. Klármann József a társadalmi megbecsülést jóval többre tartotta a tényleges haszonnál, a maga által varrt öltönyökre inkább alkotásokként tekintett, mint termékként, és fizetése képtelensége fia tanulmányainak támogatását is ellehetlenítette.

A FÉLBESZAKADT TANULMÁNYOK okán a fiatal joghallgató hazatért Gyulafehérvárra, és egy korábbi osztálytársa ügyvédi irodájában folytatott joggyakornoki munkája mellett hírlapírással egészítette ki csekély jövedelmét. A *Gyulafehérvári Hírlap* hasábjain jelentek meg első közéleti és irodalmi írásai, ahol születési neve mellett több álnéven is jegyzett publikációkat, mintegy színesítve az amúgy kétfős szerkesztőség szerzői palettáját. A joggyakornoki idő alatt sikerült egyes vizsgáit letennie, de egyes források szerint ezen időszak mindennapjainak részét képezte a rendszeresen elcsattanó szolgabírói pofon is. A pofonok oka vagy az azokra adott válasz mindenesetre a helyi és vármegyei közigazgatás éles és csípős kritikái lehettek a lap hasábjain. A szigorlatoktól és közéleti írásoktól függetlenül ekkor már egyre inkább művészi pályáról álmódott Klármann Bernát, remélve, hogy „a házfalakon a nevem lüktet és feketélik, nyomdákon és sétatereken és tapétás szobákon a nevem árama szaladt keresztül”.

A VÁRMEGYE ÉS AZ ORSZÁG álmos, békés életét, így a fiatal joghallgató ezen alapokon nyugvó kiszámítható pályáivét az első világháború szakította meg. Klärmann Bernát frontszolgálatát Galíciában teljesítette, ahol meg is sebesült. Temesvári kórházi kezelése alatt ismerte meg a dési születésű, vele azonos családnévű Klärmann Terézt, akivel házasságot kötött és hamarosan Kolozsvárra költöztek. Több mint tíz évvel a nagyváradi jogakadémián megkezdett jogi tanulmányait követően végül sikeresen letette vizsgáit, és ügyvédi irodát nyitott Erdély fővárosában. A háború eredményeképpen bekövetkezett impériumváltás ellenére a magyar jog döntő része változatlan tartalommal hatályban maradt a Magyar Királyság Romániához csatolt területein, így a megnyitott ügyvédi iroda anyagi értelemben biztosíthatta a fiatal ügyvéd számára az alkotás szabadságát és lehetőségét, a biztonságos polgári élet alapjait. Hamarosan megszületett a fiatal házaspár szeretett gyermeke, Ferenc is, így a harmincas éveiben járó, immár kolozsvári ügyvéd látszólag otthonra lett.

A KÜLSŐSÉGEKET NÉZVE talán igaz is lehetett ez az otthon és nyugalom, de az Osztrák–Magyar Monarchiában és azon belül Magyarországon szocializálódott, annak kereteiben felnőtté vált ügyvéd számára a megváltozott körülmények hatványozott mértékben érvényesültek. Az impériumváltás ugyan formailag hatályában fenntartotta a magyar jogot, de annak alkalmazása az új államkeretek között sajátos torzulásokat szenvedett, kiszámíthatatlanságot eredményezett. Mindezekon felül a kettős kisebbség érzete is döntő jelentőségű volt Klärmann Bernát sorsában. Természetesen a korábbi Magyarországon is volt antiszemitizmus, de míg az alapvetően nyugati típusú államberendezkedést ténylegesen alkalmazó Monarchia életében az antiszemitizmusból fakadó kisebbségi támadások alapvetően nem hatottak a mindennapok jogbiztonságára, és a boldog békeidők eredményei mindenki számára elérhetőek voltak, Romániában a magyar kisebbségi lét terhével is szembesülnie kellett a magát magyarnak valló zsidóságnak. Mindezekon felül a jogi, másrészt művészi pályája elindulásának késedelme miatt hatalmas csalódottságot is érzett. A fenti okok összessége alapvetően azt eredményezte, hogy Klärmann Bernát derűs természete ellenére egyre inkább zárkózottabbá vált, és a határokat nem ismerő művészet felé fordult. Az ügyvédi működést lelkiismeretesen látta el, de annak mindennapi robotja mellett valójában az irodalom területén teljesedett ki, Karácsony Benőként. A források és saját bevallása szerint is sokszor idegenül nézte otthona falán oklevelét, „a megtisztelő juris utriusque-t: valóban ő az? és mit keres itt”.

A JOGI ALAPOK a megkésett pálya ellenére azonban az irodalmi munkásságára is hatottak. Karácsony Benő novellái és regényei egyéni szemlélete alapvetően abban gyökereznek, hogy az ügyvéd hivatásánál fogva az egyént helyezi tevékenysége során a középpontba, az egyén érdekeinek képviselője az ügyvédi esküből fakadó kötelezettség. Karácsony Benő műveinek individualista

82. *Karácsony Benő*

Diósy Antal karikatúráján

alapállása, az egyént középpontba helyező szemlélete, szereplői életöröme és létszeretete, vágyai a sajátos jogászai gondolkodás hatásaiból is eredeztethetők, ami alól a lapokon megjelenő humor sem jelent kivételt. Ezen alapállás nyomán íródott művei élesen eltértek a kor és az akkori erdélyi, illetve anyaországi magyar irodalom közösségi alapállásától. Mindez az eltérés a kétszeres kisebbség helyzetén túl, nevezetesen, hogy a magyarok szemében zsidó, míg a románok szemében magyar, újabb, immár művészi szempontból elemezhető és értelmezhető kisebbségi sorsot is jelentett. A kisebbségi sors azonban Erdélyben a több évszázados nemzeti egymás mellett élés tényéből fakadóan toleránsabb társadalmi alapállásokat fejlesztett ki. Karácsony Benő művészetének egyéni középpontja ellenére, ha az anyaországi irodalmi közösség befogadására nem, de

az Erdélyi Helikon-mozgalom, igaz, a többségtől eltérő befogadására alappal számíthatott.

KARÁCSONY BENŐ KÍVÜLÁLLÓSÁGA tehát nem jelentette azt, hogy elszakadt volna magyarságától, és mintegy tudomásul véve a fennálló hatalmi és jogi kereteket, az irodalom elefántcsonttoronyában szemlélte volna a két világ-háború közötti Erdély sorsát. Gyakorló jogásként viszonylagos anyagi függetlensége lehetővé tette, hogy biztos alapokon, külső befolyásoktól mentesen vallja és írja le döntően a humanizmusban gyökerező elveit és hitét. A kívülállósága ugyan mind az ügyvédi karban, mind a művészvilágban érezhető volt, ennek ellenére rendszeresen megjelent a kolozsvári New York kávéház Helikon-törzsasztalánál, és figyelemmel kísérte a magyar és világirodalmi életet. Ekkor azonban már hírlapírói múltjával ellentétben közéleti kérdésekben nem nyilvánult meg, közéleti szerepvállalása is a művészetnek rendelődött alá. 1932-ben részt vett a romániai Pen Club magyar alosztályának megalakulásánál, annak pénztárosaként az igazgatóságnak is tagja volt, amely munkában az ügyvédi gyakorlata döntő fontosságú. Kemény János meghívására az Erdélyi

Helikon tagjaként minden alkalommal részt vett a marosvécsi találkozókön, ahol ügyvédi minőségében is felkérték a Helikon segélyalapját működtető szabályzat megalkotására és ügyintézésére. A Helikon-mozgalom liberalizmusa lehetővé tette számára annak kritikájának is a megfogalmazását. Karácsony Benő elvetette mind az öncélú pátoszt, mind pedig az erdélyi értékek lekicsinylését. Megítélése és közéleti ars poeticája egy európai Erdélyben foglalható össze, amely szerint „A lélek legyen erdélyi, de a szellemet rövidlátás földrajzi határok közé zárni. A makacs erdélyiség olyan súlyos fogyatékos, mint az a vágy, hogy mentől európaibbnak hassunk. Egyébként ennek a meddő vitának a hevében hangzott el az a vád is, hogy aki nem éri be Erdéllyel, és átkacsint Európába, az nem igazi erdélyi lélek. S nem is igazi író. Csak másodosztályú. Így lettem én is másodosztályú író az irodalom e néhány heves iktatóhivatali tollnokának döntése alapján. Hogy mit szólok hozzá? Semmit. A tollnok körmől, s a karaván halad. Nem tollnokoknak, hanem az olvasóknak írunk. Európai szemmel és erdélyi lélekkel.”

MINDEZEK A TÉNYEK, a magát előtérbe nem helyező, de tényleges eredményeket magában hordozó közéleti szerepvállalás egyértelműen bizonyítják, hogy az elvek síkján túl gyakorló ügyvédként is szolgálta ügyfeleit és az erdélyi magyar kultúra ügyét is. Saját bevallása szerint ugyan „Sohasem voltam intenzívebb értelemben ügyvéd... A kapun egy szerény cégtábla ma is azt állítja, hogy ügyvéd vagyok, de az idők folyamán szerencsésen eléggé beporosodott ahhoz, hogy a jogkereső közönség figyelmét elkerülje”, azonban ezt a vallomást csak fenntartásokkal kezelhetjük. Az ügyvédi tevékenység gazdasági alapjai nélkül nem írhatott volna és nem láthatta volna el a fenti feladatokat. Az ügyvédi működéshez való fenti vallomását tovább árnyalja az a tény, hogy nemcsak anyagiilag, hanem lelkileg is mélyen megrendítette a második bécsi döntést követően az, hogy a Magyarországhoz visszatért Észak-Erdélyre kiterjesztették a zsidótörvények hatályát, így be kellett zárnia ügyvédi irodáját.

IRODALMI MUNKÁSSÁGÁBAN az ügyvédi tevékenység és magatartás egyes részlemei is fellelhetők. Műveinek ügyvéd szereplői a hivatás kortól független szabályait és gyakorlatát is idézik, hiszen „az ügyvéd erre a polgári perrendtartásból elénekelt egy paragrafust, aztán felmásztak mindketten az íróasztalra, és eltáncoltak egy újabb, áthidaló paragrafust”, de ilyen örök a gyakorlat azon szabálya is, mely szerint „az ügyvéd mindent megtett az érdekében. Ahol cserbenhagyták a paragrafusok, ott bekapcsolta a fantáziáját, és gőzerővel hazudott”. Jogi humorának egyik példajaként állhat pedig ezen párbeszéd: „Ami pedig az üres hasat illeti, ott meg az a baj, hogy éhendöglés ellen nem hoznak valami paragrafust. Dehogynem – köpte Bagdi a falra a nedves cigarettacsutkát. – Próbáld csak meg éhen dögleni a Dunakorzón. Azonnal ott a rendőr, hogy szedje innen magát, jó ember, nem tudja, hogy itt tilos az éhendöglés?”

Kolozsvár, Mátyás király szülőháza 1942-ben

A TÖRVÉNYEKKEK KAPCSOLATOS alapállását és a jogász, illetve a polgár mindennapi feladatát és felelősségét is műveiből olvashatjuk ki. Polgárként és jogászként tesz fel alapvető kérdést és ad válaszokat, amelynek különös súlyt ad később elszenvedett sorsa. „Mi lesz az emberi szabadsággal, a polgár természetes jogaival, ha minden fennhájzó semmirekellő, aki megittasult a maga nagyszerűségétől, belerúghat a törvénykönyvekbe? Nem, minden semmirekellőnek felelnie kell egyszer azért, hogy a törvénynek kitekerte a nyakát, mint egy csirkének. A polgár a társadalom kirendelt őrszeme, kötelességei vannak az ilyen megbokrosodott jogtiprókkal szemben.”

MINDEKÖZBEN A VILÁG ISMÉT, életében másodszor is megváltozott, és Karácsony Benőt ismét talajtalaná, hazátlaná tette minden korábbi ígéret és törvény, béke ellenére. „Emberi szabadság és emberi méltóság erősen időszerű figyelmeztetések voltak. Közben az történt, hogy a sajtó, Európa sajtója szervezni kezdte az átalakulás gondolatát, és ügyesen megmagyarázta mindenkinek, hogy milyen elvetendő dolog a háború és a szabad lélegzés korlátozása. Természetesen csak adott körülmények között. De vannak okok és lappangó érdekek – magyarázta a sajtó –, amelyek egy bizonyos ponton arra készítetnek minden távolba látó és helyesen mérlegelő embert, hogy szögre akassza addig használt elveit, és elutasítsa azt a gondolatot, mintha a háború fölösleges vérengzés,

Auschwitz 1944-ben

a szabad lélegzés korlátozása meg hibás kormányzási módszer volna. Mert minden alól van kivétel. És ilyen okfejtéssel szépen megértették a halandók tájékoztatlan millióival, hogy nem vagyunk még dominók, nem ülhetünk még le a farokcsigolyánkra kipihenni régebbi ostobaságaink fáradsalmait, még jönni fog valami, tartsa tehát mindenki szárazon a puskaporát. A lét harc, kiáltották. Örök nyugtalanság, strófák és antistrófák, támadások és ellentámadások végtelen füzére. És Európa különböző helyein embereket tessékelték be egy keskeny rácsos cellába, akik nem hittek a strófák és antistrófák törvényszerűségében és a gyűlölet szükségességében.”

ÉSZAK-ERDÉLY VISSZACSATOLÁSÁT követően a megváltozott körülményekre is figyelemmel dr. Weinberger kolozsvári neológ főrabbi felszólította, hogy a magyar irodalmi élettől tartsa távol magát, és egyértelműen kötelezze el magát zsidósága mellett. A rabbi indoklása maróan fájdalmas, kiemeli, hogy a magyarok amúgy sem tartják közülük valónak, soraikból mind ügyvédként, mind íróként kivetették. Válaszában Karácsony Benő minden nacionalizmust, így a cionizmust is elítélve emberi hitét és alapállását megtartva rögzítette, hogy a nemzethez tartozás az egyén döntése. Ezt a döntést nem befolyásolhatja a maga részéről sem a származása, sem pedig a magyar nacionalisták antiszemitizmusa, ezért „ő nem tagadja meg Kossuth, Rákóczi, Petőfi és Ady népét. Mint

ahogyan ezzel nem tagadja meg vagy el zsidó származását sem.” A kor azonban egyértelmű döntésre kényszerítette Karácsony Benőt. A családjával együtt a református vallást választva válaszként kikeresztelkedett, próbálva a polgári életének elmúlt évtizedekben megalapozott biztonságát és ezáltal töretlen humanizmusának alapjait megőrizni. „– Figyelmeztetek – jegyezte meg finoman –, hogy a 20. századnak nincs szüksége humanistákra. Az udvariassága úgy hangzott, mint elegáns, de erőteljes kalapácsütés.”

MINDEZEN VÁLTOZÁSOKAT követően szeretett fia éltette benne a reményt. Fia származása ellenére, tehetsége okán a budapesti Műegyetemen tanulhatott. A család budapesti költözést tervezgetett, bízva abban, hogy „Végre is lehetetlen, hogy egy rendes embert csak úgy könnyedén megfosszanak cselekvési szabadságától. Nincsen talán már jog? Nem működnek a törvények? Lehet csak így packázni az emberi szabadsággal? Amely annyi tintába és vérbe került?”

A NÉMET MEGSZÁLLÁS volt a végső kalapácsütés, amely megpecsételte a család sorsát. Budapestre költözésről szó sem lehetett. Az emberi és irodalmi támadásokat ugyan erős hittel magától távol tudta tartani, amelyek közül a legfájóbb számára „zsidó írónak” neveztetése volt, de felesége elméje egyre súlyosabban elborult. Karácsony Benő kapcsolatai révén ugyan egy intézményben el tudta helyezni szeretett hitvesét, és fiát is biztonságban tudta Budapesten, őt magát azonban a hatalom gettóba, majd Auschwitzba kényszerítette. A lelki kivülállás immár valóságos, fizikai elkülönítést, végül megsemmisítést eredményezett: „Igen, eszmék. Különösen hangzik? Ő úgy találja, hogy nem. Minden törvényes büntettet egy eszme nevében követnek el, és minden törvénytelen büntettet egy másik eszme nevében ítélnék akasztásra.” Egyetlen vigasza volt a szemtanúk szerint: családja, mint utóbb kiderült, hamis biztonságtudata és utolsó kéziratának biztonságba helyezése. Derűje elveszett, és az árnyékos oldal megírását fontolgatta a megvalósítás lehetőségének különösebb reménye nélkül. Hitvese még a deportálás előtt elhunyt. Fiát nyilasok ölték meg a fővárosban. Csak utolsó regénye kézírata élte túl a háborút.

NEM TUDJUK, mikor vitték a gázkamrába...

L Á D A Y I S T V Á N

LÁDAY ISTVÁN: A MAGYAR JOGÁSZ, A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGI NÉPBIZTOS, A ROMÁN JOGÁSZ

NÁNÁSI LÁSZLÓ – KOKOLY ZSOLT

A 20. század elejének magyar, majd román jogtörténetében szerepel Ládai István, aki a történelmi, politikai változások következtében mindkét állam közegében sikeres pályát futott be.

LÁDAY ISTVÁN 1873. május 14-én született Kecskeméten római katolikus felekezetű szülők, Ládai János és Kiss Eszter házasságából. Az apa városi tisztviselőként dolgozott korai haláláig, amelyet követően anyja hozzátartozója, Kiss István gazdálkodó látta el a gyámi feladatokat mellette. (Nevének írásmódja nem volt következetes, 1905-ben kapott belügyminiszteri engedélyt az -y betűs írásmódra.)

GIMNÁZIUMI TANULMÁNYAIT a város akkor már több mint másfél százados múltra visszatekintő piarista iskolájában folytatta 1882–90 között. Mindvégig kimagasló tanuló volt, a legtöbb tantárgyat jelesen végezte, így ösztöndíjakat, jutalmakat nyert. Aktívan részt vett a diákéletben, pályázati tanulmányokat írt, előadásokon szerepelt.

AZ ÉRETTSÉGIT KÖVETŐEN a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem jogi karára iratkozott be, majd 1891-től a kecskeméti református jogakadémián folytatta tanulmányait. Mivel az egyetemi és a jogakadémiai követelmények ugyanazok voltak, így az intézmények közötti váltás nem okozott nehézséget. Ládai a jogakadémián is aktív tagja volt a hallgatói életnek, tevékenykedett az itteni diákegyletben, pályázatokon vett részt sikeresen. Az intézmény zászlóavató ünnepségén 1894 júniusában ő mondta a hallgatóság nevében a köszöntőbeszédet. Alapvizsgáit mindig a legjobbak között, kitéüntetéssel teljesítette. Mivel a jogakadémiáknak nem volt doktoravatási joguk, Ládai jogi tanulmányait az 1895. tanév II. félévében a budapesti egyetemen fejezte be. (Kecskemét továbbra is számontartotta korábbi kiváló diákja pályafutását, dicsérő tudósítások jelentek meg róla, így például 1899-ben egy frankfurti lapban napvilágot látott, Petőfiről szóló írása kapcsán fogalmazta meg a helyi lap: „ez a Ládai

Pista kecskeméti gyerek, igazán a legjavából. Örömmel, büszkeséggel üdvözöljük ezen szép sikere alkalmából”.)

GYAKORLATI PÁLYÁJÁT 1895 szeptemberében kezdte, amikor a Budapesti Királyi Ítéltábla elnöke díjas joggyakornokká nevezte ki a Budapesti Királyi Törvényszékhez. Ezen állásáról hamarosan lemondott és ügyvédjelöltként folytatta. Ekkoriban jelent meg első szaktanulmánya a korszak nivós szaklapjában, a *Jogtudományi Közlöny* 1896. március 27-i számában *A szerződéses illetékségről* címmel.

EREDMÉNYES SZAKVIZSGÁJA után budapesti ügyvédként dolgozott. (Mint a szakvizsgát nemrég letett jogász, ekkoriban a „jog lényegének megértése szempontjából” buzgón ajánlotta a római jog alapos megtanulását az ügyvédi vizsgára készülők figyelmébe. 1902-ben kiadott egy füzetet a szakvizsgára való felkészülés érdekében *Útmutató az ügyvédi vizsgálatra* címmel.)

PRAXISÁT FELADVA, 1900 januárjában visszatért az állami igazságügybe, a pestvidéki törvényszék aljegyzői kinevezését elnyerve. Ekkor lett tagja a hazai jogászság számos alakját tömörítő Magyar Jogász Egyletnek.

HAMAROSAN BÍRÓSÁGI JEGYZŐI kinevezést kapott, majd 1902-ben berendelésre került az Igazságügyi Minisztériumba, amelynek majd két évtizeden át oszlopos tagja lett. Szolgálati helye, a III. osztály alapvetően büntetőjogi kérdésekkel foglalkozott. Ügykörébe tartozott az ügyészségek személyzeti, gazdasági ügyeinek jelentős része, az ügyvitel és ügykezelés szabályossága és pontossága feletti felügyelet, a kegyelmi ügyek intézése. Fontos feladatköröket jelentettek a büntetések végrehajtásával kapcsolatos teendők: az országos fegyházak, a kerületi börtönök, a közvetítő és javítóintézetek felügyelete, ezek személyzeti és gazdasági ügyei, a törvényszéki és járásbírói fogházakra vonatkozó ügyek, a fegyenc- és rabszállítások elrendelése, a feltételes szabadon bocsátásokról, ideiglenes szabadlábra helyezésekről való döntések.

LÁDAY E MUNKAHELYÉN folyamatosan előrelépett: munkája elismeréseként már 1902-ben előresorolást, majd 1903-ban járásbírói albírói kinevezést kapott, de ténylegesen továbbra is a minisztériumban szolgált előadóként.

MINISZTERIUMI BEOSZTÁSÁBAN részt vállalt az 1905. szeptember elején nagy külföldi részvétellel Budapesten megrendezett VII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus előkészítésében és lebonyolításában. Ezen alkalomból az Igazságügyi Minisztérium két nagyszabású munkát tett közzé magyar és francia nyelven: az egyik a hazai börtönügyet és az országos letartóztatási intézeteket ismertette, míg a másik dr. Kun Béla minisztériumi osztálytanácsos és Láday István által szerzőtársakként készített 410 oldalas mű *A fiatalok*

kriminalitása ellen való küzdelem Magyarországon címmel jelent meg. Ennek első része a gyermekvédelemmel és az állami gyermekmenhelyekkel, a második pedig a javítóintézetekkel foglalkozik: ismerteti azok szervezetét, működését, leírva az egyes intézményeket. A harmadik rész a fiatalkorúak részére elsőként felállított kassai kerületi fogházzal szól. (Ennek a kongresszus keretében való megnyitásán Ládai is részt vett.) A kritikák a művet kedvezően fogadták azzal, hogy azt az „alaposság és gondosság”, továbbá a „tömör, világos és magyaros” nyelvezet jellemzi.

LÁDAY E SIKERES KIADVÁNYNAK köszönhetően továbblépett, 1905 októberében nyitrai királyi alügyészi kinevezést kapott, de továbbra is a minisztériumban szolgált, egyik reszortjaként a kegyelmi ügyek előadásával foglalkozva.

EKKORTÓL TÖBB PUBLIKÁCIÓJA jelent meg a *Jogtudományi Közlönyben*, melyek közül a legfigyelemreméltóbb a folyóirat 1906. január–februári számaiban közölt kisorsozata, *A törvény és a bíró*. Ebben arra a következtetésre jutott, hogy a „bíró a törvénnyel folyton konkurráló jogalkotó hatalmat gyakorol s a jogforrások közé a bíró akarata is odatartozik”, s így a „törvényértelmezés örve alatt teremti meg az új jogtételt”. De így „ha a bírónak a törvénytől való eltérését megengednek, egyik oldalon nyernék ugyan annyit, hogy némely kirívóan helytelen törvényes rendelkezés hatályon kívül helyeződne, de más oldalon legalább ugyanannyi helytelen új jogszabály keletkeznék a bírói gyakorlatban. Bizonyítja ezt az, hogy a bírói gyakorlatban kifejlődött (szokásjogi) jogtételeink általában semmivel sem jobbak, mint a törvényekben kimondott jogszabályok.”

LÁDAY ISTVÁN BEOSZTÁSA alapján rendszeresen részt vett a minisztérium képviselőjében számos tudományos, szakmai rendezvényen, a letartóztatási tisztviselők országos értekezletein, például 1907-ben Lipótvárott, 1908-ban Nyitraán, 1909-ben Szamosújváron. Többször kísérté a hivatalban lévő minisztert a szakmai látogatásokon, így 1912 júliusában az erdélyi – kolozsvári, szamosújvári, nagyenyedi – intézetek meglátogatására. Ekkor közvetlenül érintkezett az elítéltekkel is.

A KORSZAK EURÓPAI vérkeringésében 1906-ban a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület magyar csoportjának tagja lett a börtönügyi szakban olyan kiváló elméleti és gyakorlati szakemberek mellett, mint Finkey Ferenc, Balogh Jenő, Edvi Illés Károly. Ebben az évben vált a Társadalomtudományi Társaság választmányának tagjává a korabeli magyar szellemi élet több kiválósága, többek között Szladits Károly, Apáthy István, Ágoston Péter, Kolosváry Bálint mellett. Ekkor lett a korszak egyik bűnözési, erkölcsi problémáját jelentő leánykereskedés elleni magyar egyesület tagjává is.

Kecskeméti életkép a 19. század végén

A KORSZAK GONDOLKODÁSA súlyt helyezett a szabadult elítéltek társadalomba visszavezetése érdekében a segítségükre, amelynek eszközei az állami támogatásból, valamint adományokból működő rabsegélyező egyesületek volt. Ezek kapcsán írta az 1907. szeptemberi pécsi kongresszusuk alkalmából, hogy a „rabsegélyezés alkalmas eszköz a kriminalitás csökkentésére, ezt pedig lehetetlen fel nem ismernünk, önként értetődik, hogy törekednünk kell ennek az eszköznek minél hatályosabbá való tételére”.

TOVÁBBLÉPVE A RANGLÉTRÁN, 1908-ban királyi ügyési kinevezést kapott Nyitrára, de ténylegesen továbbra is a minisztériumban tevékenykedett. Itt 1910-ben átszervezés történt, amikortól az újonnan létrehozott VII. ügyosztály hatáskörébe került a Láday szakterületéhez tartozott büntetés-végrehajtás irányítása és ellenőrzése.

A HIVATALI MUNKA MELLETT egyre inkább bekapcsolódott a gyakorlati jelentőségű jogirodalom művelésébe. Részesé lett a korszak nagy vállalkozásának, a több száz szakember munkájaként készített, 1911-től megjelent *Révai nagy lexikona* szerzői gárdájának, a büntetőjogi tárgyú cikkek egy részét megírva. Ugyancsak szerzője volt egy munkaközösség tagjaként az 1912-ben kiadott *A fiatalkorúakra vonatkozó büntető jogszabályok magyarázata* című kötetnek, majd az 1914-ben megjelent *A fiatalkorúak fogházbüntetésének végrehajtása* munkának.

EKKORIBAN TÖRTÉNT MEG a fiatalkorúakra vonatkozó hazai büntetőjog megújítása a még 1878-ból származott büntető törvénykönyv módosításaként 1908-ban az I. büntető novella (1908. évi XXXVI. törvénycikk), valamint a fiatalkorúak bíróságáról szóló 1913. évi VII. törvénycikk kibocsátásával, amelyek gyakorlatba való átültetéséhez jelentettek segítséget e művek. Láday e munkákban az elmélet mellett a gyakorlatra is támaszkodott, hiszen hivatalából rendszeresen látogatta munkakörében a fiúk aszódí, a lányok rákospalotai javítóintézeteit és más büntető intézményeket. A fiatalkorúak bírái számára tartott képzések rendszeres előadója volt.

AZ 1914 NYARÁN KITÖRT világháború lényegesen hatott az Igazságügyi Minisztérium munkájára is. A korábbi normatív szabályozáson túl jelentős feladatokat jelentett valamely probléma aktuális, közvetlen megoldása. Ennek során a haderő pótlása érdekében szabadságra kellett bocsátani a katonai szolgálatra behívott, továbbá a meghatározott feltételeknek megfelelő elítélteket. Ugyanakkor biztosítani kellett az újabb büntetések végrehajtására az intézetek szabad férőhelyeit. Ekkoriban tömegével kerültek az intézetekbe a katonai és közigazgatási hatóságok döntéseivel az internáltak, az ellenséges államok polgárai, a hadifoglyok és túsok, s általában a megbízhatatlan elemek. Az elhelyezés így zsúfolttá vált, másrészt az ellátás költségei rendkívüli kiadásokként merültek fel. A háborús szükségletek miatt időnként a fogvatartottak csoportjainak végrehajtás-felfüggesztésére került sor. A közbiztonság romlása miatt viszont a szabadítások ellenére folyamatosan nőtt a fogvatartottak száma. Az őrszemélyzet jelentős részének hadba vonulásával, az ellátási nehézségek szaporodásával egyre nagyobb problémákat jelentett a biztonságos őrzés megoldása.

LÁDAY ISTVÁN EKKORIBAN végzett munkájáért számos előléptetést, elismerést kapott: 1915 szeptemberében budapesti ítélőtáblai bírói kinevezést, majd 1917 augusztusában miniszteri osztálytanácsos lett, s még e hónapban megkapta a II. osztályú polgári hadi érdemkeresztet, 1918 júniusában pedig a Monarchia egyik legrangosabb polgári kitüntetését, a Ferenc József-rend középkeresztjét. Ezt akkoriban akként méltatta a sajtótudósítás, hogy nála az „állami tisztviselőnél szinte feltűnő gyakorlati érzéke széleskörű, bölcsészetiileg megalapozott szaktudással és ragyogó elmeállal egyesül”.

A VESZTES VILÁGHÁBORÚ következtében 1918 októberének vége óriási változásokat hozott. Az őszirózsás forradalom eredményeként a történelmi magyar állam megszűnt, a nemzetiségek az önállósodás útjára léptek. Október 31-én a miniszterelnöknek frissen kinevezett Károlyi Mihály kormányának még nem volt igazságügyi minisztere. E nap reggelén 7,20 órakor egy aláírás nélküli távirat ment ki a minisztériumból a főügyészeknek és az országos büntetőintézeteknek, miszerint mindazokat, akik a Btk. I–VII. fejezetében meghatározott (állam elleni) bűncselekmények miatt voltak fogva, azonnal bocsássák

Láday István kollégáival, ülő sor, jobbról a negyedik

szabadon. Ennek végrehajtásaként jelentős számú személy szabadult. Később egy újabb nagy politikai váltás utáni, 1919 augusztusától folytatott nyomozás állapította meg, hogy a rendelkezést a miniszteri szék betöltetlensége miatt Vámbéry Rusztem egyetemi tanár közreműködésével Láday István és Lengyel Aurél miniszteri, illetve osztálytanácsosok adták ki.

A HATALOMRA KERÜLT Nép kormány alatt tovább szolgáltak az addig is hivatalban volt személyek, így a politikai váltás Láday helyzetét sem érintette, az év végével kialakított VI. büntönügyi osztályon tevékenykedett tovább.

EKKORIBAN MEGTÖRTÉNT az állami alkalmazottak szakszervezetekbe tömörülése is, így november végén Láday István folytatta le a tárgyalásokat más vezetők mellett a fogházőrök szervezetével, teljesítve az emberséges bánásmódra, a szolgálati idő helyes beosztására és napidíjpótléokra irányult követeléseiket, amely során rendes fekvőhelyeket, 24 és 12 órás turnusokba beosztott szolgálatot és pótlékokat kaptak.

LÁDAY 1918. DECEMBER VÉGÉN a kormány véleményező szerveként létrehozott Igazságügyi Szaktanács tagja lett.

A NAGY VÁLTOZÁSOK során újabb gondolatok jelentek meg, így Láday István is publikálta a *Jogtudományi Közöny* 1918. novemberi–decemberi számaiban

közölt sorozatában elképzeléseit *Az igazságszolgáltatás demokratizálása* címmel. Ennek központi kérdése az volt, hogy szükséges a rendszer megújítása, vagyis az arról való döntés, hogy „demokratikus felfogás mellett az igazságszolgáltatást lehet-e kizárólagosan vagy túlnyomóan állami feladatnak tekinteni, (...) vagy pedig rábízhatjuk azt olyan magánegyekre avagy testületekre is, akiknek vagy amelyeknek semminemű állami megbízásuk nincs”. Válasza szerint azon „perekben, amelyek eldöntésének mikéntjéhez állami érdek nem fűződik, a szakbíráskodás helyére polgári bíráskodást léptessünk, mégpedig oly módon, hogy a laikus bíráskodásnak ne csupán akkor legyen helye, ha a felek kikötik, hanem a felek rendelkezése nélkül is”: így meg lehetne adni e jogot a munkások gazdasági szervezeteinek, a földművesekből, mezei munkásokból, kisiparosokból, magán- és közalkalmazottakból alakult szakegyesületeknek, hogy a tagjaik között felmerülő peres ügyekben ítélezhessenek. Külön bíráskodást kellene teremteni a munkaadó és munkavállaló között felmerülő ügyekre. Szükséges a büntetőjog újraszabályozása is, mivel jelenleg „egész sereg olyan cselekmény van kriminalizálva, amely büntetőjogi megtorlásra nem szorul”. A bíráskodás megújítása kapcsán leszögezte, hogy az osztályparlament megszűnésével meg kell szűnnie az osztálybíráskodásnak, valamint helytelennek tartaná, ha a „nemzetiségek autonómiája a teljes bírósági szervezetet is felölelné”. A családjogi viszonyokat illetően pedig egy 1919. januári cikke szerint a korábbi szabályozással szemben a „házasság erkölcsi természete követeli meg, hogy bizonyos biztosítékok mellett a megegyezéses felbontást megengedjük”.

EKKORRA MÁR a kormányzat egyik fő gondjává a Szovjet-Oroszországból hazatért hadifoglyokból és itthoni radikális értelmiségiekből megalakult Kommunista Magyarországi Pártjának egyre nagyobb befolyása vált a szétbomló országban. Rendőrségi megállapítás szerint a „kommunista izgatás folyton az államhatalom fegyveres átvételét, a proletariátus felfegyverzését, a burzsoázia legyilkolását, kiirtását” hirdette. Ebben a helyzetben a Nép-kormány a szociáldemokrata párt lapjának szerkesztősége elleni támadás után a Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnök részvételével tartott ülésén döntött a kommunista vezetők letartóztatásáról. A rendőrség által február 22-től előzetes letartóztatásba helyezett Kun Béla és társai az IM közvetlen felügyelete alatti Országos Gyűjtőfogházban nyertek elhelyezést. Itt az államfő rendelkezésének megfelelően politikai foglyok lettek.

A MINISZTERIUM RÉSZÉRŐL Ládai mint miniszteri tanácsos intézte a foglyok elhelyezésével és bánásmódjukkal kapcsolatos kérdéseket. Ennek során elrendelte, hogy a letartóztatott kommunistákat olyan helyzetbe kell hozni, mintha a legenyhébb végrehajtású államfogházban volnának. Részükre a fegyintézet kisfogházi részét jelölték ki, s itt mindabban a kedvezményben részesültek, amelyek az államfoghagyokat megillették: tetszésükre volt bízva,

hogy magánzárkában vagy közös cellában akarnak-e lenni, naponta több órán keresztül sétálhattak, dohányozhattak, újságot, könyveket olvashattak, és berendeztek számukra egy társalgótermet. Magukat élelmezhatték és saját ruhájukban járhattak.

EZT A HELYZETET KIHASZNÁLVA a foglyok értekezleteket tartottak, zavartalanul szerkesztették lapjukat, a *Vörös Újságot*, röpiratokat készítettek, vendégeket fogadtak, megbeszéléseket folytattak a szociáldemokrata párt baloldali vezetőivel. Itt készítette el Kun Béla március 11-ére a kommunista és a szociáldemokrata pártok egyesülésének feltételeit rögzítő levelét: az ebbe foglalt program szerint szükséges a tanácsköztársaság megalakítása, a polgári állam-szervezet felszámolása, az ország területi integritásának feladása, a föld és a gyárak köztulajdonba vétele.

A FOGVATARTÁSI KÖRÜLMÉNYEKET többször ellenőrző Láday ekkor személyes viszonyba került a kommunista vezetőkkel, aminek hamarosan meg is lett a gyümölcse számára.

AZ ÚJABB ORSZÁGTERÜLETEK kiürítését előíró Vix-jegyzék következtében lemondott Népkormány helyébe 1919. március 21-én este a kommunista és a szociáldemokrata pártok egyesülése alapján a Forradalmi Kormányzótanács lépett, amelynek összetétele másnapra került napvilágra, amikor az addigi minisztériumok népbiztosságokká lettek átnevezve. Az Igazságügyi Népbiztosság élére a szociáldemokrata Rónai Zoltán ügyvéd került, míg helyettese a pártonkívüli Láday István lett. Az új kormányba kerülését az magyarázhatta – hiszen korábban semmilyen kapcsolatban nem volt a pártokkal –, hogy jó viszonyt alakított ki a letartóztatott foglyokkal. (A szülőváros lapja ezt úgy méltatta, hogy Kecskemét büszke lehet, mert két fia, akik eddig is hírt és becsületet szereztek, vesz részt a kormányzótanácsban.)

AZ ÚJ KORMÁNY első igazságügyi tárgyú rendeletét népbiztoshelyettesként március 22-én Láday adta ki, amelyben rendelkezett minden tárgyalás elhalasztásáról, így a rendes bíróságok működése alapvetően megszűnt az országban. A Forradalmi Kormányzótanács a büntetőbírói feladatok ellátása céljából létrehozta a laikusokból álló forradalmi törvényszékeket az egyes rendeletekben meghatározott bűncselekmények elbírálására. E polgári szervek az Igazságügyi Népbiztossághoz tartoztak, működésüket a népbiztosok felügyelték.

A KORMÁNY SZERKEZETE gyorsan változott: a népbiztoshelyettesi tisztség hamarosan megszüntetésre került, így Láday április 3. és június 24. között együtt töltötte be Rónaival a biztosi tisztséget, míg ezt követően Ágoston Péter mellett már nem volt szerepe a Forradalmi Kormányzótanácsban.

LÁDAY EKKORIBAN több feladatot ellátott: március 22-től tagja lett a munkás-, földműves- és katonatanács választások előkészítésére létrehozott öttagú bizottságnak a Tanácsköztársaság tényleges vezetői tisztét betöltő Kun Béla, valamint Ágoston Péter, Rónai Zoltán, Szamuely Tibor népbiztosok mellett. E bizottság feladata volt március 28-tól a tanácsrendszert létrehozó ideiglenes alkotmány megszövegezése is.

AZ ENNEK ELKÉSZÜLTE UTÁN, április 7-én lebonyolított választásokon Ládayt a főváros IV. kerületében, a Belvárosban megválasztották az 500 tagú Budapesti Munkás- és Katonatanács Központi Tanácsába.

A FORRADALMI KORMÁNYZÓTANÁCS ülésein hivatalviselése alatt rendszeresen részt vett. Felszólalásai a jogiak mellett ellátási kérdésekről szóltak. Így az élelmiszer-problémákkal foglalkozó április 7-i ülésen a zár alá vételek kapcsán kifejtette, hogy csak a felhalmozott nagy készleteket szabad elvenni, különben mindenki ellenforradalmár lesz, akit ez érint.

Ő VOLT AZ ELŐTERJESZTŐJE az igazságügyi tárgyú rendeletek tervezeteinek, mint például a népbiztosok előzetes letartóztatási jogköréről (XXXIX.), valamint annak, hogy önhatalmúlag nem lehet eljárni a népbiztosok helyett (XLII.). A forradalmi törvényszéki halálos ítéletekkel szembeni kegyelmi kérelmeket ő referálta az üléseken és tett javaslatot a döntésre, amelyek eredményeként többször is sor került kivégzésekre.

LÁDAY 1919. ÁPRILIS VÉGÉN tette közzé elképzeléseit az egységes államhatalmi berendezkedésben a tanácsok keretei között működő új bírósági szervezetről, amelyben az ítélezést kizárólag laikusok végzik majd. Mellettük az igazságügyi népbiztos által kijelölt szakelődő működik, aki előkészíti az ügyeket szóbeli előadásra, jelen van a tárgyaláson, joga van kérdéseket indítványozni, elkészíti a határozatok tervezetét, részt vesz a szavazati jog nélkül a tanácskozásokon. Az adminisztratív munkában mint jogi szakértő szerepel. Ha ezek felállításra kerülnek, megtörténik a régi osztálybíróságok likvidálása. (A Tanácsköztársaság bukása miatt nem történt meg a bíraskodás átalakítása.)

LÁDAY NÉPBIZTOSSÁGÁNAK június végi megszűnését követően nem szerepelt, nem megítélhető, mit csinált.

A POLITIKAI VÁLTOZÁS UTÁN, 1919. augusztus elején a Budapesti Államügyészség elfogatóparancsot adott ki a megszökött népbiztosok ellen, mivel gyilkosság, rablás, pénzhamisítás, személyes szabadság megsértése, magánlaksértés büntettségével mint tettesek vagy felbujtók alaposan gyanúsíthatók. A minősítések alapját az adta, hogy a népbiztosok hozták létre a számos ember

*A millenniumi emlékmű a Hősök terén, bolsevista csomagolásban,
1919. május 1-jén*

halálos ítéletét hozó forradalmi törvényszékeket, majd döntöttek a kegyelem kérdésében, a szocializálási rendeletek a vagyonok elrablását, a letartóztatásokról való döntések pedig a szabadság megsértését jelentették. A bűnvádi eljárás megindítását jelző és a külföldre szökött érintettek kézre kerítéséről szóló államügyészségi nyilatkozat 1919. augusztus 12-én jelent meg a *Budapesti Közlönyben*.

A KÖVETKEZŐ NAPOKBAN elfogásra kerültek a meg nem szökött népbiztosok. Ekkor Budapest már a megszálló román csapatok birtokában volt, amelyek jellemzően nem akadályozták a Tanácsköztársaság volt szereplőivel szembeni eljárásokat. Láday valahogy kapcsolatba lépett velük, amelynek eredményeként Friedrich István miniszterelnök az augusztus 27-i kormányülésen bejelentette, román katonai nyomásra hozzájárult ahhoz, hogy elmaradjon a felelősségre vonása. Ennek következtében a rendőrfőkapitányság 26-án az elfogatóparancsot visszavonta.

LÁDAY EZT KÖVETŐEN Erdélybe távozott, majd 1919 őszén menlevelet (salvus conductus) kapott a magyar igazságügyi minisztertől, amelyben büntetlenségért cserébe vallomást kértek tőle a történekről. Láday ennek megfelelően a budapesti államügyészséghez intézett, keltezés nélküli levelében beszámolt a Forradalmi Kormányzótanács működéséről és saját szerepéről. Ezt követően már nem tért vissza Magyarországra.

AZ 1919 AUGUSZTUSÁTÓL bekövetkező események Ládáy Istvánra vonatkozó részét román nyelvű források a következőképpen tárgyalják: az ügyészégi nyilatkozat közzétételének pillanatában Ládáy István Lipcsében tartózkodott (ahova betegszabadságra hivatkozva utazott ki), a letartóztatási parancsot ezért Budapesten maradt feleségének kézbesítették ki. A Ládáy család Nagy-Romániába történő menekülésének „filmjét” Iuliu I. Mezei-Câmpeanu örökítette meg, aki Budapest román megszállása alatt katonai cenzor szerepet töltött be. Elbeszélése értelmében Ládáy Istvánné kérésére közbenjárt Friedrich István miniszterelnöknél annak érdekében, hogy a letartóztatási parancsot vonják vissza, aki ennek vonakodva, de eleget tett: a főkapitányság részéről Ládáy István nevére kibocsátott elfogatóparancs visszavonásáról szóló végzés 1919. augusztus 26-án jelent meg a *Budapesti Közlönyben*, emellett menlevelet is kibocsátott a nevére. A csehszlovák–magyar demarkációs vonal mentén utazó Ládáy Szobnál lépett magyar területre, ahol Iuliu I. Mezei-Câmpeanu egy katonai autóval és egy felfegyverzett román csendőrrel várta, így utaztak Budapestre.

MEZEI-CÂMPEANU állítása szerint Ládáy Istvánt és feleségét saját családtagjaival együtt 1919. október első felében vitte át Nagyszebenbe, itt mutatta be Ládáy Istvánt Iuliu Maniunak, az erdélyi román kormányzótanács (Erdély ideiglenes kormánya) elnökének, majd innen Kolozsvárra mentek, ahol a Ládáy család letelepedett. Szakmai hírnevének köszönhetően Maniu a kormányzótanács technikai tanácsadójává nevezte ki, és egyes források szerint a román nyelvű felsőoktatási intézményként újraalakuló Kolozsvári Egyetem Jogtudományi Karának jogászprofesszoraként is szívesen látta volna (ez azonban elsősorban Octavian Goga ellenkezése miatt meghiúsult). A magyar és osztrák jogot kiválóan ismerő szakember bekapcsolása a Nagy-Románia előtt álló jogegyesítés komplex folyamatába kiemelten fontos volt: 1919-ben az újonnan létrejött államban összesen 13 törvénykönyv és 6 magánjogi jogrendszer volt érvényben. (Belső-)Erdély parciális magánjogának tekintetében például az osztrák polgári törvénykönyv volt hatályban, az 1867 óta hozott, az osztrák polgári törvénykönyvvel ellenkező magánjogi szabályokat tartalmazó, magyar törvények által eszközölt módosításokkal, a bánáti, körösvidéki és máramarosi területeken pedig a magyar magánjognak az 1918. október 18-át megelőzőleg keletkezett szabályai voltak érvényben.

LÁDÁY ISTVÁN KORMÁNYZÓTANÁCSI kinevezését az esetleges egyetemi tanári kinevezéséhez hasonlóan először személyére, illetve a népbiztosi tevékenységére vonatkozó gyanakvás, komoly ellenkezés fogadta, melynek eloszlására Iuliu Maniu becsületbeli bíróságot állíttatott fel. Érdemes részletesebben ismertetni ennek a bizottságnak a következtetéseit, hiszen ennek folyamánként történik meg Ládáy István kecskeméti születésű magyar királyi magisztrátus, későbbi tanácsköztársasági népbiztos „újjászületése” mint Ștefan Laday román kodifikátor, joggyakorló és jogi szakíró.

A BECSÜLETBELI BÍRÓSÁG tagjai között Emil Hațieganu román igazságügyi miniszter, Ioan Suciú választójogi miniszter, illetve Aurel Socol erdélyi ügyvéd voltak. A vizsgálóbizottság munkáját különböző referencianyagok beszerzésével dokumentálta, a meghallgatott és írásbeli véleményezést adó személyek között román tisztviselők és magyarországi személyiségek egyaránt voltak. A népbiztosi tevékenységre vonatkozó budapesti anyagok beszerzését Iuliu I. Mezei-Câmpeanu intézte, aki elmondása szerint az alábbi személyektől szerzett be pozitív véleményezést: Wekerle Sándor volt miniszterelnök, Ambrozi Gyula volt miniszter, Vári Albert királyi ügyész és Dohnányi Ernő zeneszerző. A vizsgálat lefolytatása és az anyagok áttekintése után a bizottság a *Patria* című kolozsvári lapban tette közzé 1920 februárjában a Ștefan Ladayt teljes mértékben rehabilitáló ítéletét, innen pedig rendkívüli gyorsasággal vették át más sajtókiadványok is.

A BIZOTTSÁG ÉRTELMEZÉSE szerint megállapítást nyert az is, hogy rögtön azután, hogy 1918. december 1-jén a gyulafehérvári román nemzetgyűlés kimondta Erdély Romániával való egyesülését, Láday – Iuliu I. Mezei-Câmpeanu útján – felajánlotta szolgálatait a román Kormányzótanácsot képviselő Iuliu Maniunak, aki azt elviekben el is fogadta. Népbiztosi kinevezéséről szólva megállapította, hogy az kényszer hatása alatt történt, tudta és beleegyezése nélkül nevezték ki, a mandátum visszaadásával pedig – Láday saját bevallása szerint – saját és felesége életét kockáztatta volna.

A LÁDAY SZEMÉLYÉNEK a Kormányzótanács jogügyi munkálataiba való bevonását ellenzők azt a tényt is felhozták ellene, hogy nem bizonyított román származása, és a nyelvet sem beszéli. Saját bevallása szerint is Láday gyermekkor óta csak ritkán használta a román nyelvet, és Erdélybe érkezése után gyakorlatilag újra kellett tanulnia. A magyar, román és német nyelv mellett franciául és szerbül is beszélt, és eredetiben olvasott orosz, francia és spanyol munkákat.

A ROMÁN KORMÁNYZÓTANÁCS 1920 áprilisában feloszlott, ekkor Láday Kolozsváron több jogi orgánumban kiadói tisztségét vállalta el: szerkesztette többek között a Consum könyvtár sorozatot (amelynek első kötetét még ő maga jegyezte 1921-ben magyar nyelven, *Az új adótörvények népszerű magyarázata: a vagyoadóról és hadinyereségadóról szóló törvény, az egyenes adóról szóló törvény, a fényüzési és forgalmi adóról szóló törvény* címmel). 1922-ben Kiss Géza és Porutiu Péter (Petre Poruțiu) mellett társszerzőként szerepel egy szintén magyar nyelvű törvényt magyarázó kötetben, amely Kolozsvárott jelent meg *Az Erdély, Bánát, Körösvidék és Máramaros területén végrehajtandó földreformtörvény végrehajtásai utasítása* címmel. Még 1922-ben is publikál magyar nyelvű tanulmányt a *Napkelet* folyóiratban (*A lezúllott jogélet. Jog és háború*).

1921-BEN EGYIK ALAPÍTÓJA volt a román nyelvű szakfolyóiratnak, az *Ardealul juridic*nak, melynek 1925-ig maradt szerkesztője. Ezután Ioan Erdelyi (Erdélyi János) ügyvéddel, a román kormányzótanács volt budapesti követével közösen dolgozott, jogsegélyző szolgáltatást biztosítottak, ezt követően előbb a Kolozsvári Hitelbank és Takarékpénztár jogtanácsosa lett, majd ügyvédi tevékenységet fejtett ki 1929-ig, amikor meghívták a Bukarestben székelő törvényhozó tanácsba, bizottsági tagnak.

AZ OSZTRÁK, A MAGYAR, illetve a román jogrendszer avatott ismerőjeként mintegy tízéves kolozsvári korszaka alatt jelentős szakirodalmi tevékenységet fejtett ki (törvénykönyveket, törvényeket fordított román nyelvre és látott el kommentárral, egyetemi tankönyvek összeállításában működött közre, szakkönyveket írt). Szakértőként tanácsát, véleményét a legkülönbözőbb helyzetekben is kikérték – a korabeli magyar lapok jegyzik fel, hogy egyszer a kolozsvári magyar színház igazgatója és színészei között elmérgesedett munkaügyi konfliktusban Emil Isac színészeti felügyelő őt hívta véleményt mondani. Láday a cikk beszámolója szerint két órán keresztül tanulmányozta a kérdést, majd kompromisszumos megoldásként azt nyilatkozta, hogy „jogilag Janovicsnak van igaza, de emberi szempontból a színészeknek”, és oldják meg kölcsönös méltánnyal a kérdést.

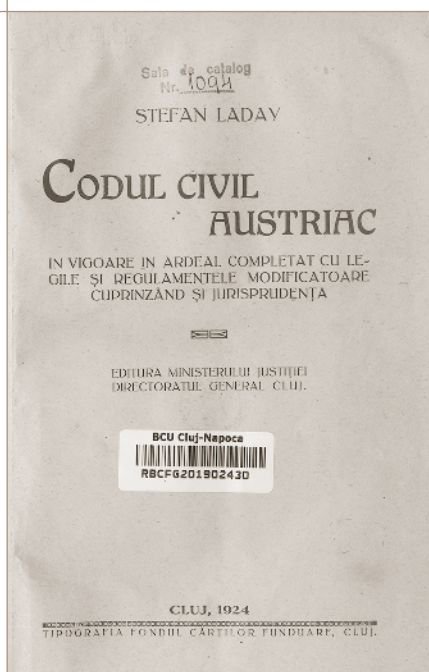
EHHEZ HASONLÓ ÉRTELEMBEN írtak Láday későbbi krónikásai, amikor az életrajzban kiemelték, hogy egy-egy nehezebb, komplexebb jogi probléma megoldása előtt szívesen mondta, hogy engedjék „a józan paraszti észére” hagyatkozni.

LÁTSZÓLAGOS KÖNNYEDSÉGE ugyanakkor nem vált az általa nyújtott jogi érvelés, tanácsadás, értelmezés kárára, és arról is vannak feljegyzések, hogy „Erdély jogtanácsosa” vagy „Legfelsőbb Láday” néven is emlegették.

1924–1926 KÖZÖTT jelent meg az Erdélyben hatályos Osztrák Polgári Törvénykönyv román nyelvű fordítását tartalmazó, kommentárral ellátott, a módosító törvényekkel és szabályzatokkal kiegészített és a joggyakorlatot is szemlélő háromkötetes nagy műve: *Codul civil austriac în vigoare în Ardeal, completat cu legile și regulamentele modificatoare cuprinzând și jurisprudența* címmel.

A MUNKA A KÉT VILÁGHÁBORÚ közötti romániai jogegyesítési folyamat egyik alapműve, használata mind az elméleti kutatásban, mind a gyakorlati használatban valójában megjelenése óta folyamatos.

IDŐBEN SZINTE UGYANEKKOR (1924–1927 között) lát napvilágot a büntetőjognak és büntető perrendtartásnak szentelt ötkötetes monumentális sorozat is, amelynek keretén belül a Bukovinára és Erdélyre vonatkozó jogszabályi

Az Osztrák Polgári törvénykönyv román nyelvű szövege és kommentárja

szóló 1896. évi XXXIII törvény és módosító jogszabályainak fordítása és kommentárja (*Legea XXXIII din 1896 despre Procedura penală cu modificările făcute prin legea XVII din 1907, prin legea XIII din 1914, denumită „Novela Procedurii penale”, prin legea XVI din 1914 asupra presei și prin legea unificării organizării judecătorești*).

LÁDAY SZERTEÁGAZÓ munkásságának egyik általa is legfontosabbnak tartott területe a telekkönyv kérdésköre volt, a telekkönyveknek szentelt monográfiája (*Cărțile funduare*) még életében két kiadást ért meg (1924-ben és 1925-ben). A román nyelvű jogi szakirodalomban ez a mű tekinthető a telekkönyvek intézményét tárgyaló első munkának. Ugyanakkor jelentősége nem csak jogdogmatikai szempontú, hanem jóval szélesebb körű: a jogalkotó a telekkönyvek használatának Románia teljes területére való kiterjesztését tervezte, és a kiadvány a gyakorlati jogalkalmazás hasznos segédeszköze is lehetett.

1929-BEN LÁDAY MEGHÍVÁST nyert a Bukarestben székelő törvényhozó tanács polgári jogi bizottságába, amelynek alig két éven belül elnöke lett, ilyen minőségében részt vett több törvényjavaslat előkészítésében: a Polgári

hátrétt kritikai igénnyel tárgyaló kötet (*Referințe la legislațiunile din Bucovina și Ardeal*) egyik társszerzője Láday.

AZ ÁLTALA KÉSZÍTETT fejezetben a szerző nem egyszerűen az erdélyi és a Román Ókirályság büntetőjoga között fennálló ellentétekre koncentrált, hanem igyekszik a magyar büntető törvénykönyv és büntető perrendtartás létrejöttének történelmi hátrétt és a tartópilléreit képező általános jogelveket is felvázolni. Az Erdélyben érvényben lévő büntetőjog és büntetőjogi eljárás elméleti részét meggyőző jogi szaktudással, olvasmányos stílusban bemutató munka a Román Tudományos Akadémia 25 ezer lejes díját is elnyerte.

SZINTÉN A BÜNTETŐJOG terén végzett munkásságához kapcsolódik a bűnvádi perrendtartásról

perrendtartás, a Kereskedelmi törvénykönyv, illetve a Polgári törvénykönyv előzetes előkészítésében.

1935-BEN AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM a telekkönyvekre vonatkozó szabályozás egységesítésének feladatával bízta meg, azonban, annak ellenére, hogy a szíven viselte a kérdést és szerette volna, ha Románia-szinten az ő nevéhez kapcsolódik a telekkönyvi egységesítés, már csak a törvényjavaslat első olvasatának létrejöttét érthette meg.

SÚLYOSBODÓ SZÍVBAJÁT KEZELENDŐ, Bukarestből visszautazott Kolozsvárra, itt érte a halál 1936. április 1-jén. A Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra a görögkatolikus egyház rítusa szerint. Szobordíszes emlékművét Szabó Vera erdélyi képzőművész készítette, a fekete márvány sírmeleken a (mára már eltávolított) felirat mindössze ennyi volt: *Stephanus Laday 1873–1936*.

LUPÁN ERNŐ

LUPÁN ERNŐ: A BOLYAITÓL MOSZKVÁN ÁT A KÖRNYEZETVÉDELMI JOGIG

SZTRANYICZKI SZILÁRD

Dr. Lupán Ernő tanár úr kitartó munkával, szenvedéllyel és áldozatkészséggel Románia egyik leghíresebb polgári jogi szaktekintélyévé vált, munkássága értékes ajándék jogászok és nem jogászok számára, mindazoknak, akik értékelik a minőséget, tisztelik a jogtudományt és a hiteles jogrendet.

DR. LUPÁN ERNŐ Kézdivásárhelyen született 1929. január 4-én, de középiskolai tanulmányait már Nagyváradon végezte.

A KOLOZSVÁRI Bolyai Egyetemen eleinte filozófiai tanulmányokra iratkozott be, majd harmadéven, kíváncsiságból végighallgatva egy büntetőjogi egyetemi előadást szakot váltott, és ezt követően jogi tanulmányokat folytatott. Átiratkozása után a jogász szak rendes vizsgái mellett különbözetként az előző évek szigorlatait is kitűnő minősítéssel tette le, majd utolsó éves joghallgatóként (1952–53-ban) Román Dezső professzor mellett a római jog gyakornokává vált.

1953-BAN TETT JOGÁSZI államvizsgát, és ezt követően, mint tehetséges fiatal aspiránst, ösztöndíjjal az akkori Szovjetunióba küldték doktori tanulmányokat folytatni.

ITT EGY ÉV ALATT megtanult oroszul, és 1956-ban a moszkvai Lomonoszov Egyetemen megszerezte tudományos doktori fokozatát. Oroszországi tartózkodása meghatározó volt számára, sokat olvasott és tanult, és az akkori kommunista világ szórakozási lehetőségeit is kihasználta diákként, közös táncdelutánok mellett mozik, színházak, kirándulások fűszerezték diákéveit. Moszkvai éveit követően közel két évig a Bukaresti Egyetem Jogi Karán tanított, majd a kolozsvári jogtudományi egyetemi képzésnek lett meghatározó személyisége, több nemzedék szigorú, de elismert oktatója.

A Lomonoszov Egyetem Moszkvában, az ötvenes években

LUPÁN PROFESSZOR Kolozsvárra kerülésének érdekes története van. Bukaresti tevékenységének ideje alatt a kolozsvári Egyetem Jogi Karán meghirdettek egy oktatói állást, melyet barátja és oktatótársa, Deák Ferenc is szeretett volna megpályázni. Mivel csak egy helyet hirdettek meg és mindketten erdélyiek voltak – hiszen Deák Szilágyosomlyón született –, közös motorbiciklizés közben döntötték el, hogy a sorsra bízzák a választást. Pénzfeldobás eredményeképpen Lupán Ernőnek kedvezett a szerencse. Deák Ferenc (1927–2001), szerzői nevén Francisc Deak így Bukarestben maradt, és a főváros egyetemének volt közel fél évszázadon keresztül (1951–1997 között) meghatározó jelentőségű magánjogász professzora. Az évtizedek során mind Lupán Ernő, mind Deák Ferenc professor a román polgári jog kiemelkedő személyiségeivé váltak, és munkásságuk révén a romániai jogtudósok elitjének sorait gazdagították.

TEKINTÉLYT PARANCSOLÓ igényessége és szigorúsága köztudott volt Kolozsváron, a hallgatók közül kevesen tudták első nekifutásra átmenő jeggyel teljesíteni a vizsgát, ami mindig szóbeli volt. Általában sok diák vizsgázott, ezért reggeltől estig kellett várni, ameddig bekerült valaki a felmérésre, és mivel névsor szerint kellett felelni, senki sem mehetett be előbb vagy utóbb, mint ahogy a névjegyzékben szerepelt. Aki nem tartotta be ezt a regulát, kimaradt, és csak következő alkalomkor jelentkezhetett. A vizsgák során nagyon aprólékosan kérte az anyagot, a részletekre kiemelten figyelt, ezenkívül a kifejezőmód, nyelvismeret és beszédképesség is sokat számított. Két későbbi román miniszterelnök

is diákja volt, Victor Ciorbea és Emil Boc személyében.

A TANÁR ÚRNAK SZÁMOS hobbija volt, motorbiciklizés, foci, röplabda, elektronika, viszont legjobban az állatokat szerette. Madarakat és farkaskutyákat tartott több évtizeden keresztül. Az állatokkal kapcsolatban sokszor hangzottta, hogy jobbak az embereknél, nekik is vannak érzelmeik, tudnak örövendeni és boldogok lenni, tudnak félni és elutasítani, jelzik, ha valami nem tetszik, és nálunk őszintébbek... Ebből kifolyólag szakmai berkekben tanár úr *lege ferenda* javaslatban fogalmazta meg azt az előterjesztést, miszerint a Polgári törvénykönyvben az állatoknak járjon önálló jogi osztályozás, a dolgoktól eltérő minősítés, ezáltal külön jogi besorolást és státuszt biztosítva számukra. Természetszeretetét jelképezi a háza

*A pénzfeldobással megszerzett
Kolozsvár*

udvarán álló terebélyes diófa, amelyet szomszédai sokszor ki akartak vágatni, arra hivatkozva, hogy elveszi a fényt és hullatja a leveleit. A tanár úr minden évben inkább megtisztította a fát, semmint kivágatta volna, hiszen a diófa értékes és nagyon hasznos a környezet számára.

HÁZASSÁGA VÁLSÁGÁT követően a házasság felbontását és a vagyonmegosztási jogvitát egyszerre tárgyalták egyik régi tanítványa bírói pulpitusa előtt. A bíró professzor úr elmondása szerint egyetemista korában többször is elbukott a tanár úr vizsgáin, így a válásnál valószínűleg vissza akart vágni. Ebből fakadóan a tanár úr szempontjából teljesen aránytalan döntés született, bár a házasság felbontásra került, de a szerzett közös vagyonból majdnem semmi sem jutott neki. Elkéseredése és döbbnete ellenére a tanár úr jogorvoslati lehetőséggel nem élt, ugyanakkor elhatározta, hogy soha többet polgári peres eljárásban saját magát nem fogja képviselni, mindig jogi képviselőt választ. Emellett elszánta magát arra is, hogy azonnal és véglegesen felhagy a dohányzással. A válásról és a vagyonmegosztásról szóló bírói döntés véglegessé válásától kezdve mindkét fogadalmát élete végéig betartotta.

Kolozsváron, a Nemzeti Színház előtt

LUPÁN TANÁR ÚR 1958–1994 között a BBTE Jogi Karának oktatója, 17 éven keresztül (1964–1981) dékánhelyettese és 26 éven át a polgári jogi tanszék vezetője (1981–2007), valamint több évig a *Studia Universitatis Babeş–Bolyai* jogi folyóirat és a marosvásárhelyi *Curentul Juridic* szakmai kiadvány szerkesztőbizottságának tagja. A 80-as években az U Sportklub elnökhelyettese, a röplabda szakosztály elnöke.

HIVATÁSTUDATA a rendszerváltás után sem engedte pihenni: 70. életévén túl is több hazai jogi egyetemen oktatott, hetente több száz km-t vezetett. A tananyag ismertetése végett képes volt erre az emberpróbáló feladatra, emellett pedig tovább gyarapította szakmai publikációit is. A publikációinak jegyzéke, felsorolása 12 apró betűs oldal a 2012-ben *Assentio mentium*

címmel megjelent tisztelegő kötet mellékletében, összesen 45 könyvet írt. A polgári jog általános részének és a személyek jogának kutatása mellett szakmai úttörő tevékenységet is végzett, nagy szerepe volt a környezetvédelmi jog kutatásának és oktatásának romániai meghonosításában.

LUPÁN ERNŐ 1990 után részt vett a romániai magyar jogászképzés létrehozását célzó erőfeszítésekben, szerepet vállalt a Sulyok István Református Főiskolán rövid ideig működő jogászképzés elindításában. A nagyváradi jogászképzés kibontakoztatása végül nem valósult meg, de 2010-ben a körülmények megváltoztak, és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem keretében végre elindulhatott a kétnyelvű, román–magyar jogászképzés, melyhez professzor úr jelentős mértékben hozzájárult és melyben aktív szerepet vállalt. Polgári jogot tanított, illetve a *Scientia Iuris* szaklap szerkesztőbizottsági tagja volt. Elhivatottságát jelzi, hogy 70 000 lejes adományából létrehozta a Lupań Ernő Alapítványt, amelynek fő célja a legtehetségesebb sapientias joghallgatók támogatása ösztöndíjak által, valamint a jogtudományi kutatások elősegítése.

Lupán Ernő a Farkas utcai református templomban

LUPÁN ERNŐ PROFESSZORT, elismerve munkásságát és a kar érdekében kifejtett tevékenységét, a Kari Tanács a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karának tiszteletbeli egyetemi tanárává választotta.

A TANÁR ÚR JELLEMES, kiváló erkölcsi érzékű, az értékes emberek nemes szerénységével felruházott, aki az egymás iránti tisztelet szellemében tudta, hogy kell utat mutatni, segíteni és minőséggel felruházni mindazokat, akik mellette kitartottak és kitartanak. Olyan emberek, akik szüntelenül a hivatásuknak éltek, mindannyiunk számára példaképek. Megtiszteltetés volt számunkra, hogy néhány évig munkatársai lehettünk dr. Lupán Ernő tanár úrnak, a román jogásztársadalom egyik legkiemelkedőbb személyiségének. Veress Emőd egyetemi tanár 2013. január 9-én magyar és román nyelven így búcsúztatta: „Lupán Ernő egyetemi tanár több mint negyven megírt könyv és több mint 150 megírt tanulmány után végleg abbahagyta a munkát. A tavalyi évben is még dolgozott, az új Polgári törvénykönyv általános és személyi részéről jelentek meg munkái. Terhes időszakokban is, de feladatait mindig emberségesen teljesítette. Szigorú, de megértő tanár volt. Halála teljes életet zárt le. Tavaly meg tudtuk jelentetni az *Assentio mentium* című kötetet, amelyben kollégái, volt tanítványai tisztelték meg a professzor urat, és a kötet bemutatója megható, felemelő találkozás volt... Az egyetem elvégzése után doktori tanulmányok céljából Lupán Ernő moszkvai ösztöndíjat kapott. Egyik társával

Kijevben szálltak, hogy megnézzék a vasúti pályaudvart, mert az, állítólag, nagyon szép. Amíg a zegzugos épületet körbejárták, a vonat elment. Ott maradtak a pályaudvaron. Csomagjaik a vonaton. Nem ismerték még a nyelvet sem. A pályaudvart őrző biztonsági szerveknél jelentkeztek, akik nehezen megértették, hogy mi történt, és elküldték őket egy kisrepülőgépen Moszkvába. Hamarabb odaértek, mint a vonat. Professzor úr most is megérkezett valahova. Hamarabb, mint mások, mint mi, akik a vonaton utazunk, de azonos irányba. Nyugodjon békében!”

MIKÓ IMRE

MIKÓ IMRE: A NEMZETISÉGI JOGÁSZ ÉLETEI

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

Sügynök 1948. augusztus 6-án tett jelentése lakonikus rövidelessel tájékoztatta a román állambiztonsági szerveket, hogy visszatért Kolozsvárra dr. Mikó Imre (1911–1977). S.ügynök szerint a megfigyelt személy „a magyar uralom alatt képviselő volt, és nagyon fontos szerepet játszott. A múltban többek között a Szent István-i birodalomról és a Szent Korona tanáról írt. Jelenleg a kommunista pártban játszik szerepet.”

S. ÜGYNÖK JELENTÉSE és az abban foglalt rövid tényismertetés jelképesen is határvonal a 20. századi erdélyi értelmiségi ethosz egyik legismertebb tagjának két életszakasza között. Rámutat arra a közmondásos tényre, hogy egyetlen életút sem lehet tisztán fekete vagy fehér, sokkal inkább a két véglet között milliányi árnyalattal ragadható meg egy életpálya.

MIKÓ IMRE a 20. századi erdélyi magyar közösség és értelmiség egyik legszínesebb és legkiemelkedőbb képviselője, akinek életét és pályáját családi örökségén túl döntően befolyásolta vállalt hivatása, és ezen hivatást folytonos kihívásokkal szembesítő impériumváltásokon túl a totális államok egymást váltó embertelen rendszerei, valamint a kisebbségi sorsból fakadó feladatok összessége. Neve mellett a legutóbbi időkig a „nemzetiségi jogász” epitheton ornansa állt, ugyanakkor az újabb kutatási eredmények indokolják személyének több nézőpontból való megismerését, az árnyalatok mélyebb tartalmú elemzését.

MIKÓ IMRE KOLOZSVÁR egyik legtekintélyesebb családjának sarjaként már a királyi Romániában nőtt fel. A kisebbségi létből fakadó tényhelyzet mintegy determinálta közéleti pályafutását, bár annak módja és mikéntje még korántsem volt meghatározott. A családi hagyomány és örökség ugyanis egyszerre kínálta fel számára az unitárius lelkészi szolgálat, a jogászi hivatás, az irodalmi életpálya, valamint a tanári küldetés életútjainak lehetőségét. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban tett érettségét követően a fiatal Mikó Imre beiratkozott az I. Ferdinánd Egyetem jogi karára, de emellett az unitárius teológia hallgatója is volt. A fiatal Mikó Imre tudatosan készült tehát a közéleti pályájára, de emellett

A nemzetiségi jogász

irodalmi és tanári, illetve kutatói ambícióit sem adta fel. A jogászi szerepvállalás melletti végső döntés indoka abban lelhető fel saját bevallása szerint, hogy „a közéleti vezető, ha már nem arisztokrata, akkor legalább jogász legyen”. Érdekes megemlíteni egy rövidebb gondolat erejéig, hogy a kisebbségi sorsba vetett erdélyi magyarság vezetői valóban arisztokraták, illetve jogászok voltak ebben a korban. Az Országos Magyar Párt képviselői szinte kizárólag e két csoport részben átfedésben lévő tagjai voltak, amelynek okai egyrészt a noblisse oblige felvállalásában, másrészt a relatíve anyagilag független jogászi hivatásrendek, elsősorban az ügyvédkedés jellegzetességeiben lelhetők fel.

AZ EGYETEMI ÉVEK ALATT Mikó Imre részt vett a hallgatói közéletben, különösen az Erdélyi Fiatalok

felekezetek és társadalmi osztályok felett álló mozgalmában, amelynek azonos című lapjában kezdte meg publikációs tevékenységét. A publikációs tevékenység később az *Erdélyi Múzeum*, a *Hitel*, a *Magyar Kisebbség* és a *Keleti Újság* hasábjain teljesedett ki. A korban népszerű szociográfiai kutatások nyomán, amelyeket intézményesített formában és jelentős román állami támogatással Dimitrie Gusti professzor indított el Romániában, báró Bánffy Ferenc felajánlására részt vett a Kolozsorsán és környékén indított falukutatásban, amelynek eredményeképpen 21 évesen *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című tanulmányával mintegy berobbant a tudományos közéletbe. A szociográfiai kutatásokkal egyidejűleg látogatta Antal Márk marxista szemináriumát és építette ki kapcsolatait a baloldali értelmiségiekkel, amely kapcsolatok nyomán a nemzetiségi kérdést összetettebb vizsgálódásoknak kezdte alávetni. Tanulmányának elkészítése során szerzett tapasztalatainak együttese végül sorsát alapvetően a nemzeti kisebbségek jogához és a jogvédelemhez kötötte. Ennek a sorsnak első állomásaként 1932 januárjától Bukarestben Willer József képviselő titkáráként a gyakorlati politika oldaláról tanulmányozhatta a kérdést. Mikó Imre a bukaresti kitérőt követően, 1934 nyarán doktorált *A székelyi közületi kulturális önkormányzat* című értekezésével, rövid ügyvédi gyakorlatot

követően mintegy két évre nyugat-európai tanulmányútra indult, elsősorban Párizsban, kisebb részben Magyarországon, Angliában és Németországban tanulmányozta a kisebbségi kérdés irodalmán túl ezen államok alkotmányos berendezkedését, uralkodó politikai áramlatait és a nemzetközi jogot. Hazatérését követően elvállalta az Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetését, közben megjelentette *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920* című dolgozatát, amely azt a következtetést vonta le az erdélyi múlt eredményeiből, hogy mind az egyéni, mind pedig a kollektív jogok és értékek a kisebbségi jogban nem pusztán a fennmaradást kell hogy szolgálják, hanem a demokratikus szabadság kiteljesedését is. Széles körű tapasztalatai, nyugati peregrinációja és nyelvtudása éppen ezért nélkülözhetetlenné vált az Országos Magyar Párt számára, elvégre ebben az időszakban a Nemzetek Szövetsége a Párizs környéki békerendszer előírásai alapján rendszeresen foglalkozott a kisebbségi jogsérelmekkel, amelyeknek egyik legfőbb tárgya éppen a romániai magyarság helyzete volt.

Otthonában

A NEMZETEK SZÖVETSÉGE előtti jogvédő tevékenység kifejtésére azonban a felgyorsult világpolitikai és belpolitikai események nyomán már nem maradt lehetősége. II. Károly román király (ur. 1930–1940), mivel alkotmányos úton nem tudta kezelni az amúgy is korlátozott alkotmányos rendszer belpolitikai válságát és a megerősödött Vasgárda-mozgalom által közvetített politikai irányváltás igényét, 1938. február 28-án feloszlatta a román parlamentet és nyílt királyi diktatúrát vezetett be. A királyi diktatúra politikai alapját egy korporatív szervezet, a Nemzeti Újjászületés Frontja képezte. A Nemzeti Újjászületés Frontja egyik tagozataként alakult meg a Magyar Népközösség mint a romániai magyar nemzeti kisebbség kollektív politikai szervezete azon magyar politikusok vezetésével, akik a nemzetiségi kérdés orvoslása érdekében nem a politikai passzivitás mellett döntöttek. Felállításra került a Magyar Népközösség jogvédő irodája, amelynek vezetését Mikó Imre vállalta el gróf Bánffy Miklós felkérésére. Mikó Imre, alig egy hónapos ifjú férjként feleségével Bukarestbe

költözött, és a királyi diktatúra által meghatározott keretek között kezdte meg alig egyéves gyakorlati jogvédő tevékenységét.

A KIRÁLYI DIKTATÚRA tiszavirág-életű volt. A román felkérésre összeült német–olasz döntőbíróóság által meghozott II. bécsi döntés nyomán visszacsatolták Észak-Erdélyt Magyarországhoz, gyakorlatilag ezzel egyidejűleg Románia elvesztette Bulgária javára Dél-Dobruzsát, a Szovjetunió pedig bevonult Besszarábiába. Az észak-erdélyi visszacsatolás kivételével ez utóbbi két területi változás a II. világháborút követően is hatályában fennmaradt. Nagy-Románia hatalmas területvesztésegei elsöpörték II. Károly rendszerét.

A II. BÉCSI DÖNTÉS és a királyi diktatúra összeomlása nyomán Mikó Imre úgy döntött, hogy hazatér Kolozsvárra. Hazatérését követően, alig huszonkilenc évesen megírta az erdélyi kisebbségi magyarság II. bécsi döntéséig tartó küzdelmeit *Huszonkét év* című monográfiájában, talán azzal a hittel, hogy kisebbségi jogvédő tevékenysége, amely alig kezdődött el, már be is fejeződött.

AZ ANYAORSZÁGHOZ VISSZATÉRT észak-erdélyi országrész sajátos viszonyait felismerve gróf Teleki Pál miniszterelnök is szorgalmazta, hogy az erdélyi politikusok ne az anyaországi pártstruktúrákba illeszkedjenek, hanem a kormányfő nemzetiségi politikáját tapasztalataikkal és a háború utáni végleges rendezés kedvező reményével külső támogatásban részesítsék. Ennek megfelelően került megalapításra az Erdélyi Párt, amelynek színeiben Mikó Imre, ismét gróf Bánffy Miklós támogatásával, a Magyar Országgyűlésbe behívott erdélyi képviselők tagjaként a magyar törvényhozás tagja lett, és Magyarország német megszállásáig az Erdélyi Párt főtítkáráként tevékenykedett. Törvényhozási munkája során a nemzetiségi kérdés tárgyában, a hagyományos erdélyi tolerancia szellemében, kiállt az észak-erdélyi román lakosság érdekében. Mindazonáltal beárnyékolja képviselői tevékenységét a korszakban elfogadott, különösen az állampolgári jogegyenlőséget áttörő törvények megalkotásának ténye. Az ebben az időszakban Mikó Imre számára biztosított függetlenség mégis óriási jelentőségű a jogtudomány számára. Ez a néhány év lehetővé tette a nemzetiségi jog területén máig alapműnek számító hatalmas értekezés, a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* megírását. Európa első nemzetiségi törvényének, a magyar 1868. évi XLIV. törvénycikknek a részletes, annak előzményeit is feltáró, a jogszabály hét évtizedes gyakorlatát bemutató, a politikai magyar nemzet talaján álló alkotmányjogi doktori értekezés és annak megállapításai a mai napig érvényes tudományos eredményeket tartalmaznak, és egy békésebb korban talán Mikó Imre akadémiai karrierjének fundamentumát képezhettek volna. A mű elkészültét követően azonban a történelem Mikó Imrét ismét gyakorlati feladatok elé állította. Az 1944. augusztus 23-i román kiugrást követően egyértelművé vált, hogy Erdély kérdése alapvetően a Szovjetunió érdekei mentén dőlnek el, így Mikó Imre felújította korábbi baloldali kapcsolatait

többek között Jordáky Lajos szociáldemokrata és Józsa Béla kommunista politikusokkal, tagja lett a gróf Teleki Béla által vezetett, pártok felett álló Erdélyi Magyar Tanács Végrehajtó Bizottságának egy, a háborúból való sikeres kiugrás előkészítésének reményében. Két nappal Horthy Miklós kiugrási kísérlete előtt azonban a bevonuló szovjet csapatok elhurcolták, és négy évig Taganrogban, az Azovi-tenger partján tartották fogva. Ezzel a fogsággal zárult Mikó Imre életútjának első szakasza, mindössze harminchárom évesen.

A FOGSÁG NEM VOLT a tetterős jogász számára elvesztett idő. Bár az a világrend, amelynek keretei és szabályai között készült hivatására, végérvényesen eltűnt, gondoljunk csak arra, hogy az új békerendszer a kisebbségvédelem tekintetében már nem tartalmazott előírásokat, az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya is elvetette a kérdést, Mikó Imre a fogsága alatt az új világrendhez alkalmazkodva megtanult oroszul. Hazatérését követően így korábbi alma materében orosztanárként helyezkedhetett el, és ahogyan S. ügynök megjegyezte, a kommunista párttal is megtalálta a hangot. A Gorkij Intézetben orosztanári képesítést szerzett, tankönyveket írt, ideológiai és irodalmi műveket fordított, azaz belátta a berendezkedő totális állam által kijelölt határokat, a tudományos és jogászai pályáról, közéleti szerepvállalásról ennek megfelelően lemondani kényszerült.

ÉLETÉNEK MÁSODIK SZAKASZA tehát az új, kommunista hatalom által diktált szabályok szerint indult és visszavonultságot feltételezett. Kitelepítésére, kényszerlakhelyre való száműzésére vélhetően azért nem került sor, mert több kihallgatáson is igazolták, azaz az egyetemi éveit alatt látogatott marxista szeminárium egyfajta védettséget jelentett számára. A jogászai pálya azonban bezárult előtte, így, felidézve kezdeti irodalmi kísérleteit, fordítói munkája mellett esszéket, tanulmányokat írt, kezdetben íróasztala fiókjainak. Hallgatásra ítéltetett, amelynek okát korábbi közéleti pályájában találta meg és nem is alapítván, azt ennek megfelelően Mikó Imre el is fogadta. Az 1956. évi magyar forradalom és szabadságharc eseményeit követően megindult, elsősorban a magyar értelmiséget támadó román kommunista megtorlási hullám ennek ellenére őt is elérte, tanári állásából eltávolították, így évekig raktári munkásként, illetve könyveladóként dolgozott szerény jövedelemért Kolozsváron.

EZ A KORSZAK AZONBAN, amely Ceaușescu hatalomra kerüléséig tartott, csak látszólag volt néma. Alkotott. A könyvespult mögött, ahol a kolozsvári elit rendszerint tiszteletét tette nála. Ezek a látogatások hasonlítottak kissé a „Domiciliu obligatoriu” billoggal ellátott, kényszerlakhelyre száműzött korábbi elit kötelező rendőri jelentkezéseinek megtapasztalt találkozásokra. A könyvespult mintegy a régi világ emlékszilánkjaként eszmecserék tanúja, ezáltal az alkotás forrása is. Mikó Imre saját bevallása szerint igazi „kunszt, hogy az ember a pulton – két vevő között – könyvet írjon, de nem lehetetlen”.

Fazekas Jánossal, Románia miniszterelnök-helyettesével

A CEAUȘESCU HATALOMRA kerülését követően megindult kezdeti enyhülés szakaszában feloldották Mikó Imre publikációs tilalmát, amelynek másik okát az képezhette, hogy az Unitárius Egyház főgondnokává választották. A főgondnoki tisztség komoly közéleti szerepet feltételez, de a közéleti szerep és a publikációs tilalom feloldása egy diktatúrában korántsem egyenlő a szabad közlés és kiállítás jogával. Mindenesre ez az időszak kulcsfontosságú személyes élete során, főgondnokként 1968-ban megszervezte az Unitárius Egyház megalapításának 400. évfordulójának nemzetközi megünneplését. Az ünnepségsorozat sikere egyértelműen előrevetítette, hogy bár tudományos rehabilitációjára nem kerülhet sor, de társadalmi kirekesztettségének hamarosan vége szakad. Ennek megfelelően elkezdhettek megjelenni korábbi esszéi, tanulmányai, illetve Bölöni Farkas Sándorról írt *A bércre esett fa* című regénye. A szépíróként rehabilitált korábbi jogász 1970-től a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári főszerkesztőjeként immáron a kommunista társadalomban számára elérhető legmagasabb pozíciót is elérte a két évtizednyi méltatlan mellőzöttség után. Kiadói munkássága mellett érdemes kihangsúlyozni, hogy szakmai tekintélye okán rendszeresen kapcsolatot tartott és tanácsokkal látta el Fazekas János román miniszterelnök-helyettest, a legmagasabb pártfunkciót betöltő romániai magyar politikust.

Két évtizednyi méltatlan mellőzöttség után

A HETVENES ÉVEK ELEJÉN a korábbi kitzasztottságból felszabadult és ismét társadalmi, illetve rejtett politikai funkciót betöltő Mikó Imre néhány tanulmány erejéig visszatért eredeti hivatásához. A *Korunk*, illetve *A Hét* hasábjain jelentek meg fontosabb tanulmányai a jogtörténet, a jogászság, illetve a kisebbségi jog témakörében. Ezek közül kiemelkedik a *Nyelv és jog*, a *Nemzet és nemzetiség*, a *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben*, *Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége*, illetve a *Jogász a közéletben* című írások, amelyek a megjelenés szükségsszerű korlátját jelentő cenzúra okán részben osztályalapú megközelítést tartalmaznak, részben azonban az erdélyi magyarság megváltozott érdekeinek megfelelően a kollektív jogok talaján, a nemzetiség mint kollektív entitás alapján állnak, és ezáltal szembehelyezkednek a politikai nemzet egyéni jogok talaján álló, általa is a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című értekezésében kifejtett koncepciójával. *Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége* című tanulmánya az akkor hatályos, nemzetközi jogforrásokra is kiterjedő jogszabályok áttekintését adta a romániai kisebbségi jog szintéziseként, mintegy tudatosítva és hirdelve, bátorítva a közösségeket e jogokkal való élésre az asszimiláció elkerülése érdekében, emellett az államot e szabályok hatékony végrehajtására intve. Talán érlelődött benne a gondolat, hogy egy újabb monográfiában, a két világháború és a totális államok tanulságait feldolgozva újabb nemzetiségi könyvet ír, de végül erre nem maradt idő. Még elkezdte önéletrajzi

visszaemlékezését *A csendes Petőfi utca* címmel, de 1977. március 21-én, hat nappal hatvanhatodik születésnapja előtt elhunyt.

MIKÓ IMRE ÉLETE két világrend, két ország, véres háborúk és totális államok közötti folyamatos küzdelem és alkalmazkodás élete volt hatalmas feladatokkal. Egyrészt mint családapa, másrészt mint közösségéért tenni akaró jogász és törvényhozó, végül mint tanár, munkás és író. A legújabb kutatások eredményei feltárták, hogy az eddig ismert életrajz elemeit, ha nem is átértékelni, de mindenképpen árnyalni kell. Mikó Imre ugyanis munkássága és közéleti szerepvállalása okán egyszerre volt a román állambiztonsági szervek célpontja, megfigyelt személye, ugyanakkor forrása is. A fogságot követő második életszakasz tehát az eddig ismert tényeken túl Mikó Imre másik, az esendő, a túlélni vágyó, az eltiport, de a társadalomba visszavágyó ember eddig nem ismert oldalát tárja fel. A Securitate kezdetben egyértelműen célszemélyként tartotta nyilván, majd az ötvenes évek elején komoly pszichikai ráhatással rá is vették az együttműködésre. Az állambiztonságiak hatalmuk korlátlanságába vetett hitükben háborús bűnökkel és annak megfelelő megtorlással vádolták a négygyermekes családapát, aki megtört és kezdetben nyilvánosan hozzáférhető és így nem értékelhető tényeket adott át. Később, komolyabb fenyegetések hatására változtatott addigi hozzáállásán. A tanári állásából való eltávolítását követően látszólag elengedte a titkosszolgálat vasmarka, de provokátorok útján azért figyelemmel kísérték tetteit, majd célszemélyé a főgondnoki választását követően, a társadalmi rehabilitációja első lépcsőfokán állva vált ismét. Utolsó, harmadik beszerzésére a hetvenes évek közepén került sor. Ebben az időben felelős főszerkesztőként, árnyék-miniszterelnökhelyettesi tanácsadóként, unitárius főgondnokként ismét a társadalom felső köreiben, döntéseket befolyásoló pozícióban állt. Erre az időszakra feltett kérdésekre a választ nem lehet egyszerűen a túlélési ösztönrel, a családfői kötelezettség sablonválaszával megadni. Mindazonáltal abban biztosak lehetünk, hogy Mikó Imre közéleti és jogász pályája, annak eredményei e választól függetlenül meghatározók a 20–21. század erdélyi magyar közösségére nézve.

M O Ó R G Y U L A

MOÓR GYULA: A JOGBÖLCSÉS ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA „HELYETTES ELNÖKE”

SZABADFALVI JÓZSEF

Moór Gyula 1888. augusztus 11-én született Brassóban az evangélikus egyházmegye akkori főesperesének fiaként. Középiskolai tanulmányait szülővárosa evangélikus szász gimnáziumban kezdte meg, majd ugyanott az állami „főreál” iskolában folytatta és fejezte be, de kiegészítő gimnáziumi érettségét a helybeli római katolikus főgimnáziumban szerzett. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán 1907 és 1911 között végezte. Tanárai közül számára a legfontosabb a későbbi atyai jó barát és mester, az európai jogfilozófiai gondolkodás méltán számontartott képviselője, Somló Bódog volt. Az egyetemi végbizonyítvány és a jogi doktorrá avatás között Bíró Balázs kolozsvári ügyvéd, egyetemi magántanár irodájában ügyvédjelölti gyakorlatot folytatott.

MOÓR KORÁN, már az első világháborút megelőzően a tudományos pálya felé fordult, és ennek az időszaknak a legjelentősebb műveként a *Stammler „Helyes jogról szóló tana”* című tanulmányát 1911 tavaszán a Magyar Jogászegylet ülésén mutatta be. Könyvformátumban megjelent írásában a kontinentális jogbölcseleti irányzatok közül az egyre inkább hegemon helyzetbe kerülő új-kantiánizmus alapító atyjának „helyes jogról” szóló koncepcióját vette górcső alá. Az általa nagyra becsült német jogfilozófus elméletének szigorú kritikai elemzésével azonnal felhívta magára a szakmai közvélemény figyelmét, és így 1912 tavaszán a kolozsvári egyetem ösztöndíjával féléves tanulmányutat tett Németországban. A berlini egyetemen általános filozófiai és jogi előadásokat hallgatott, Halléban pedig megismerkedett magával Rudolf Stammlerrel is. 1912 októberétől egyéves önkéntes katonai szolgálatot teljesített, mely szokászerű állomása volt az akkoriban egyetemet végzett fiatal emberek életútjának. Egyetemi tanulmányainak zárásaként 1913. május 2-án „sub auspiciis Regis” a jogtudományok doktorává avatták, majd 1913 októbere és 1914 márciusa között állami ösztöndíjjal ismét tanulmányutat tett Németországban, ahol filozófiai és társadalomtudományi előadásokat látogatott.

Brassó a 20. század elején

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚT megelőzően két ízben is megpályázta az eperjesi evangélikus jogakadémia által kiírt tanári álláshelyet, és második próbálkozását siker koronázta. 1914. szeptember 1-jétől a magyar büntetőjog, magyar büntető perjog és jogbölcsészet tanszékre jogakadémiai nyilvános rendkívüli tanárnak nevezték ki. A háborús események azonban közbeszóltak, a mozgósítások a frissen kinevezett jogakadémiai tanárt is a harctérre szólították. A több mint négyéves – főképpen az északkeleti fronton teljesített – katonai szolgálat megakadályozta, hogy Eperjesen tényleges oktatói tevékenységet folytasson, de a „harctéri szolgálat” során Moór derekasan helytállt, többször is kitüntették, melynek eredményeképpen 1928-ban vitézzé avatták. A második világháború után, a koalíciós évek vége felé parlamenti közszereplései alkalmával politikai ellenfelei gyakran támadták e cím korábbi viselése miatt.

A HÁBORÚS ESEMÉNYEK közben is időt szakított arra, hogy figyelemmel kísérje a jogbölcséleti szakirodalom legújabb eredményeit. Bizonyára ez is segítette Moórt abban, hogy tudományszakában és a tanári ranglétrán előbbre

Szeged 1926-ban

jusson. Amint azt a hadi események lehetővé tették, 1917 tavaszán Somló sikeres bábáskodása mellett folytatták le Kolozsvárott „jogbölcselet tárgykörből” a magántanári habilitációs eljárását. A háború befejezését követően egykori professzora invitálására és közbenjárására a nemzetközi jog és jogbölcselet tanszék megosztásával a kolozsvári egyetemen katedrához jutott. Moórt e nem mindennapi gesztusnak köszönhetően már az impériumváltás időszakában, 1918. november 25-én a nemzetközi jog tanszékének nyilvános rendes tanárává nevezték ki. A harmincéves fiatalember így került vissza egyetemi éveinek színhelyére, az alma mater falai közé. A nagy álom, az áhított egyetemi karrier valósággá vált. Kollégái között Somló mellett a korabeli magyar jogtudomány reprezentánsai – Boér Elek, Kolozsváry Bálint, Kiss Mór, Lukáts Adolf, Kosutány Ignác, Menyhért Gáspár, Tóth Károly, Kuncz Ödön, Réz Mihály, Szandtner Pál – voltak kolozsvári kollégái.

A HÁBORÚ UTÁNI kaotikus viszonyok 1919 májusára végletesen ellehetetlenítették a kolozsvári magyar egyetem további működését, a bekövetkezett események az intézmény kényszerű menekülését eredményezték: elsőként Budapestre menekült az egyetem, majd az 1921. évi XXV. törvénycikk rendelkezése alapján „ideiglenes” jelleggel Szegeden lelt otthonra, ahol Moór 1921 őszétől kapcsolódott be ismételten a kar munkájába. Az újrakezdés a fiatal jogtudós

életében is fordulópontot jelentett, kézenfekvő megoldásként adódott, hogy – az időközben tragikusan elhunyt – Somló megüresedett jogbölcseleti katedráját tanítványával töltsék be.

A SZEGEDI ÉVEK (1921–1929) legfőbb tudományos hozadéka jogbölcseleti fel fogásának részletes kidolgozása volt, mely először *Macht, Recht, Moral* (1922), majd pedig a *Bevezetés a jogfilozófiába* (1923) című munkáiban látott napvilágot. Ezekben az években írt műveiben részben a korabeli neokantiánus jogfilozófia alapkérdéseiből kiindulva próbált újszerű válaszokat megfogalmazni, részben pedig összhangot kívánt teremteni a jogfilozófia „örök” vizsgálódási tárgyai között. A jogbölcseleti szintézisre tett kísérlete hozta meg számára a szakmai elismerést, amelynek révén az ország első számú jogfilozófusát kezdték benne látni. Az 1920-as évekre az európai jogelméleti gondolkodás meghatározó alakjává váló Hans Kelsen – akihez később kollegiális baráti szálak fűzték – *Allgemeine Staatslehre* című művének rövidített fordítását is elkészítette 1927-ben. Társadalomfilozófiai tárgyú tanulmányai közül a szocializmus és típusainak kérdésével foglalkozók érdemelnek említést. A szegedi évek lezárásaként *A logikum a jogban* (1928) című terjedelmes tanulmányában összefoglalta jogdogmatikai és módszertani alapvetéseit.

AZ IDŐ MŰLÁSÁVAL tudományos elismerései és megbízásai gyarapodtak. Az 1924–25-ös tanévben dékáni, a következő évben prodekáni megbízást kapott. Tudományos tevékenysége elismeréseként 1925 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta. A Pauler Ákos, Finkey Ferenc, Angyal Pál és Kornis Gyula aláírásával jegyzett „tagajánlásban” a következőket olvashatjuk: „Moór Gyula dolgozatai csaknem kivétel nélkül a jogbölcselet alapvető kérdéseivel foglalkoznak. Minden dolgozatát a jogtudományokban és a bölcseleti diszciplínákban való teljes jártasság, éles ítélő és elemző képesség, bátor kritikai szellem, világos eleven stílus jellemzi... Moór Gyulától nagy készülsége, írói hivatottsága, tudományoszeretete alapján joggal várhatjuk a kiváló tudományos művek egész sorozatát.” Akadémiai székfoglaló előadását *A jogi személyek elmélete* címmel tartotta, mely kérdéskörrel ugyan ezen címen 1931-ben terjedelmes monográfiát írt.

A BUDAPESTI Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara 1928 őszén meghívta Moórt a megüresedett jogbölcseleti tanszék betöltésére. A felkérés természetesen igen csábító volt az alkotó teljében lévő „vidéki” jogtudósnak. Bruckner Győző szerint „kinevezése általános örömet keltett tudományos körökben, mert értékes irodalmi munkásságával hírnevet szerzett magának nemcsak hazánkban, hanem főleg német nyelven megjelent tanulmányaival már külföldön is”. Tényleges oktatói tevékenységét 1929 őszétől kezdte meg. Az 1930-as években a szegedi évek során megalkotott jogbölcseleti rendszer által kitaposott ösvényen haladt tovább. Korábbi kérdésfelvetései

ugyanakkor újabbakkal egészültek ki, válaszaiban pedig jogfilozófiája mind teljesebb kimunkálásán fáradozott. Az évek múlásával természetesen maga a rendszer is változott. Itt kell megemlíteni a *Metafizika és jogbölcsélet* (1929), *A természetjog problémája* (1934) és a *Szociológia és jogbölcsélet* (1934) című műveit. Az 1930-as évek végétől jogfilozófiai szemléletében a kanti és hegeli gondolatokat ötvöző „újabb kultúrfilozófia” lesz a meghatározó. Mindez *A jog mivolta az újabb kultúrfilozófia megvilágításában* (1942), *Újkantianizmus és újhegeliánizmus a jogfilozófiában* (1943), *Was ist Rechtsphilosophie?* (1943), *A jogbölcsélet problémái* (1945) című műveiben nyer megfogalmazást. A filozófiai megalapozottság fontossága más

tanulmányaiban is központi kérdésként jelenik meg, így például *A „filozófia mi-benléte” Pauler szerint* (1933), *Philosophia Perennis. Schütz Antal bölcsellete* (1941), *A szabad akarat problémája* (1943). Igen jelentősek azok a munkái, melyekben a jogbölcsélet és a tételes jogtudományok számára egyaránt fontos határkérdésekkel – főképpen jogi alaptanával összefüggő problémákkal – foglalkozik. Ezek közül kiemelésre méltó művei: *A jogi személyek elmélete* (1931), *A különböző jogforrások, azok egyensúlya és rangfokozata a magyar jogrendszerben* (1932), *Creazione e applicazione del diritto* (1934), *A jogrendszer tagozódásának problémája* (1937), *A magánjogi jogügylet mint jogforrás* (1938), *A joghézag kérdéséről* (1939), *Az állam joga és a magánosok joga* (1943). E munkák jelentős hatást gyakoroltak a magyar tételes jogtudományi gondolkodásra. A korabeli magán- és közjogi irodalom reprezentánsai (pl. Finkey Ferenc, Kuncz Ödön, Nizsalovszky Endre, Szladits Károly, Szászy István, Tomcsányi Móric) alkalmanként vitatkoztak nézeteivel, de számos esetben beépítették Moór téziseit szaktudományuk elméleti alapjaiba. A korabeli szokásoknak megfelelően – szervezett jegyzetkiadás hiányában – egyetemi előadásainak lejegyzetelt, szerkesztett változatát jelentették meg tankönyv gyanánt. A jegyzetek közül jelentőségében kiemelkedik a Püski Sándor Magyar Élet kiadójának sorozatában először 1936-ban megjelent *Jogfilozófia* című tankönyve.

Legismertebb arcképe

AZ IDŐ MŰLÁSÁVAL, az 1930-as évek közepére a pesti jogi kar tekintélyes professzorává válva egyre több tudományos és közéleti feladatot látott el. 1935-ben Chorin Ferenc-jutalommal tüntették ki. A díjra jelölő akadémiai bizottság szerint: „Moór Gyula munkássága szinte iskolapéldáját mutatja a szüntelenül dolgozó, új meg új vizsgálati terrénumokat kereső, az elhivatottságát érző tudományos elme tevékenységének”, aki „a magyar tudomány legkitűnőbb képviselői közé méltán beérkezett”. Az 1935–36-os tanévben a pesti jogi kar dékáni megbízatását töltötte be. 1937-ben – tízéves időtartamra – Tomcsányi Móric felsőházi rendes tag mellé felsőházi póttaggá választották meg. Feltehetően az egyetemi ifjúság körében megmutakozó szimpátia jele lehetett, hogy neve 1937 tavaszán a Márciusi Front elődszervezetének tekinthető Egyetemi Kör lehetséges elnökeként is felmerült. A hazai tudós társaság 1942. május 15-én az Akadémia rendes tagjainak sorába emelte. Ajánlói között a korabeli jogtudomány és kapcsolódó „társtudományok” kiválóságait (Balogh Jenő, Finkey Ferenc, Polner Ödön, Ereky István, Kolozsváry Bálint, Schütz Antal, Navratil Ákos, Dékány István, Tomcsányi Móric, Kuncz Ödön, Szladits Károly, Marton Géza, Nizsalovszky Endre) találjuk. Az ajánlás végén bátor kritikai szellemét, világos, közérthető stílusát és a nemzeti szellemhez való ragaszkodását emelték ki, melyek alapján Moór „bőségesen rászolgált” a nagy megtiszteltetésre.

EMBERI TARTÁSÁT, gondolkodói nagyságát példázzák a háború kellős közepén, 1943-ban az akadémiai székfoglaló előadásában mondtak. A politikai szabadság, az erkölcsi felelősség és a zsarnoki állam kapcsán felemelte szavát az ártatlanul elítéltekért. A vészterhes időszakban megfogalmazott kijelentései nyomatékos súllyal bírtak. Minden bizonnyal az ekkoriban nyíltan vallott nézetei is közrejátszottak abban, hogy Szálasi hatalomátvétele után lakását hátrahagyva kellett menekülnie, és a nyilasok elől nővére pesterzsébeti otthonában talált menedéket.

EMLÍTÉSRE MÉLTÓ a Magyar Tudományos Akadémia 1943. évi nagyjutalmának odaítélése körüli vihar, amelynek során – elsősorban Moór bátor és harcias kiállításának köszönhetően – Hóman Bálint helyett Szeckfű Gyula *Állam és nemzet* című munkája kapta meg a jutalmat. E lépést az utókor a háború alatti Akadémián belül is megnyilvánuló szélsőjobboldali befolyás visszaszorítására irányuló törekvésnek tekinti, mely megpróbált liberális nemzeti egységet teremteni a kultúrában és a tudományban. A háború alatt tanúsított kiállítását jól példázza az az eset, amikor szegedi kollégája, Horváth Barna és tanítványa, Bibó István kezdeményezésére – több neves professzor visszautasítása után – Moór támogatólag aláírta Vas Tibor zsidó származású fiatal jogfilozófus Horthy Miklós kormányzóhoz írt kérelmét, melyben a zsidótörvények alóli mentességért folyamodott. Valószínű, hogy ennek is köszönhetően mentesült az ifjú kolléga – Moór későbbi utóda a pesti egyetemen – a hátrányos következmények alól. Polgári (konzervatív) demokrata felfogása szemben állt a magyar és német

fasiszta törekvésekkel, illetve minden totalitárius módszerrel és magatartással. A háború alatt „nyílt antifasiszta-náciellenes” kiállásáról tanítványi visszaemlékezésekből értesülhetünk. Ezt erősíti meg Szabó Imre – a későbbi kíméletlen marxista kritikusa – egy 1946-os Moór-recenzióban írt kijelentése: „a hitleri Németországtól nemcsak távol állott, hanem azzal szembe is fordult”.

1945 TAVASZÁN Szandtner Pál dékán mellett a „rendkívüli helyzetre” való tekintettel a prodékáni funkció ellátásával bízták meg. A következő, 1945–46-os tanévre az egyetem Rector Magnificusává választották. Egyetemi rektorként jelentős szerepe volt az intézmény „újraindításában”, az oktatás újjászervezésében. Ennek keretében támogatta a munkástanfolyamokat és a népi kollégiumok ügyét. Az 1946–47-es tanévben prorektorként, az orvostudományi kar által „delegált” rektor betegsége miatt „helyettes rektorként” az intézmény irányítása a továbbiakban is a feladata maradt. Ezt követően az 1947–48-as tanévre ismételt a jog- és államtudományi kar dékánjává választották.

FELTEHETŐEN A HÁBORÚ előtti és alatti kiállása miatt 1945-ben – még rektori kinevezése előtt – följánlották számára Magyarország moszkvai nagyköveti posztját, melyet nem fogadott el. A követi posztra később barátját, Szekfű Gyulát nevezték ki. Ezt követően más, jelentősebb tisztségek betöltésénél is szóba került a neve, egy alkalommal az igazságügyi miniszteri szék várományosaként tartották számon, sőt a köztársasági elnöki posztra jelöltek között is emlegették a nevét. 1945 őszén a Magyar Tudományos Akadémia további sorsa kérdésében kibontakozó vita – melyben Moór igen aktívan vett részt – következtében Kornis Gyula, az Akadémia akkori elnöke lemondott tisztségéről. Az elmérgesedett helyzet megoldása érdekében Moórt, a II. osztály elnökét bízták meg „helyettes elnökként” az elnöki teendők ideiglenesen ellátásával. E kényes tisztséget 1946 júliusáig, az Akadémia részleges újjászervezéséig és Kodály Zoltán elnöki megbízatásáig látta el.

AZ 1945. NOVEMBERI választásokat követően, a Nemzetgyűlés első ülésén a választójogi törvényben az ország szellemi és közéleti vezető személyiségeinek fenntartott 12 hely egyikére a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front ajánlására választották meg képviselőnek. Így jutott mandátumhoz Moór a háború utáni első demokratikusan megválasztott parlamentben, olyan tekintélyes személyek mellett, mint Bölöni György, Dálnoki Miklós Béla, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály, Kodály Zoltán, Pátzay Pál, Szent-Györgyi Albert, Szőnyi István, Tamási Áron, Vámbéry Rusztem és Zsedényi Béla. A Nemzetgyűlés Naplója szerint a tizenkét név felsorolásakor egyedül Moór nevének elhangzása után volt hallható az „éljenzés és taps”.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ utáni új korszak kezdete természetesen a társadalomtudós Moórt is fokozott aktivitásra sarkallta. 1945 nyarán *A demokrácia*

*A felrobbantott Lánchíd újjáépítése 1949-ben, háttérben
a Magyar Tudományos Akadémia*

örvényei című referátum megtartásával vett részt a később „demokrácia-vitának” elkeresztelt konferencián. A rendezvényen a működő legjelentősebb politikai pártok képviselői és a tudomány emberei fejtették ki véleményüket a magyar társadalom legégetőbb kérdéseiről, a szükséges politikai változások irányairól. A résztvevők között találjuk Moór mellett Erdei Ferencet, Horváth Barnát, Ortutay Gyulát, Rákosi Mátyást, Szakasits Árpádot, Tildy Zoltánt, Teleki Gézát, Veres Pétert. Moór előadásában az 1945 nyarán folyó magyarországi eseményeket „zajtalan forradalomnak” nevezte, mely a legszebb magyar demokratikus és németellenes hagyományokhoz, az 1848–49-es szabadságharc eszmevilágához teremt kapcsolatot. Véleménye szerint a demokrácia „a legszebb, legemberibb, de egyben legnehezebb, legbonyolultabb és hibátlanul csupán belső ellentmondásainak kiegyensúlyozása mellett működő társadalm megszervezési forma”. E korszakban született legjelentősebb írásaiból *Tegnap és holnap között* címmel – élete utolsó publikációjaként – tanulmánykötetet jelentetett meg 1947-ben. Szintén fontos kordokumentumok a parlamentben képviselőként elmondott beszédei és felszólalásai.

A BELPOLITIKAI ÉLETBEN 1947 tavaszára egyre erőteljesebb támadások kezdődtek a polgári demokrácia intézményrendszere ellen. A belpolitikai helyzet, a hatalmi erőviszonyokban bekövetkező változások Moórt határozottabb közéleti-politikai szerepvállalásra készítették. Nemzetgyűlési képviselőként egyre aktívabban vett részt a parlamenti politizálásban. Az 1947-es választásokon

a Magyar Függetlenségi Párt (Pfeiffer-párt) jelöltjeként ismét bejutott a parlamentbe, de választási visszaélésekre hivatkozva az ekkor formálódó „szalámi-taktika” első áldozataként pártja mandátumait megsemmisítették. Az új kormányprogram feletti vitában Moór fejtette ki pártja elhíresült álláspontját az Országgyűlésben.

AZ IDŐKÖZBEN BEKÖVETKEZETT politikai változások mellett Moórt romló egészségi állapota akadályozta a további aktív közéleti tevékenységben. Az 1947–48-as tanévre szóló dékáni megbízatásának ellátásában betegsége már jelentősen korlátozta, sőt a tanév döntő részében Eckhart Ferenc prodékán helyettesítette. 1948. december 31-ével „érdemeinek elismerése mellett” végleges nyugállományba helyezték. A Magyar Tudományos Akadémia 1949-es átszervezésekor a regnáló hatalom már nem volt ennyire tapintatos. Politikai okokra hivatkozva Moórt többedmagával kizárták az Akadémia tagjainak sorából, és rehabilitációjára csak 40 évvel később, 1989-ben került sor. Moór életének 62. évében, 1950. február 3-án gégerákban hunyt el Budapesten. A halálát követő jogi kari tanácsülés – a hagyományokkal ellentétben – nem emlékezett meg az európai hírű tudós elhunytáról.

P A Á L Á R P Á D

PAÁL ÁRPÁD: A SZÉKELY KÖZTÁRSASÁG MEGÁLMODÓJA

KOVÁCS BÁLINT

AZ önálló erdélyi magyar politizálás egyik úttörője, bethlenfalvi Paál Árpád (1880–1944) a 20. századi romániai magyar politikának egyik kiemelkedő alakja, a kisebbségi politikai képviselet, a nép-kisebbség életkérdésének egyik legfontosabb gondolkodója, akinek utópisztikus meglátásai és egyetemes vezérelvei gyakran meghaladták a kor szellemét. A végtelen optimizmus és egyetemes pacifizmus jellemzi leginkább annak a munkának a lelkületét, amivel közvetlenül az impériumváltás után a kisebbségi létben való megmaradást és gyarapodást szolgálta. „A nemzeteszmények nem a más nemzetek eszményei gyűlöletéből kell hogy lélekezést kapjanak, hanem minden hasonló eszmény szeretetéből kell hogy örökös és kölcsönös emelkedéshez jussanak”. Újságírónak tartotta magát, és ekként az erdélyi magyar újságírás egyik vezéregyéniségeként emlékeznek rá. Publicisztikájában felidézi a kossuthi dunai konföderáció gondolatát mint olyan ideát, amin az összmagyarságnak dolgoznia kellene. Egy megújult Közép-Európát vél látni, ahol a népek testvériségben, harmóniában élnek együtt. Elvetette az osztálylogikát, a rendi kiváltságokra épülő nemzetfelfogást, és az impériumváltást követő évtizedben elítélte az antiszemitizmust is.

„A NÉPEK BÉKE IRÁNT VÁGYÓDNAK”, úgy gondolta, és mintegy előrevetítve a jövőt, a világháború után úgy tartotta, hogy az európai egyesült államok kialakulásának útjára került Európa. Szerette volna a múltban felejtetni a nemzetiségi kérdést, és feltehetően saját ambícióit reflektálja azzal, hogy a magyarságnak vezető szerepet tulajdonított a népek demokratikus szövetkezésében, a világdemokrácia fejlődésében. Indokoltnak tartotta a román demokratikus erőkkkel való szövetkezést a jogegyenlőség elérése érdekében. Reálpolitikusként ugyanakkor példamutató politikát akart folytatni, elítélve a passzivitást. A sérelempolitikára időnkénti eszközként tekintett, de nem tartotta indokoltnak arra politikai programot alapozni. „A sérelem nem elég gyarapodni” – mondta. A kisebbségi sors nehézségeiért nemcsak a többség attitűdjét okolta, hanem egyaránt bírálta a konzervatív, etnocentrikus politikus társait is. Publicisztikájának köszönhetően végigkövethető újságírói és politikai tevékenysége,

gyötrelmei, valamint a kisebbségi lét és a korszellem megpróbáltatásai által kiváltott változások világnézetében.

PAÁL ÁRPÁD BRASSÓBAN született és ott kezdte el tanulmányait, majd Kolozsváron folytatta és Székelyudvarhelyen végezte a Római Katolikus Főgimnáziumban. Felsőfokú tanulmányait a Kecskeméti Református Jogakadémián folytatta öt éven át, és munkába állva, bírósági fogalmazói állása mellett a *Kecskeméti Lapok* helyettes szerkesztőjeként is dolgozott. Ekkor kezdte meg újságírói munkáját, viszont publikációs tevékenységet már korábban is folytatott. Írt például a székelyudvarhelyi diáklapokba, és egyéb írásai mellett versei jelentek meg a *Kolozsvári Lapokban* is. Az alapképzés elvégzése után Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetemen szerzett doktorátust államtudományból, majd két évvel később jogtudományból is. Tanulmányainak befejezése után hazatért és Udvarhely vármegyében árvaszéki ülnök lett, majd ezt követően a közigazgatásban helyezkedett el és tíz évig vármegyei főjegyzőként működött. Ebben az időszakban aktívan részt vett a székelyudvarhelyi Székely Társaság munkájában, amely 1907-ben fogadta el *Szellemi művelődésünk jövője* című emlékiratát. Aktív szerepet vállalt a Székely Társaságok Szövetségének munkásságában is, később pedig az Erdélyi Szövetség Vezető Tanácsának tagjaként többek között a választójogi reformot támogatta. A székelyudvarhelyi szabadkőműves Darwin-kör alapító tagjaként aktívan részt vett annak jótékonsági akcióiban és a színvonalas közéleti viták fenntartásában: „gazdag és lelkes eszmevilágának sok ösztönzést, sok felemelő estét köszönhet a kör”. Munkássága az erdélyi magyarság gyarapodására, dominanciájának megtartására irányult. A háború alatt gondja volt a testi és szellemi táplálékra is. Az ún. iparoskörü Szabad Lyceum előadásait vezette, korábban pedig az árvízkárosultak segélyezését. A közéletmezés előadójaként segített a vármegye lakosságán, továbbá 1916-ban Szolnokra utazott a vármegye összes mozdítható értékével és onnan vezette annak közigazgatását, segítve az udvarhelyi és más erdélyi menekültek tájékoztatásában. A közigazgatásban a regionalizmus elvét vallotta, úgy gondolta, hogy a közigazgatás egyszerűsítését az igazi önkormányzat révén lehet elérni. A helyi önkormányzatiság hagyományának visszaállítását szorgalmazta a romániai alkotmányozási viták során is, amikor a demokrácia jegyében az új állam alulról építése és föderalizálása mellett érvelt.

1918 NOVEMBERÉBEN megalakította a helyi Nemzeti Tanácsot, amelynek elnökévé választották. Ezt követően a Károlyi-kormány által kinevezett Váent-sik Ferenc kormánybiztos Udvarhely vármegye helyettes alispánjává nevezte ki. A szervezett és szociálisan érzékeny közigazgatást felvázoló reformelképzeléseinek megvalósítását a háború és a román megszállás megakadályozta. Az Udvarhelyt megszálló csapatokkal egyezséget kötött, melyet írásba foglaltak, és amelyben a belgrádi konvencióra támaszkodva megszabásra kerültek a

román hadsereg hatáskörei a megmaradó vármegyei közigazgatásban, habár már akkor ismerte a bevonulás valódi célját.

A GYULAFEHÉRVÁRI ROMÁN nemzetgyűlésen elhatározottokról kifejtette, hogy az egy gazdasági lehetetlenség, ami nem vezethet sikerhez, ugyanis a földrajzi helyzetük miatt az erdélyi románok nem fognak tudni gazdasági kapcsolatokat kialakítani, illetve hogy túlságosan rá vannak szorulva a magyar Alföld gabonájára és gépipari termelésére. Megpróbált más megoldásokat kidolgozni. Felvázolta az Erdélyi Köztársaság eszméjét, amelyet újságokban is propagált, s amit a Nagyszébenben működő Román Kormányzótanács miniszterének, Boilă Romulusnak is bemutatott. Boilă viszont már a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatára hivatkozva el kellett hogy utasítsa a számára egyébként ideálisnak tűnő megoldást. Rövidesen egyértelművé vált, hogy az Erdélyi Köztársaságot nem fogják tudni létrehozni, ezért Paál egy semleges Székely Köztársaság államalakulat-eszmét dolgozott ki köztisztviselő társaival az ősi föld megmentésére, amelyet Csíkszeredában terveztek kihirdetni 1919. január 10-én. A független államalakulat magába foglalta volna a történelmi Erdély magyarlakta területeit, és Paál elképzelései szerint gazdaságilag is megállta volna a helyét Románia és Magyarország között, a nagyhatalmak protektorátusa alatt. A tervezetet eljuttatták a szomszédos székelyföldi vármegyék vezetőihez és Budapestre is, viszont nem váltott ki különösebb visszhangot. Mindkét terv igazából az anyaországhoz történő visszacsatolásig tartó ideiglenes, egyfajta áthidaló megoldás céljából került kidolgozásra. Kihirdetése előtt egy nappal a román hatóságok Paált letartóztatták, ugyanis a Magyar Népköztársaságra esküdött fel, és felesküdtette a teljes köztisztviselői kart is, kijelentve, hogy idegen hatalomnak nem szolgálnak. A halálos ítélettel szemben álló Paált vádja alól végül felmentették és hazamehetett Udvarhelyre.

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG irányítását szolgáló mozgalomba, a Kolozsvár-központi Szellemi Front nevű tisztviselői ellenállási mozgalom munkájába és annak szervezésébe kapcsolódott be Grandpierre Emillel és Köllő Gáborral. Ennek lényege a legalább passzív tiltakozás volt a román fennhatóság elfogadásával szemben. A tisztviselői ellenálláson belüli munkája egyrészt propagandisztikus célokat szolgált a megszállást véghezvivő román hadsereg és a nagyszébeni Kormányzótanács ellen, másrészt pedig a sérelmekre vonatkozó adatgyűjtésbe kezdett a béketárgyalásokra készülő magyar delegáció számára. Emiatt a helyi román polgármester Kolozsvárra utasította három hónapra. Kolozsvárról hazatérve újra házi őrizet alá helyezték, majd letartóztatták és Fogarason internálótáborba küldték. Október 20-án felmentették és újra Kolozsvárt jelölték ki számára kényszerlakhelyül, ahol ugyanúgy folytatta az ellenállói tevékenységét. Sem a halálbüntetéssel való fenyegetés, sem a folyamatos megurcolások nem tudták megtörni, de még megfékezni sem.

Székelyudvarhelyen, „életkezdsünk első kedves lakása”

TEVÉKENY TERMÉSZETE miatt az, amit ő politikai aktivitásnak nevezett, vagyis ami a cselekvőséget szorgalmazta, a Szellemi Front tevékenységében törésvonalakat idézett elő. Paál ugyanis határozott egyet nem értését fejezte ki a passzív ellenállással kapcsolatban. Vállalkozások indítását szorgalmazta többletjövedelem megteremtése végett, amit a hűségesküt megtagadó tisztviselők segélyezésére, illetve az iskolák megszervezésére fordított volna. Később a Szellemi Frontot a teljes erdélyi magyarságra kiterjedő ellenállási hálózattá akarta fejleszteni, és még egy paramilitáris szervezet létrehozását is javasolta. Meglátásai miatt ellentétes álláspontra került az ugyancsak jogász Grandpierre Emillel, aki később is a passzivitást szorgalmazó politikai tábor egyik vezetőjeként tevékenykedett.

AZ 1920-AS ÉVEK ELEJÉN a romániai magyarság politikai életéről szóló cikkei többnyire a polgári radikális *Keleti Újság* napilapban és a *Napkelet* irodalmi és művészeti félhavi folyóiratnak a hasábjain jelentek meg, amelyeknél nemcsak újságíróként, hanem főszerkesztőként is dolgozott. Publicisztikájában jellemző irányzat a transzilvanizmus, főként az erdélyi magyar létkérdésre fókuszált, viszont ekkor még holisztikus megoldásrendszerekben gondolkodott, és elmélkedéseibe gyakran bevont egyetemes értékeket. A „vallásszabadságnak, nemzeti egyenjogúságnak, népek világbeli egymásmellettisége megértésének, közös

kultúrák kifejlődésének” mély hagyományait idézi fel Erdélyben. A trianoni békeszerződés magyar parlamenti ratifikációja után – reálpolitikai megfontolásból – cikkeiben a romániai közéletbe való mielőbbi bekapcsolódás, a politikai aktivitás mellett érvelt. „Nem kormánypártiságot, nem hízelkedést, nem taktikázó politizálást, hanem államalkotó, államépítő, az állam körül békét csoportosító munkát.” Szigorúan bírálta és próbálta megfékezni a Magyarországra kiköltözők folyamatosan növekedő számát, mert úgy gondolta, hogy az új hatalom alatt kell megtalálni az öngazgatás felé vezető politikai utat.

OPTIMIZMUSÁVAL, derűlátó természetével a világháború következményeinek pozitívumaként a Szent István óta tartó Kelet és Nyugat közötti vívódás, a török és a germán-keresztény hatalmi rendszerek közötti örökös „oda-vissza” végét, Magyarország önállóságának és szabadságának elérését látta. A Monarchia összeomlásáért a Habsburg vezetőséget okolta, akik egymás ellen fordították a Monarchia népeit, ami miatt sem a magyarság, sem a többi nemzet szabadságvágya nem tudott beteljesülni. Magyarország feldarabolására és a kisebbségi léthelyzet feloldására a megoldást nem a revízióban keresi, ekkori írásait nem ez jellemzi. Meg volt győződve arról, hogy a békekonzferencia igazságtalanságait a viládemokrácia fejlődése majd semlegesíti. Küldetésérzetét kiterjesztette a teljes elszakadt magyarságra, akikre úgy tekintett, mint az új államok alkotóelemeire, akiknek fő megbízása azon diplomáciai cél megvalósítása, hogy „megszerezzék az örökké árva és örökké testvértelen Magyarországnak a környező népek őszinte testvériségét”.

„A MEGMARADT MAGYARORSZÁG törzsmagyarságával lelki, fajeszei és egyéb érzésmagaslatbeli összefüggései megmaradhatnak, de államéleti, vagyis politikai berendezkedései az új állam irányában kell hogy meghatározódjanak.”

1921-BEN KÓS KÁROLY és dr. Zágoni István közreműködésével a *Kiáltó Szó* című „nagyérdekeségű és alkalmoszerű röpiratot” adják ki, amelyben a politikai aktivitás megkezdése mellett érvel. Az akkori sajtóban így írtak róla:

„PAÁL ÁRPÁD dr. mélyeséges filozófus kedélyvilága emel tetőt a Koós és Zágoni alkotta szilárd épület fölé. Közkritikus látása a népi erők hatalmas egységébe illeszti be az erdélyi magyarság fogyatkozott erőit. Majd a demokrácia történelmi útjára talál rá és emelkedett szelleme még az arisztokratizmus merevségét is fel tudja oldani a legszélesebb népréteg medencéjében.” (*Keleti Újság*, 1921. január 21.)

AZ ELSZAKADT MAGYARSÁG fennmaradásához és politikai céljainak eléréséhez nélkülözhetetlennek tartotta az utódállamok közéletébe való mielőbbi beilleszkedést, az államépítésbe való bekapcsolódást. Úgy gondolta, hogy a

Székelyudvarhely, kissé elmosódva, felesége és barátai körében

közösség politikai céljainak elérésére a közösségnek kell megtennie az első lépéseket. A kisebbségnek kell küzdenie, dolgoznia ahhoz, hogy majd elvárhassa a jogkiterjesztést, a kedvező kisebbségi jogok garantálását. Kifejtette, hogy a bukaresti magyar politikai képviselőt a hasznos, sőt nélkülözhetetlenné váló munkája vezetheti a többség elfogadásához: „Úgy kell hatnunk a gondolkodásokra és érzésekre, hogy eszményiségek tudják túlhaladni az elfogultságokat és gyűlölségeket.”

RÉSZT VETT AZ ELSŐ romániai magyar szervezet megalakításában. A Magyar Szövetséget előkészítő ötös bizottság egyike volt Grandpierre Emil, Róth Hugó, Sándor József és Zágoni István mellett. A kialakuló romániai magyar politikai gondolkodásmódok és „életnézetek” egyesítését célzó, 1921–1922-ben működő Magyar Szövetséget is az aktív politizálás útjára próbálta terelni, a Zágoni Istvánnal közösen megírt program által.

A MAGYARSÁG EGYSÉGBONTÓJÁNAK nevezték, amikor a székelyek lakta területek autonómiájának prioritizálását javasolta a Magyar Szövetség egyik gyűlésén. Ugyanakkor ő is tüntetett a román állam tervei ellen, amelyek szerint a székelyeket és a magyarokat külön etnikumhoz tartozóknak nyilvánították volna, kifejtve, hogy a két etnikum megkülönböztetése lehetetlen, mert

a magyarság és a székelység egy népkisebbséget alkot. A romániai magyarság helyzetének javulását a román és magyar állam közötti „valóságos” békekötésben látta. Erre vonatkozóan pedig bírálta a magyarországi politikum revízió melletti megrögzöttségét is. A publicisztikájában olykor türelemre inti közönségét a többséggel szemben, egyfajta empátiát tanúsítva az újonnan létrejött, konszolidációs folyamatban lévő állam elnyomásainak okozóival szemben.

PUBLICISZTIKÁJÁBAN KIFEJTETT elképzeléseit konkrét politikai cselekvéssel próbálta érvényre juttatni, ezért az aktivista politikai nézeteket is képviselő Erdélyi Néppárt (később Magyar Néppárt) megalakításába kezdett, amelyben társaival a kisebbségbe jutott magyarság jogkiterjesztését a teljes társadalom demokratizálásában látták megvalósíthatónak. Szorgalmazta a kibékülést azokkal a magyar politikusokkal, akik „nem követték a magyarság vezérkarának fegyelmező rendelkezéseit, hanem a maguk külön felfogása és külön ízlése szerint azon az úton indultak el, amelyet bizonyos összeköttetések révén vagy előző helyzeteik folytán magukra nézve sikeresebbnek véltek”. A demokratikus egység híveként később segítette a Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt (passzivisták), valamint a pártok fölött álló Magyar Szövetség egyesülését és az Országos Magyar Párt (OMP) megalakulását. Reformista meglátásai széles körű támogatásnak örvendtek az OMP-n belül, ami esélyessé tette őt a párt elnöki pozíciójának betöltésére. A tisztség megszerzése viszont sosem következett be, és a Paál által is képviselt aktivisták rendre marginalizálódtak. A romániai alkotmányreform idején küzdött a romániai magyarság jogalanyiségének, közjogi személyiségének elismeréséért, ugyanis tudta, hogy ezáltal kollektív jogok biztosításában és hatékonyabb nemzetközi védelemben részesülne közössége.

FOLYAMATOSAN PUBLIKÁLT, vezércikkeket jelentetett meg, politikai ellenfeleivel a sajtó nyilvánosságában számos vitát vállalt, habár a román állami cenzúra komoly korlátokat állított a véleménynyilvánítással szemben. A *Keleti Újság* OMP konzervatív-arisztokrata jobbszárnya általi átvétele után (1924), az *Újság* című kolozsvári napilap főszerkesztőjeként folytatta munkáját a sajtóban, majd annak megszűnése után visszakerült a *Keleti Újsághoz*. Újságírói munkájának elismeréséül az Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságíró Szervezet elnökének választotta meg. Ebben a pozícióban a sajtó megerősítésén és gazdasági gyarapodásán dolgozott, például az újságírói és nyomdász szervezetek közötti kollektív szerződések szorgalmazása révén. „A sajtó speciális intézmény, amelynek mintegy közvetítő helyzete van az anyagi élet és a szellemi élet megnyilvánulásai között.” Fiának, Paál Árpád Istvánnak bibliográfiai összeállításából szemeztünk néhány példát: a *Keleti Újságban* 340, az *Újságban* 122, az *Erdélyi Lapokban* 752 írása jelent meg. Írásait közölte még a *Pásztortűz*, a *Magyar Kisebbség*, az *Erdélyi Fiatalok*, az *Erdélyi Iskola*, a *Szilágyság*, a *Szamos* és a *Temesvári Hírlap* is.

Nagyvárád 1943-ban

RÉSZT VESZ az Erdélyi Szépmíves Céh 1924-es megalapításában. Szatmár megye parlamenti képviselőjeként 1927-ben bejut a román parlamentbe. Nem sokkal később észlelhető publicisztikájában is, de naplófeljegyzéseiben is egyfajta eltávolodás a korábbi szocialisztikus meglátásoktól a nemzeti cél prioritizálása és a revízió felkarolása irányába. Mandátuma alatt kidolgozza a székely kulturális autonómiára vonatkozó javaslatát – Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról –, amit az OMP 1933-ban felvett hivatalos célkitűzései közé.

1931-BEN NAGYVÁRADRA költözött és elvállalta a katolikus-konzervatív *Erdélyi Lapok* főszerkesztői tisztségét, amit haláláig töltött be. Korábban a zsidó közösség közeledését kívánta elérni, amelyre úgy tekintett, mint a magyar közösség részére, és hasonlóságokat vélt látni a két közösség sorsa között. Kifejezetten elítélte az antiszemizmust, és a nemzetiszocializmust „életellenes csoportosulásnak” tekintette. Paál irányítása alatt viszont az *Erdélyi Lapok* a radikális jobboldalra kerül, nemzetiszocialista-barát irányt vesz fel, magáévá teszi a revíziós eszmét, és antiszemita publicisztikát is közöl. A kisebbségi lét nehézségei és a romániai kisebbségpolitika kilátástalanságai miatt ebben az időszakban egy Magyarország javára történő határmódosítást szeretett volna elősegíteni, de kompromisszumként egy teljes körű székelyföldi autonómiát is elfogadott volna.

*Nagyvárad amerikai bombázása
1944-ben*

A MÁSODIK BÉCSI döntést követően Paál ú. behívott képviselőként az Erdélyi Párt színeiben a magyar országgyűlésben lesz képviselő 1942-ig, ahol pártjának programját buzgó módon képviselte, ideértve a „zsidókérdés” „megoldását” is. Mintegy elfelejtve a kisebbségi élet tapasztalatait szorgalmazta a III. zsidótörvény elfogadását, amelyhez kiegészítő javaslatokat is fűzött.

NAGYVÁRAD BOMBÁZÁSAKOR, 1944. szeptember 13-án hunyt el, hosszas betegség után, szívbénelésben.

TEVÉKENYSÉGÉVEL vitathatatlannal a romániai magyar közösség gyarapodását, szellemi és anyagi helyzetének folyamatos javulását akarta szolgálni. Munkásságának fontosságát egyrészt annak megkerülhetlensége, másrészt pedig a második világháború utáni államberendezkedés családja ellen elkövetett folyamatos zaklatásainak ténye jelzi. Paál Árpád és politikai utódai erőfeszítései ellenére, immár száz év elteltével sem sikerült a romániai magyar közösségnek levetkőznie a többségi államvezetésben kialakult kollektív bizalmatlanságot, ami a látszólag véget nem érő államalakítás és konszolidációs politika újratermelődő következménye.

S O M L Ó B Ó D O G

SOMLÓ BÓDOG: POZSONYBÓL A HÁZSONGÁRDIG

SZABADFALVI JÓZSEF

Somló Bódog, vagy miként külföldön ismerik, Felix Somló 1873. július 21-én született Pozsonyban Felix Fleischer néven, amelyet 1891 táján, a római katolikus hitre való áttéréssel egy időben változtatott Somló Bódogra. Elemi iskoláit Budapesten, a gimnáziumot – vasúti mérnökként dolgozó édesapja szolgálati helyének gyakori változtatásának okán – Zsolnán (1883–1887), Trencsénben (1887–1890) és Temesváron (1890–1891) végezte. Az érettségit követően, 1891-ben a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem jogi karára iratkozott be. Egy szemeszter elvégzése után – a család Temesvárra költözését követően – tanulmányait a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem jogi fakultásán folytatta, ahol 1895-ben jogtudományi, egy évvel később államtudományi doktorátust szerzett „kitűnő” minősítéssel. Már egyetemi éve alatt megjelent első tanulmánya a kolozsvári *Életben*, illetve bekapcsolódott az *Erdélyi Híradó* című ellenzéki lap munkájába is. Egyéves önkéntes katonai szolgálat, majd néhány hónapos kolozsvári ügyvédjelölti gyakorlat után, 1896–97-ben egy-egy szemesztert Lipcsében és Heidelbergben töltött ösztöndíjas tanulmányokat folytatva. 1898 és 1903 között Budapesten az állami vasúttársaság központi igazgatóságán fogalmazóként dolgozott.

MÁR EGYETEMISTAÉVEI alatt határozott tudományos érdeklődést mutatott, az akadémiai pályára kerülés ekkortól prioritás volt számára. 1899-ben a kolozsvári egyetemen jogbölcseletről, három évvel később politikatudományból magántanári habilitációt szerzett. Jogbölcseletről Werner Rezső és Kuncz Ignác voltak a bírálói. Három sikertelen próbálkozást (máramarosszigeti, pécsi és pozsonyi jogakadémiák) követően végül 1903-ban a nagyváradi jogakadémián kapott tanári állást. Még ugyanebben az évben Nagyváradon a Társadalomtudományi Társaság ülésén tartott előadása robbantotta ki a „nagyváradi ügyet”, melyről Ady Endre a *Nagyváradi Napló*, illetve a *Budapesti Napló* hasábjain több publicisztikában is beszámolt. Egyik, híressé vált írásában olvashatjuk: „Egy fiatal magyar tudóst el akarnak veszíteni, mert gondolkozott. A mai magyar élet... titka, forrongása, célja: pör a gondolkodás ellen.” A Somló-affér sajtóviták és parlamenti interpelláció tárgya is lett. A kultuszminiszter „a tan szabadság és a szellemi szabadság tiszteletben tartásának elvére” hivatkozva

A Mihály-kapu Pozsonyban
a 19. század végén

kénytelen volt visszautasítani a Somló eltávolítására irányuló törekvéseket, így a fiatal jogtudós egy időre a korabeli radikális erők szimbólumává vált. Ezt követően azonban tudatosan vonult vissza a nyilvánosságtól. Ugyancsak ekkor rövid ideig az ötlete alapján létrehozott *Huszdik Század* című folyóirat szerkesztőjeként (1903–1905) működött. Somló pályája ebben az időszakban a naturalista (természettudományos) pozitívizmus és az evolucionizmus gondolatiságának jegyében indult. Szellemi gyökereinek vallotta ezekben az évek-

ben a Spencer-féle individualizmust, a történelmi materializmust, a Pikler-féle jogbölcseletet és az olasz kriminológusok főbb tanait. Az elmúlt századforduló táján publikált legelső írásaiban elsősorban a spenceri evolucionizmus hatása érhető tetten, illetve Pikler jogbölcseleti nézetei gyakorolták rá a legnagyobb hatást. A pikleri belátásos elmélet alkalmazásával szembesülhetünk *A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei* című, 1898-ban megjelent művében. Ekkori álláspontja szerint az államok „összeműködésük” során alkotnak nemzetközi jogot, és minden egyes nemzetközi jogelv célszerűségi megfontolás alapján fejlődik ki. Ugyancsak a pikleri tanok tükröződnek vissza a Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár-sorozat részeként 1901-ben megjelent *Jogbölcselet* című művében. E könyvsorozatban láttak napvilágot az *Ethika* (1900) és a *Szociológia* (1901) című népszerűsítő munkái is.

A 20. SZÁZAD ELEJÉN a spencerizmus korábban tapasztalható reveláló hatása már nem érvényesült az európai társadalomtudományi gondolkodásban, ugyanakkor a magyar progresszív értelmiség köreiben még ekkor is tisztelet övezte a korszakos jelentőségű angol tudóst. A korabeli monopolkapitalista fejlődés velejárójának tekinthető fokozott állami szerepvállalás ténye kikényszerítette a jog, az állam, a politika funkciójának és intézményeinek újragondolását, s e tekintetben a spenceri beavatkozásellenes, individualista álláspont meghaladását. Somló az 1903-ban megjelent *Állami beavatkozás és individualizmus* című könyvében arról értekezett, hogy az állami intervenció nem mond ellent az alkalmazkodás természettörvényének. A természet rendjébe való „mesterséges” beavatkozást (pl. „jogalkotási cselekvőség”) a természetes fejlődés eredményének kell tekinteni.

EGY ÉVVEL KÉSŐBB, 1904-ben, munkásságának elismeréseként Kolozsvárra hívták nemzetközi jogot és jogbölcseletet tanítani, amit nagy örömmel fogadott el, és 1905 augusztusától egykori alma matere professzoraként tevékenykedett tovább. A kolozsvári évek (1904–1918) elsősorban a tudomány egyre elmélyültebb műveléséről szóltak. 1910 után – eltávolodva polgári radikális társaitól – barátait elsősorban a kolozsvári professzortársak közül választotta. Így került közelebbi kapcsolatba Pauler Ákos filozófussal, Gombocz Zoltán nyelvessel, Navratil Ákos közgazdász-jogással és Réz Mihály politikatudóssal. Időközben nemzetközi tudományos társaságokban betöltött tagságai mellett az Erdélyi Múzeum-Egylet Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya választmányának tagja lett. Az 1917–18-as tanévben a kolozsvári jogi kar dékánjává választották. Hosszú éveken keresztül volt – Pikler Gyula elnöksége alatt – a Társadalomtudományi Társaság titkára (1901–1903), választmányi tagja, majd alelnöke (1907–1913).

KOLOZSVÁRI MUNKÁSSÁGA kiemelkedő. Pozitivisták korszakának legjelentősebb jogfilozófiai tárgyú könyve az 1906-ban megjelent kolozsvári *Jogbölcseleti előadásai*, ahol már egy sor kérdésben a későbbi neokantiánus főművét idéző fogalmak használatával találkozunk. Erre nagyon jó példa a jog fogalmának meghatározása, mely szerint „jog alatt azokat a szabályokat fogjuk érteni, amelyeket valamely társadalom legmagasabb rendű hatalma állít fel”. Egy évtizeddel később – az 1917-ben megjelent *Juristische Grundlehre*ben – annyiban árnyalja a hatalom e formáját, hogy annak speciális típusáról, a „jogalkotó hatalomról” beszél. Alapvetően ugyanakkor a hatalom (jog) szociológiai természetére vonatkozóan már nem találunk érdemi utalást, ezzel szemben a kolozsvári előadásokban külön fejezetet szentel ennek a kérdésnek.

A JOGBÖLCSELET problémáinak tematizálásakor a stammleri hatás ezt követően vált igazán szembeszökővé. Amikor Somló a jogbölcseletről mint alkalmazott (normatív) tudományról beszél, voltaképpen a Rudolf Stammler által nem sokkal korábban kifejtett „helyes jog” gondolatával szembesülünk. 1911-ben, egy korabeli német jogfilozófiai kongresszuson elhangzott előadásában teszi nyilvánvalóvá a jogbölcselet vizsgálódási problémáinak kifejtésekor a stammleri kiindulópont teljes elfogadását, ezzel megalapozva a neokantiánus szemléletmód hazai térnyerését. A neokantiánus „fordulat” a helyes jog kérdésköre kapcsán ezt követően körvonalazódó saját álláspont kialakításával veszi kezdetét. Ennek során leszámol korábbi naturalista felfogásával.

SOMLÓ SZERINT A JOG helyessége vagy helytelensége mindig „egy pozitív erkölcsi mértéknek az alkalmazását jelenti”. A helyes jog így az erkölcsös cselekvés alapesete, amely konkrét, társadalmi csoportonként ugyan változó erkölcsi tartalommal bírhat, de általános „érvényességi igénye” révén elégséges alapot nyújt ahhoz, hogy a jog helyességének mértéke legyen. A jogfilozófiára,

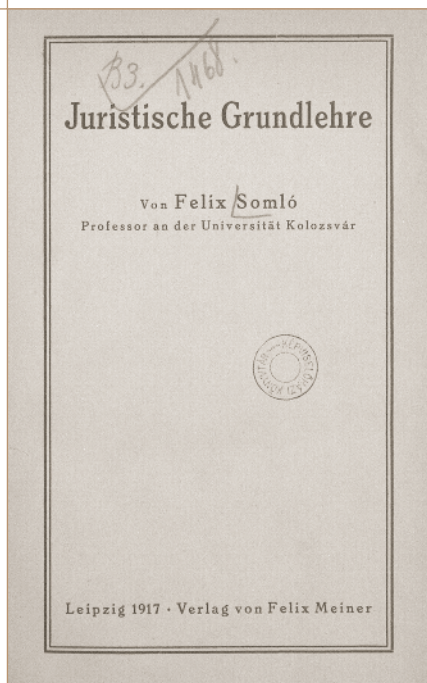
Kolozsvár 1910-ben

illetve annak alapkérdésére vonatkoztatva megállapítja: „A jog értékelésének mértékeit... nem a jogbölcselet produkálja racionális úton, hanem azok minden jogbölcselet előtt már érzelmileg adva vannak, s a jogbölcselet is csak alkalmazhatja azokat.” A jog helyességének vizsgálata Somlónál nem egy ideális jogrendszernek mint feltétlen mértéknek a felállítását jelenti, hanem egy olyan módszer keresését, amelynek segítségével a változó jogi tartalmat az objektív helyesség alapján meg lehet ítélni.

A NEOKANTIÁNUS „FORDULAT” igazi beteljesedése és tragikus halálának következtében egyben végkifejlete a *Juristische Grundlehre* című, öt és fél száz oldalas monográfiája megjelenése volt. Egykori kolozsvári tanítványa, a később marxista filozófusként ismertté vált Lukács György közreműködésével és Hans Kelsen ajánlásával 1917-ben német nyelven közzétett mű egy neves lipcsei kiadóknál jelent meg. Somlót sokáig – nem csupán a megjelenését követő kortársi reflexiók okán – kötelezően hivatkozott szerzővé tette a nemzetközi jogfilozófiai irodalomban. Bizonyára nem ok nélkül nevezte Felix Kaufmann, a neves pályatárs egy 1924-es írásában a modern jogfilozófia sztenderd alapművének. A magyar jogbölcseleti irodalom mindmáig kivételes jelentőségű

opusában a korabeli kontinentális – főleg német – és angolszász jogelmélet egyaránt számottevő hatása fedezhető fel. Monográfiája a korabeli jogdogmatikai fogalomelemzés nemzetközi mércével mérhető jelentős alkotásának számít.

SOMLÓ MŰVÉNEK legfőbb célja, hogy feltárja minden jogszabály jogi mivoltának szükségképpeni formális előfeltételeit, vagyis a jog – tartalmától független – a priori fogalmának és fogalmi elemeinek analitikus elemzését elvégezni. Az általa művelt jogtudomány ilyenformán mint „léttudomány” (Seinswissenschaft) tölti be hivatását, melynek révén olyan fogalmakat dolgoz ki, amelyek nélkül a jog nem képzelhető el. Számára a jog nem gondolkodási forma a tapasztalat kanti a priorija mintájára, hanem csupán a változó jogi tartalmak a prioriját, a változó jogi jelenségek változatlan és marandó elemeit jelenti.

Fő művének első, lipcsei kiadása

MONOGRÁFIÁJÁBAN A MÓDSZERTANI kiindulópont tisztázását követően rendkívül mértéktartóan lát hozzá a jog fogalmi meghatározásához. A jogfilozófiai gondolkodás eddigi története arról győzte meg Somlót, hogy a jogtudomány számára nem is annyira a jog „lényegét” illető megállapítások hiányoznak, hanem inkább az alapul vett jogfogalom részletes kidolgozása. Vagyis nem egy új jogfogalom megalkotása a cél, hanem a már eddig meglévő meghatározások gondos elemzése és magyarázata. Korát megelőzve úgy gondolta, hogy a jogtudományoknak e feladat teljesítése során felül kell emelkedniük a mindennapi nyelvhasználat határozatlanságának a szintjén, hiszen csak így lehet pontos, tudományos definícióra jutni. Somló itt a klasszikusnak mondható módszert követve a jog „genus proximumát” igyekezett körbejárni. E fogalmi distinkció keretében a jogot empirikus-akarati jellegű normatív szabályként mutatja be, amely a „Sollen” világába tartozik, ugyanakkor a megvalósulás, a tényleges érvényesülés bizonyos fokát a jogi norma konstitutív elemei közé sorolja. Megállapítása szerint a jog végső differentia specificája a

jog eredőjeként meghatározott „legmagasabb rendű hatalom”, mely képes „az emberek egy meghatározott körében rendszerint és más hatalmáknál eredményesebben érvényre juttatni a maga parancsait”. A jogi norma sajátossága valójában különleges kibocsátójában keresendő, s ezt a hatalmat kell jogalkotói hatalomnak (Rechtsmacht) tekinteni. Somló jogkonceptiójának különlegességét, a neokantiánus szemléletmódon belüli eredetiségét az adja, hogy felfogása határozottan normativista, ugyanakkor nyilvánvaló szociológiai jellegzetességet is mutat. A jog így egyszerre normatív tételezés eredményeképpen létrejött szabály (Sollen) és egy empirikusan létező jogalkotó hatalom akaratmegnyilvánulása. A „kései” jogfilozófus Somló – bár más módszertani keretben – ennyiben megőrzi a „korai” szociológus szemléletének bizonyos elemeit. Egyes vélemények szerint így alkot egységes egészet az életmű. Említésre méltó, hogy élete fő művét *Jogbölcsészet* címen 1920-ban magyar nyelven kivonatolva is közzétette.

MŰVÉNEK LELKES FOGADTATÁSA később arra ösztönözte Somlót, hogy jogi értéktanát hasonló alapossággal – túllépve korábbi kísérletén – még tökéletesebben kidolgozza. Moór Gyulához írt leveleiben egy átfogó jogi értéktan megalapozása érdekében új etikai elmélet megalkotásának szükségességéről értekezett, melynek megalapozása végett a figyelme ismeretelméleti kérdések irányába fordult. Sokak szerint ez a kísérlet képezi Somló harmadik, befejezetlen tudományos korszakát. Érdekes itt utalni Somló 1916 nyarán Lukács Györgyhez írt levelére, melyben arról olvashatunk, hogy a *Juristische Gundlehrer* követően, annak második kötete gyanánt tervezte néhány év múlva *Juristische Wertlehre* címen közzétenni annak folytatásaként a szisztematikus jogi értéktanát. Valójában e mű elkészítésének előfeltételeként látott hozzá – egykorú naplóbejegyzése szerint – az önálló filozófiai ismeretelméleti alapvetése (*Prima philosophia avagy a feltétlenségről szóló tan mint filozófiai alaptudomány*) megírásához. Ennek elkészülte után lett volna értelme tudományosan megalapozott jogi értéktanát elkészíteni. Korai halála mindebben megakadályozta.

A CSUPÁN TORZÓKÉNT hátramaradt kézirat Moór hathatós közreműködésével 1926-ban *Gedanken zu einer Ersten Philosophie* címen jelent meg. Posztumusz művében a „feltétlen” kérdésre keresi a választ, aminek során részlegesen szakít a korábbi megközelítési módját alapvetően befolyásoló kantiánus alapokkal. Ugyancsak szabadulni kíván az 1910-es évek eleji értékfilozófiai tanulmányaira jellemző pszichologizáló látásmódtól. Kant hatását itt Bolzano ismeretelméleti megközelítése egészíti ki. A „prima philosophia” módszere logikai és egyben kritikai megalapozottságú, amely Somlót egy transzcendentális filozófiához, az elméleti és gyakorlati észet szintézisbe foglaló „transzcendentális normativizmushoz” („transzcendentalen Normatismus”) vezet. E művével a hazai filozófiai gondolkodás egy eredetinek tűnő elméletének alapjait rakta le. A magyar

jogtudományi és jogbölcseleti gondolkodás ennek azonban már semmilyen hasznát nem látta.

SOMLÓ MEGHATÁROZÓ jelentősége a hazai jogbölcseleti gondolkodásban elvitathatatlan. Ő volt az első magyar jogfilozófus, aki a 19. század utolsó harmadában uralkodó – Pulszky Ágost és Pikler Gyula által fémjelzett – szociológiai, majd naturalista pozitívizmust képes volt meghaladni. Munkássága révén az addig szűk, leginkább hazai körben ismert magyar jog-

filozófiát az ország határain túl is elismertté tette. Neokantiánus indíttatású életművével – mely a német jogtudományban az 1870-es évektől meghatározó Begriffsjurisprudenzből kialakult „általános jogtan” (allgemeine Rechtslehre) és a 19. század közepétől Angliában a jogi modernizációt lehetővé tevő analitikai pozitívizmus sajátos szintézisét valósította meg – Európa-szerte közismertté vált. Az 1910-es évek elejétől ő lett – Horváth Barna, az ifjú pályatárs meghatározása szerint – a magyar jogfilozófia „representatív man”-je, akinek elméletével a külföldi szakirodalom kiemelten foglalkozott. Kortársai közül Rudolf Stammler, Adolf Merkl, Hans Kelsen, Josef Kohler, Felix Kaufmann, Walter Herich, Julius Binder, Alfred Verdross nagybecsülését fejezte ki a sokszor eredeti felfogást valló magyar jogtudósnak. Erről számos levél, recenzió, hivatkozás és naplóbejegyzés árulkodik. Somló jelentőségét a nemzetközi jogirodalomban mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Németországban a fő művének számító *Juristische Grundlehre* az 1917-es megjelenést követően tíz évvel később újból, majd 1973-ban harmadszor is megjelenésre érdemesnek találták. Tudósi nagyságát a *Jogtudományi Közlöny* korabeli nekrológja a következőképpen jellemezte: „Európai tudás és látókör, boncoló elme, bölcsészeti alapozottság, szüntelen tépelődés és az igazság tükrözésében, finoman csillogó gondolatmunka, amely áttetszően világossá formálja a napfényre bányászott igazságokat – ezek voltak Somló Bódog szellemi életének jellemző vonásai.”

AZ 1918. ÉVI ŐSZI események nemcsak a hazát és viszonyait, hanem a nyugodt alkotómunkát is megtörték. Az őszirozsás forradalom kitérőése után a politikai eseményektől visszahúzódó Somlót a kolozsvári szociáldemokraták főispánná akarták kineveztetni, de ő azonnal Budapestre utazott, hogy ezt megakadályozza. Közben Jászi Oszkár és Berinkegy Dénes – a későbbi miniszterelnök –, Somló fiatalkori barátai kezdeményezésére egyhangúlag meghívták a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara számára

Sírköve a Házsongárdi temetőben

létesített Általános jogtan és jogi enciklopédia tanszékére, és így kapott 1918 decemberében egyetemi tanári kinevezést a budapesti jogi karon. Áttelepülését naplójában a bizonytalan erdélyi helyzettel indokolta, ugyanakkor fájdalom és lelkiismeret-furdalás gyötörte Kolozsvár elhagyása miatt. A forradalmi eseményekben nem vett részt, távol tartotta magát mindenfajta közéleti tevékenységtől. Ez időszakban csupán két állambölcseleti írást tett közzé Platón államtanáról, illetve Machiavelliről.

1920 SZEPTEMBERÉBEN megtörtén Kolozsvárra utazott. Elindulását megelőzően minden vagyonát a Területvédő Ligára, kéziratok hagyatékát és teljes könyvtárát legkedvesebb tanítványára, Moór Gyulára hagyta. Nem tudta feldolgozni a trianoni békediktátum eredményét, és 1920. szeptember 28-án – negyvenhét éves korában – Kolozsvárott önkézzel vetett véget életének. Mivel alkotó tevékenységének legjelentősebb része szeretett városához, Kolozsvárhoz kötődött, végső nyugalmat a Házsongárdi temetőben lelt. Temetésén Ravasz László református püspökhelyettes mondott felekezetekhez nem kötődő búcsúbeszédet, míg a tanártársak nevében barátja, Kolosváry Bálint búcsúztatta.

S Z Á S Z P Á L

SZÁSZ PÁL: KISEBBSÉGVÉDELEM A GAZDASÁG ÉS JOG EGYÜTTES EREJÉVEL

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

Szász Pál (1881–1954) napjai egyre keserűbbé váltak a megfeszített munkát követően, ízek pedig egyáltalán nem voltak. Étél sem. Az élet ízét adó só egyre könyörtelenebbül vonta ki a megmaradt erőt az új esztendő első napjaiban. A nyirkos börtönfalak és a hideg ellenére már nem reszketett. A pápírvékonyságúvá vált, áttetsző, száraz bőrön át a kékeszöld erekben elfáradt a vér. Hét év lett volna hátra, de már korábban, azon a forró augusztusi napon Zsilávában tudta, hogy bármit is mond Paul Finichi őrnagy a bírói székből, a tíz év gyakorlatilag halál. Mindig, egészen fiatal kora óta átlátta az összefüggéseket, az ítélethirdetés pillanataiban sem volt ez másként. Ez a per is csak egy gyenge másolat, mint annyi minden ebben az országban – gondolta. A verdikt szerint Márton Áron gyulafehérvári püspök vezetésével, Kurkó Gyárfással, Venczel Józseffel, Lakatos Istvánnal, Korparich Edével, Bodor Bertalannal, Tito és Rajk László támogatásával el akarta szakítani Erdélyt Romániától, és mivel egy valamire való kommunista és románellenes összeesküvés receptjéhez elengedhetetlen volt egy arisztokrata, Teleki Ádám gróf is a vádlottak padjára került. Erdélyben őshonos herceg – mint az anyaországban egy Esterházy – nem akadt. Tíz év. Felsőhajtott, ez öt betű, mint a halál. Nem is jelent mást. Amikor elítélték, forró augusztus volt, és több mint egy éve volt fogságban. Most január első fagyos napjai. Lehunyta szemét és a Maros mentére gondolt, ahol minden elkezdődött hét évtizeddel korábban.

A MAROSSZENTIMRE MELLETTI Gáldtő a családi otthona, Nagyenyed a szülővárosa, Alsó-Fehér vármegye a szűkebb pátériája – ez eleve elrendelte a román nép körében is megbecsült főispán fiának, Szász Pálnak a sorsát. Hitvalló ősei útján ő is a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban kezdte tanulmányait, majd a nagyszebeni német gimnáziumban tökéletesítette az erdélyi nyelvekben való jártasságát, végül a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen szerzett jogi doktorátust. A fiatal jogász oklevelének megszerzését követően joggyakorlati éveit Budapesten teljesítette, ahol már tudatosan készült közéleti pályájára. Tisza István gróf egyik legközelebbi munkatársaként került

Nagyenyed 1916-ban

be a budapesti törvényhozó testületbe huszonkilenc évesen a szinte színromán magyarigeni választókerületből, ahol a mandátumot azon Alexandru Vaida-Voevod elől nyerte el mindösszesen egy szavazattal, aki később, 1918. október 18-án a román nemzetiség teljes önrendelkezésének igényét jelentette be a történelmi Magyarország egyik utolsó országgyűlési ülésnapján, majd a királyi Románia későbbi miniszterelnökeként szolgált. Szász Pál Tisza, a vasgróf munkatársaként és az erdélyi kérdés szakértőjeként vele együtt a nemzetiségi kérdés megoldásának elsődlegességét hirdette. Vármegyéjében szerzett tapasztalatai az utolsó békeévekben folyt magyar–román politikai tárgyalások során nélkülözhetetlennek bizonyultak. Az első világháború azonban mind a magyar törvényhozói munkásságát, mind a román nemzetiség képviselőivel való konstruktív párbeszéd lehetőségét végleg megszüntette. Így vezette ez a felismerés és a hazaszeretet önkéntesként az orosz és az olasz frontra, és a harcéri szolgálatait követően immár Romániához csatolt otthonába tért haza.

A ROMÁN KORMÁNYZAT többszöri akadálygördítései ellenére 1922. december 28-án megalakult Országos Magyar Pártban vállalt immáron kisebbségi közéleti szerepet a párt Alsó-Fehér megyei elnökeként. Ebben a szerepben szűkebb hazája már ekkor szórványban élő magyarságának érdekképviselőjét vállalta fel és tartotta egyik legfontosabb feladatának. Politikai hitvallását a Tisza Istvánnal együtt töltött idő és a vármegyéje 1848–49-es véres öröksége egyaránt az aktivista szemlélet és a pragmatista megközelítés felé irányította. A korábbi politikai tárgyalások kudarcának tapasztalatai a sérelmi és elvi politizálás helyett

elsősorban a gazdasági központú jog-
 érvényesítés felé terelte, a gazdasági
 központú kisebbségvédelemben látta
 a magyarság megmaradásának lehe-
 tőségeit. Jogászként tisztában volt a
 fennálló román alkotmányos rend
 nemzetállami alapjaival és azzal,
 hogy a román elem a jogegyenlőség
 deklarálása ellenére a társadalom és
 a gazdaság minden szintjén elsőbb-
 séget élvez. Ennek ellenére kereste a
 kiutat és határozottan kitartott amel-
 lett, hogy az alkotmányos keretek
 szűk határai között is lehetséges ki-
 sebségi jövőt építeni. Jékely Zoltán
A marosszentimrei templomban című
 versében örökítette meg a dél-erdélyi
 magyarság sorsát:

„Fejünkre por hull, régi vakolat,
 így énekeljük a drága Siont...

Tízen vagyunk: ez a gyülekezet,
 a tizenegyedik maga a pap,
 de énekelünk mi századok helyett,
 hogy hull belé a por s a vakolat,
 a hiúban a denevér riad
 s egy-egy szuvas gerenda meglazul:
 tizenegyedikünk az árva pap,
 tizenkettedikünk maga az Úr.
 Így énekelünk mi, pár megmaradt
 – azt bünteti, akit szeret az Úr –,
 s velünk dalolnak a padló alatt,
 kiket kiirtott az idő gazul.”

Díszmagyarban

SZÁSZ PÁL EBBŐL csak azt fogadta el kálvinista daccal, hogy „azt bünteti, akit szeret az Úr”, de visszautasította az elmúlás lehetőségét, így ugyanabban az évben, amikor ez a vers született, 1936-ban az Erdélyi Gazdasági Egyesület elnökévé választották.

SZÁSZ PÁL EKKOR már három éve volt nagyenyedi *alma mater*ének főgondnoka. Saját sorsa, gazdasági és egyházi tisztségei, valamint jogász végzettsége okán teljes mértékben tisztában volt a gazdasági jogok talaján álló kisebbségi

jogérvényesítés nehézségeivel és e nehézségek között megjelenő lehetőségekkel. A román alkotmányjog ebben az időszakban több tárgyban tételesen áttörte a jogegyenlőség elvét és az egységes állami jogalkotás kötelezettségét. Románia 1923. évi Alkotmánya különös jelentőségűnek ítélte meg a parciális hatályú földreform törvényeit, amely jogszabályok kisebbséggel szembeni hatása és célzata köztudomású. Az Erdélyben, Bánságban, Körösvidéken és Máramarosban az 1921. évi június 13-án kelt agrárreformot elrendelő törvény célja és végrehajtása az ókirálysági földreformtörvénnyel összehasonlítva alapvető különbségeket tartalmazott. A falusi parasztbirtokok létrehozásának közös célját leszámítva a Magyar Királyságtól elcsatolt területek esetében a cél többek között a román nemzeti érdekek szolgálata volt. Ennek megfelelően míg az ókirályságbeli földreformtörvény a kisajátítás felső határát 2 millió hektárban szabta meg és csak azok ingatlanait sajátította ki, akiknek legalább 100 hektár ingatlan vagyonuk volt, a korábbi magyar területek esetében ilyen korlát nem volt, továbbá a gyakorlatban a magyar, illetve kisebb részben szász egyházi és közbirtokossági vagyonok tényleges elvételét is jelentette a jogszabály. Az alkotmányos jelentőségűvé tett fenti vagyoni jogi rendelkezések eredményeképpen a kisajátítások a kisebbségbe került magyar nemzetiség gazdasági alapjait gyengítették, és különösen az egyházak, alapítványok ingatlanainak kisajátítása az oktatási és kulturális jogok érvényesítésének vagyoni korlátozásához vezetett.

A GAZDASÁGI ÉLETRE VONATKOZÓ egyéb rendelkezések közül különösen a kisebbségeket diszkrimináló adótörvények rendszere volt olyan, ami a magyar kisebbség gazdasági összefogását célul tűző Erdélyi Gazdasági Egyesület élére kiváló szakembert kívánt. Szász Pál jogászként, magyar kisebbségi közéleti szereplőként, a Petrosényi Szénbányák igazgatósági tagjaként, valamint egyházi vezetőként ebben a feladatban teljesedett ki.

ELNÖKKÉ VÁLASZTÁSÁT követően azonnal a programja gyakorlati megvalósításához látott, amelynek alapját az egy évvel korábban a Bethlen-kollégium keretein belül Csombordon megkezdett mintagazdaság adta. Báró Kemény Árpád csombordi birtokának töredéke 1935-ben került a nagyenyedi Bethlen-kollégium tulajdonába, amely 15 hektáros terület elsősorban a híres szőlője és a Maros partján elterülő nagy parkja révén volt ismert. Mivel a báró fenntartotta saját részére a kastély és a park használati jogát, a mezőgazdasági iskola részére új épületet építtetett, és 1935. október 20-án megindult a csombordi erdélyi gazdaképzés. Szász Pál felismerte, hogy önmagában a földreform által deklarált földhöz juttatás célja a társadalmi felzárkózáshoz, ez alatt értve a kisebbségi fennmaradást is, nem elegendő, hanem ebben a kérdésben is az anyanyelvi oktatás biztosíthatja a jövő biztos alapjait. A cél egyértelmű volt, az elméleti szakoktatás keretében tanított kertészet, szőlészeti, borászati, talajtan, fitotechnika, állategészségügy, valamint mezőgazdasági géptan anyanyelven elsajátított tudásával életképes magyar gazdareteget teremteni. A román

nyelv, a vallás, a természetrajz, a matematika, a történelem, a földrajz és a zene oktatásával pedig az életképes magyar gazdaréteg műveltsége biztosítható, így az anyagi jövő mellett a szellemi és kulturális jövő zálogává vált a beindított oktatási program. Az iskola rendkívül sikeres volt az államosításig, és örökségéből fakad a jelenben a Nagyenyed környéki borászat újjászületése.

A SZERVEZET 1939-TŐL Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület néven működött, amelynek elnökeként Szász Pál a csombordi modell kiterjesztését szorgalmazta fáradhatatlanul. Erdély több pontján elnöki minőségében tett látogatásai során hitet tett az erős magyar gazdátársadalom felépítése mellett, amely a korábbi földbirtokosréteg helyett képezhette a kisebbségi megmaradás gerincét. Elnökként szorgalmazta a gazdák megsegítését, szervezett szaktanfolyamokat, segélyprogramokat, vetőmagvak, tenyészállatok, mezőgazdasági gépek beszerzését. Gazdaköröket, szövetkezeteket alapított, az egyesület taglétszáma munkásságának eredményeképpen elérte a negyvenezer főt.

ROMÁNIA ALKOTMÁNYOS VÁLSÁGA tovább mélyült ezekben az években, így II. Károly román király 1938. február 28-án feloszlatta a román parlamentet és nyílt királyi diktatúrát vezetett be. Az 1938. évi román Alkotmány korporatív alapon szervezte újra Románia államberendezkedését. A választójogot foglalkozási csoportokban való beosztással képzelte el a király, így bár a választási rendszerben a kisebbségi szempontok továbbra sem érvényesültek, de a földművelő réteg társadalmi csoportjának megerősítése igazolta Szász Pál politikáját. Az új rendszerben valamennyi politikai párt, így a nemzetiségi alapon szervezett Országos Magyar Párt is feloszlásra került, a Nemzeti Újjászületés Frontja, a *Frontul Renașterii Naționale* mint egyetlen engedélyezett párt működhetett, amelynek keretein belül hamarosan megalakult a Magyar Népközösség, a magyar kisebbséget érintő kulturális, gazdasági és szociális tevékenységet kifejtő szervezet. A Magyar Népközösség élére a szintén aktivista alapállást és Tisza István politikai örökségét valló Bánffy Miklós gróf került, aki Szász Pált egyik legközvetlenebb munkatársává tette. Új szerepének addigi munkásságán kívüli különös indoka volt, hogy mint a Petrozsényi Szénbányák igazgatósági tagja jó kapcsolatban állt a vállalat korábbi jogtanácsosával, Gheorghe I. Tătărescuval, aki ekkor miniszterelnökként tett ígéretet a kisebbségi jogsérelmek orvoslására, valamint hasonlóan jó kapcsolatot ápolt Silviu Dragomir kisebbségügyi miniszterrel is. Korábbi politikai vetélytársa, Alexandru Vaida-Voevod mint a Koronatanács tagja ebben az időben kérte fel több más erdélyi magyar vezetővel a kisebbségi kérdések megoldási alapját képező javaslatok összefoglalására, amelynek nagy örömmel és alapossgal tett eleget. Memoranduma jogászai precizitással rögzítette az alkotmányos jogegyenlőség tételét, a gazdasági jogok fontosságát, indokolta a számaránynak megfelelő kisebbségi képviselői és hivatalviselési jogok megteremtésének legitím igényét, kiállt a nyelvhasználat szabadsága és különösen a közigazgatási nyelvhasználat joga mellett,

A NUF magyar alosztályának vezetősége a kolozsvári nagygyűlésen.

Lapunk előző számában közöltük, hogy a Nemzeti Ujjászületés Frontja Kolozsváron nagygyűlést rendezett. Képünkön a NUF magyar alosztályának vezetőségét mutatjuk be. A nagygyűlés szinpadi emelvényén a következők ülnek balról jobbra: Gr. Bánffy Miklós, Szász Pál és Br. Jósika János.

A királyi diktatúra alatt, 1939-ben

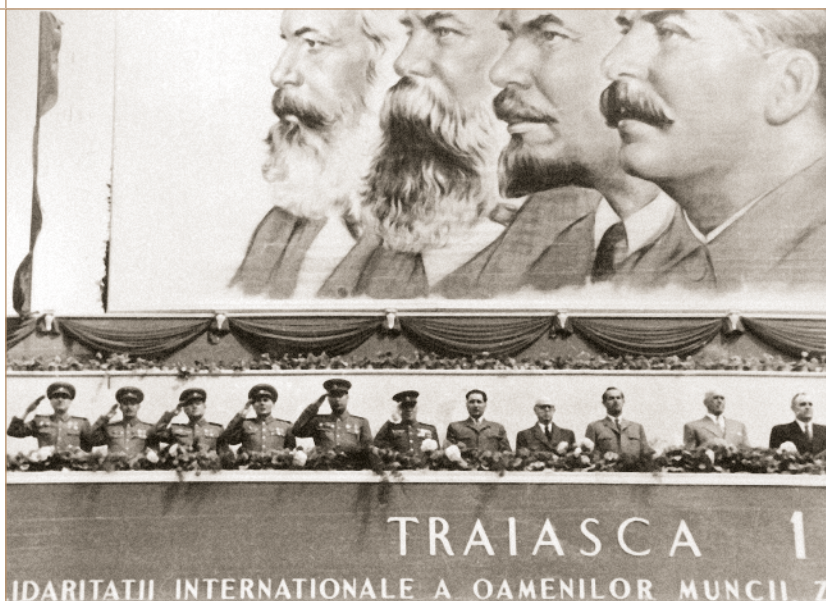
egyenlő elbírálást követelt a munkajogban, az adójogban. Részletesen tárgyalta a pénzügyi igazgatás és bankszektor kisebbségi jogokkal kapcsolatos kérdéseit, az agrárium, az ipar és kereskedelem, valamint a szövetkezetek tárgyában rögzítette a kisebbségi magyarság igényeit. A memorandum célja a fennálló alkotmányos keretek valódi tartalommal való kitöltése, a keretnormák valós normákká való transzformálása a kisebbségek fennmaradásának és integrációjának céljával. A memorandum eredményre nem vezetett, elvégre a királyi diktatúra rendszere alighogy kiépült, már el is bukott. A román felkérésre összeült német–olasz döntőbíróóság által meghozott II. bécsi döntéssel visszacsatolták Észak-Erdélyt Magyarországhoz, amivel egyidejűleg Románia elvesztette

Bulgária javára Dél-Dobruzsát, a Szovjetunió pedig bevonult Besszarábiába, amely területi veszteségek alig egy hónap alatt elsöpörték 1940 nyarán II. Károlyt és rendszerét.

A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉST bejelentő, sorsdöntő 1940. augusztus 30-i rádióadás nyilvánvalóvá tette, hogy az általa szeretett Erdély kettészakításával a kisebbségi politika szerepében számára nincs változás. A döntés felett érzett örömét nemcsak az árnyékolta be, hogy Nagyenyed, Csombord, Gyulaféhevár Dél-Erdélyben maradt, hanem a határok fenntarthatatlanságának nyilvánvalósága is. Ennek megfelelően döntött a maradás mellett, elvégre sem a magyar, sem a román fél nem nyugodott bele a döntés által megalkotott új helyzetbe. Szász Pál alappal feltételezte a határok ideiglenességét, a magyar kisebbségi helyzet fennmaradását, így mindkét tény a politikai programja és működése folytatásának kényszerét és feladatát jelentette számára, amely elől nem futamodhatott meg. Szász Pál, tisztségét megtartva, Dél-Erdélyben folytatta munkáját a gazdasági és politikai önszerveződés területén, Nagyenyeden, míg Márton Áron a szomszédvárban, gyulaféhevári püspökként a magyar szellemi irányítás vezére lett az új Romániában.

A KIRÁLYI DIKTATÚRÁT gyakorlatilag a II. bécsi döntést követő héten Antonescu marsall totális állama váltotta fel. A Dél-Erdélyben maradt magyar kisebbség Románia jelentős területi veszteségei nyomán nem csak számárányának csökkenése, hanem a II. bécsi döntés miatt elégedetlenség okán még nagyobb nyomás alá került, a kisebbségi kérdés körében felállított olasz–német katonai misszió elé százával, ezrével kerültek panaszok. A dél-erdélyi magyarság központjává ebben az időben egyértelműen Nagyenyed vált, a Szász Pál által vezetett Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület pedig lényegét tekintve a legfontosabb kisebbségi szervezet lett, miközben lapja, az *Erdélyi Gazda* a legfontosabb sajtóorgánummá vált. A magyar hang elnémítását megakadályozandó, Szász Pál nyomdát is alapított, ezalatt közösség szervező és gazdatámogató munkáját változatlan politikai programja elemeiként folytatta, továbbra is a magyar kisebbség anyagi és szellemi megerősítése célját tartva szem előtt.

AZ 1944. AUGUSZTUS 23-I román kiugrást követően a dél-erdélyi magyarság hamarosan ismét két tűz közé került, amely helyzetet súlyosbította a vezetőrétege ellen irányuló tömeges letartóztatások folyamata. Szász Pált ekkor többedmagával Bukaresten át a zsilvásárhelyi lágérbe hurcolták egy marhavagonban. A bukaresti kényszermegálló alatt, máig sem kellően tisztázott módon azonban Szász Pál vélelmezhetően korábbi kapcsolatai révén jelezte elhurcoltatását, így a zsilvásárhelyi lágérből azonnal kiengedték társaival együtt. Feddhetetlen jellemét tehát a román fél is elismerte. A háborús körülmények miatt gyalog indultak vissza Erdélybe a Zsil-völgyén keresztül nagyenyedi társaival. Petrozsényban szívesen látott vendégként fogadták őket a bányavállalatnál, és végül

1953. május 1-jei ünnepség Bukarestben, pár hónappal Szász Pál halála előtt

kilenc nap múlva értek haza. Hazatérését követően, hatvannégy esztendősen fordult meg elméjében a pihenés gondolata. Családot alapított, feleségül vette Arpskofen Anasztázia bárónőt, akitől 1948-ban született a ma Nagyváradon élő építészmérnök fia, Pál. Kisfia születését követően azonban pihenésről szó sem lehetett. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet feloszlatták, otthonát a kommunista államhatalom elkobozta, őt és családját Gyulafehérvárra telepítették, ahonnan végül 1949. november 3-án az állambiztonságiak szeretett Nagyenyedére hurcolták. A nagyenyedi börtönből Zsiláva föld alatti celláiba zárták az erdélyi magyarság egyik vezetőjét – itt senki sem látogathatta, senki sem tudhatott többé róla.

A ROMÁN ÁLLAMHATALOM a Márton Áron katolikus püspök ellen folytatott perben kívánta az erdélyi magyarság gazdasági és politikai vezetőit lefejezni, az erdélyi magyarság kisebbségi jogainak érvényesítésére irányuló mozgalmakat megtörni. Szász Pálra egyértelműen közel három évtizedes kisebbségi közéleti és gazdasági vezető szerepe miatt esett a választás. Az ítélelhirdetést követően az Ocnele-Mari-i sóbányák kitermelését szolgáló börtönbe szállították. Itt halt éhen 1954. január 4-én.

V É K Á S L A J O S

VÉKÁS LAJOS: A TÖRVÉNYSZÉKTŐL A KÖNYVKIADÁSIG, AZ ÍTÉLŐTÁBLÁTÓL A TÉGLAGYÁRIG

VERESS EMŐD

Vékás Lajos háromszéki székely családból származott. 1880. október 5-én született Barátoson, ahol édesapja református lelkész volt. Édesanyja Gidófalvy Vilma. Édesanyjának testvére, Gidófalvy István, a szövetkezeti mozgalom egyik úttörője, királyi közjegyző volt 1886-tól Szászrégenben, 1895-től Kolozsváron.

VÉKÁS LAJOS a barátosi elemi iskola, majd a Székely Mikó Kollégium elvégzése (1898) után Kolozsváron volt joghallgató. Klasszikus jogászi pályája a kolozsvári joggyakornoksággal kezdődött (1902), párhuzamosan az egyetemi szigorlatai letételével, és 1904-ben avatták jogtudományi doktorrá. Gyakorló jogászként Beszterce, Dés, Nagyilonda és Petroszény érintésével 1911-től pályája újra Kolozsvárhoz kapcsolódott: itt lett az ítélőtáblán szolgálatot teljesítő tanácsjegyző albíró, majd 1913-tól járásbíró. 1909-ben megszületett Lajos fia, 1913-ban Judit lánya. 1914-ben az orosz fronton harcolt, katonai szolgálata alatt bronz és ezüst katonai érdemérmét, sebesülési érmet, Károly-csapatkeresztet szerzett. 1918-ban századosként szerelt le, de az orosz harctérről hazatérve, 1915-től, saját kérésére a kolozsvári törvényszék bírójának nevezték ki, és a törvényszéken szolgált mindaddig, amíg Erdélyben működött a magyar igazságszolgáltatás.

A ROMÁN CSAPATOK 1918 karácsonyán vonultak be Kolozsvárra, de az igazságszolgáltatás következő év márciusáig működött. Az igazságszolgáltatás román átvétele a nemzetközi jog megsértésével, a békeszerződés megkötése előtt, mindenkit a kész tények elé állítva történt meg. Kötelezővé tették a következő eskü letételét: „Én, ..., esküszöm a mindenható Istenre, hogy I. Ferdinánd királyhoz és a Román Államhoz hű leszek, az ország törvényeit és rendeleteit, a Kormányzótanács dekrétumait híven betartom, és a rám bízott hivatali teendőket becsülettel, lelkiismerettel és pártatlanul teljesítem és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem így segítse!” Az eskütételről jegyzőkönyvet kellett készíteni. Az eskütétel megtagadásának a szankciója nemcsak a tisztesség

A kolozsvári Igazságügyi Palota 1940-ben

elvesztése volt, hanem az is, hogy a nyugdíjogosultságokat sem ismerte el a román állam. Ügyvédek és közjegyzők esetén az eskütétel megtagadása azt vonta maga után, hogy hivatásukat többé nem gyakorolhatták. Aki viszont az eskütételt felvállalta, annak a román állam elismerte a szolgálati éveit és a szerzett jogait. Az erdélyi magyar jogászok attól féltek, hogy ha leteszik az esküt, ezt a tényt a béketárgyalásokon Magyarország ellen érvként használják fel, mint a román főhatalom önkéntes elismerését. Ugyanakkor a békeszerződés előtti eskütétel a román államra egyúttal a magyar államra korábban megtett esküjük megszegését jelentette volna. Ekkor még élt a bizakodás, hogy igazságos békeszerződés születhet. A hűségeskü kérdését a közigazgatásban már korábban, 1918 végétől erőltették, és a magyar tisztviselői kar tagjai is megtagadták annak letételét. 1919 januárjában Vékás Lajos egyik törvényszéki bíró kollégája, Grandpierre Emil, akit kolozsvári magyar főispánná neveztek ki (ebben az időben párhuzamosan működtek még magyar és román államhatalmi struktúrák), egy bizottság élén Nagyszébenben tárgyalta a román Kormányzótanáccsal. Azt kérték, hogy a hűségeskü helyett, amíg Erdély végleges helyzetét a béketárgyalások nem rendezik, a feladatok törvényes és hatékony ellátására vonatkozó fogadalmat lehessen tenni. A Kormányzótanács a kérést elutasította: a hűségeskü megkövetelése a hatalmi struktúrák átvételének fontos eszköze volt.

KOLOZSVÁRON AZ ÍTÉLŐTÁBLA és a törvényszék átvétele 1919. március 11-én történt meg. Dr. Ternovszky Béla törvényszéki elnök nem ismerte el a

román Kormányzótanács jogkörét és rendeleteit, mert a szövetséges hatalmakkal megkötött fegyverszüneti megállapodás szerint a polgári igazságszolgáltatás a magyar kormányhoz van alárendelve. Amikor a karhatalmi erők megjelentek az épületben, Ternovszky Béla átadta a törvényszéket és elhagyta az épületet. A március 12-ére dr. Laurentiu Nestor, a kinevezett román törvényszéki elnök által a hűségeskü letétele végett összehívott gyűlésen senki nem jelent meg. Nestor a Kormányzótanács igazságszolgáltatási részlegéhez fordult panaszával: teljesen bírák nélkül maradt, és nincsen beosztott személyzet sem. Ezért a törvényszéknek 14 nappal fel kellett függesztenie a működését. Eltávolították az ítélőtábla és a törvényszék épületéről a következő feliratot: „Legyen ez épület állandó tűzhelye a nemzet mindenkor tanúsított törvényiszteletének, jog- és igazságszerzetének, és hirdetője a bírói erényeknek”. A feliratot tartalmazó tábla egyébként nem semmisült meg, ma is megtalálható a jelenleg is ugyanabban az épületben működő kolozsvári román ítélőtábla őrizetében.

Az Erdélyi Jogélet szakfolyóirat szerkesztőbizottságának tagjai között

VÉKÁS LAJOS IS AZ ESKÜTÉTELT megtagadó bírák egyike volt, visszaemlékezése szerint a kolozsvári törvényszéken szolgált, „1919. március hó 12. napjáig, mikor is a megszálló román hatóságok állásomból elmozdítottak a többi bíró társaimmal együtt”.

A HŰSÉGESKÜT MEGTAGADÓ bírák két út között választhattak: vagy áttelepednek Magyarországra, azaz elkövetik a „nagy erdélyi bűnt”, Erdély elhagyását, vagy maradnak, és megpróbálnak az új körülmények között valamiféleképpen boldogulni.

A MÁR EMLÍTETT Grandpierre Emil maradni próbált, de 1925-ben végül Magyarországra költözött, és ott újra bíróként dolgozott. A szakítás nem volt egyszerű. 1926-ban Nagy Péter álnéven Ó, *kedves Kolozsvár!* címmel jelentette meg

a városról szóló könyvét. Reményik Sándor szerint a kötet halk szavú, férfiasan szemérmes, de erős és komoly szerelmi vallomás egy város lelkéhez... E kötet is jelzi a Kolozsvártól való elszakadás lelki terheit. 1928-ban nyilatkozta: „Élek, dolgozom s a legjobban akkor érzem magam, mikor lent lehetek Erdélyben, a kolozsvári kertemben. Mert tavaly sikerült nagy nehezen megkapnom a vízumot. Igaz, hogy egy fél év telt belé, de megkaptam s örülhettem a kertemnek is egy pár héten át.”

VÉKÁS LAJOS A MARADÁS útját választotta. Bírói pályája, amikor kiteljesedhetett volna, megszakadt. Az útkeresés nehéz ideje következett. Ahogy ő fogalmazott: „A román megszállás és később a román állami főhatalom ideje alatt 1919. március 12-től 1940. szeptember 11-ig Kolozsváron maradtam. Kezdetben állás és kereset nélkül voltam, majd egy papírlemezgyárban, később egy famegmunkáló üzemben dolgoztam, mint munkás, 1920. május havától augusztus közepéig az Első Magyar Általános Biztosítótársaság kolozsvári főintézeténél voltam kis fizetésű tisztviselő.” Ekkor következett be egy jelentős váltás, ami Vékás Lajost egyszerre sodorta az erdélyi magyar gazdasági és közösségi élet egyik kulcspozíciójába. „1920. augusztus hó 15-án megalakult Kolozsvár székhellyel a magyarság által létrehozott Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet részvénytársaság. A részvénytársaság megindulásakor megválasztottak a vállalat igazgatójának, miután előzőleg a részvénytársaság alapszabályait én dolgoztam ki. 1920. augusztus 16-tól 1940. szeptember 11-ig, tehát több mint 20 évig voltam ennek a vállalatnak a vezetője, éspedig 1923-ig mint ügyvezető, azután mint vezérigazgató. Életem munkásságának nagy része tehát ehhez a vállalathoz fűződik... A vállalat a magyar kisebbségi életben fontos szerepet töltött be és húsz esztendő alatt hatalmas erőt képviselő magyar intézménnyé fejlődött. Alkalmazottjainak száma 10. évi fennállásakor elérte a 200-at... Kiadott lapokat és könyveket, s ezek között a magyar elemi és középiskolák tankönyveit majdnem kivétel nélkül. A kiadott könyvek száma a 20. évben meghaladta a hárommillió példányt.”

EGY ÚJSÁGÍRÓ a vállalat tízéves évfordulóján látogatta meg Vékás Lajost, és így jellemezte: mosolygó kék szem, mindig derűt sugárzó arc, halkán válaszol, az igaz ember szerénységével, de határozottságával is. „Bámulom ezt az embert, aki az erdélyi magyarság legnagyobb irodalmi vállalatát a mai, katasztrófák meredélyein táncoló viszonyok között is annyi optimizmussal, annyi tudással és tegyük hozzá, annyi sikerrel juttatta el a Király utcai kis kétszobás bérhelyiségtől a Brassai utcai Minerva-palota óriásgépjeihez, a fegyelmezett, létszámában is imponáló tisztviselő és munkás hadseregéig. Szinte szimbólumnak látom ezt az embert és az egész Minervát, a magyar élni akarás és produktivitás szimbólumának.” Vékás Lajos „a bírói székből ült át az igazgatói íróasztal mellé. De talán a Minervának is szerencséje, hogy olyan embert állított annak idején az élre, aki magával hozta az igazán jó bíró puritánizmusát,

kötelességtudását és precizitását. Olyan erények ezek, amelyek, mint bebizonyosodott, egy nagy üzem vezetésénél is erények maradtak... Ez a vállalat nem úgy emelkedett magasra, mint ahogy a zavaros idők konjunktúra lovagjai a siker vagy bukás hazárdjátékára tették fel vagyonukat, nevüket és sok esetben becsületüket. A Minerva a legszerényebb kezdetből lelkiismeretes és kitartó munkával nőtt odáig, hogy most 5 milliós alaptőkéjű hatalmas vállalat.”

A MINERVA NYOMTATTA ki például az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában Szerb Antal *Magyar irodalomtörténet* című munkáját is, de a legfontosabb, a szellemi túlélést szolgáló tevékenysége az 1920–1940 között összesen 1,2 millió példányban kiadott 228 tankönyv volt. Vékás Lajos személyisége, derűje, szervezőkészsége meghatározta a Minerva működését, amely a mostoha körülmények ellenére is sikertörténet volt. Két évtizedes munkásságát a következőképpen méltatta Nyíró József a *Pásztortűz* folyóiratban, hogy „a föld történelmi alapjain nyugvó erkölcsi erőssége és biztonsága, mindenki által nagyra becsült egyénisége, pontossága és lelkiismeretessége tették lehetővé azt az eredményt, amely előtt két évtized után kalaplevéve áll meg a romániai magyarság. Bármennyire tiltakozik is ismert szerénysége ellene, ezért kell a Vékás Lajos személyét az ünnep kapcsán előtérbe állítanunk... Ne haragudjék tehát Vékás Lajos, mert nem neki, de nekünk van szükségünk rá, hogy – ha múltó pillanataira is – kikényszerítsük munkaszta mellől, és népének nyilvánossága elé állítsuk.” Az 1940. évi üzleti jelentés pedig azt említette meg, hogy a Minervát Vékás Lajos féltő gonddal, nagy körültekintéssel és fáradtságot nem ismerő, szívós kitartással vezette, a szerény, kisméretű vállalkozásból virágzó nagyvállalatot teremtett.

A MINERVÁBAN BETÖLTÖTT vezetői megbízatása mellett Vékás Lajos Kolozsváron az Országos Magyar Pártban is tisztséget vállalt. Amikor 1938 januárjában rendőrségi közegek üzletről üzletre járva felszólították a kereskedőket, iparosokat, ügyvédeket, orvosokat, hogy kétnyelvű cégtáblájuk kizárólag román nyelvre történő átfestését kötelező jellegű nyilatkozatban vállalják, a polgármesterhez Bethlen György gróf, az Országos Magyar Párt elnöke és dr. Vékás Lajos, a Magyar Párt kolozsvári tagozatának elnöke ment el tisztázó beszélgetésre. A polgármesteri reakció jellemző és a román–magyar viszonyban rendszeresen ismétlődő módszert jelzett: „kijelentette, hogy az egész akcióról hivatalosan nincs tudomása. Hozzá semmiféle kormányintézkedés nem érkezett és ő a maga részéről ilyen intézkedést nem tett és senki részére felhatalmazást nem adott. Mindenesetre érdeklődni fog, ki adta ki a rendeletet...” Az ilyen háritás egyfelől, másfelől pedig az intézkedés megvalósítása a kisebbségi jogok korlátozásának bevált technikája volt. Vékás Lajos a két világháború közötti időszakban fontos tisztségeket töltött be a református egyházban (presbiter volt a kolozsvári református egyházközösségben, a teológia előljárósági tagja és

Hetvenedik életévén túl: munkásként

az Erdélyi Református Egyházkerület igazgató tanácsosa, zsinati képviselő és a református leány-főgimnázium gondnoka).

ÉSZAK-ERDÉLY, a második bécsi döntés eredményeképpen, Kolozsvárral együtt visszatért Magyarországhoz. Kolozsvárra 1940. szeptember 11-én vonultak be a magyar katonák. Novembertől Vékás Lajos a magyar Igazságügyi Minisztérium megbízásából átvette az ítélőtábla vezetését, december 30-án pedig kinevezték a kolozsvári ítélőtábla elnökévé. 1941 januárjában Vékás Lajos kolozsvári ítélőtáblai elnök beiktatási ünnepségén Antal István igazságügyi minisztériumi államtitkár egy csomagot adott át Vékás Lajosnak: az 1919. március 11-én az ítélőtábla homlokzatáról letépett magyar zászló volt az. A zászlót Pozsonyi Antal ítélőtáblai bírő őrizte meg, aki 1923-ban, amikor sikertelen erdélyi megmaradási kísérletei után Magyarországra költözött, ruhája alatt testére csavarva, élete veszélyeztetésével mentette át a zászlót a trianoni határokon. A zászlót az Igazságügyi Minisztérium levéltárában őrizték meg. A jelen levő sajtótudósító szerint az államtitkár a fakó, megkopott zászlót az asztalra helyezte: „a szemekben könnyek csillantak meg... Vékás Lajos dr. elfojtott, könnyektől remegő hangon köszönte meg a zászlót és megígérte, hogy hűségesen megőrzi”.

EGY MÁSIK ÚJSÁG vezércikkében így írt a Vékás Lajos által átvett zászlóról: „A régi zászló természetesen különös értékű kincse ma Kolozsvárnak.

Jelentősége nemcsak szimbolikus, mert nemcsak képletesen hirdeti a régi magyar bírói kar önfeláldozó és életét is kockáztató megbecsülését a magyar zászló iránt, hanem immár valóságos tárgyi ereklje is, melyhez méltóképpen zárandozhatnak el a felszabadult Erdély jogászéletének újabb nemzedékei. Különös fordulata a sorsnak, hogy egy fiatal igazságügyi államtitkár, aki most jár először Erdély földjén és aki a magyar Alföld sík vidékén született, nyújthatta át ezt a lobogót az igazságügyminiszter megbízásából egy olyan ünnepi beszéd keretében, amely beszéd az anyaország és az erdélyi jog összeegyeztetésének szükségességét valamennyiünk örömére meglepően olyan szellemben hangoztatta, amit mi általában erdélyi szellemnek nevezünk. Ez a régi zászló valóban szimbóluma a régi erdélyi jognak is. Annak a jognak, mely osztálykülönbségeket és ezeknek alapján kiváltságokat nem ismert sohasem. Valóban nem lehet méltóbb megbecsülése ennek a lobogónak és az ősi kolozsvári ítélőtábla ünnepi teljes megnyitó ünnepségének, mint az igazságügyminiszter képviselőjének ajkáról az a szándék, amely ezt a társadalmi kiváltságokat nem ismerő erdélyi jogot tiszteli meg, felelős nyilatkozat keretében, azzal, hogy bejelenti az anyaországi jog legkonzervatívabb, legmaradibb csökevényeinek az erdélyi jog szelleme szerint kormányzati programként vállalt megreformálását.”

AZT, HOGY BÍRÓI HIVATÁSÁNAK 1919-es elvesztése mekkora trauma volt, 1940-es ítélőtáblai beiktatási beszédéből rekonstruálhatjuk: úgy emlékezett 1919 márciusára, a bírói testülettől való elszakadására, mint végzetesen tragikus és fájdalmasan keserves pillanatra. Akkor mondta, hogy „hálát adok a mindenható Istennek, hogy megadta érnem azt a napot, amikor ismét magyar ítélőbírónak érezhetem magamat”. A beszédben egyébként bírói szerepfelfogásáról is vallott: a magyar bírászkodás, az igazságszolgáltatás terén mindenkinek meg kell találnia a maga védelmét, teljes mértékben érvényesülnie kell a törvény előtti egyenlőségnek, az ítélkezés abszolút igazságosságát nem zavarhatja sem nemzetiségi, sem felekezeti elfogultság, a tiszta törvényesség útját kell járni a bírák részére biztosított függetlenség által.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ történései azonban elsodorták a bécsi döntésből következő rendezést: Kolozsvárra is bevonultak a szovjet és román csapatok. Vékás Lajos 1944 őszén családjával együtt Magyarországra költözött és szolgálattételre jelentkezett. Időközben azonban Magyarország elvesztette négy ítélőtáblai kerületét (Kassa, Nagyvárad, Kolozsvár és Marosvásárhely), és így nem nyert beosztást. 1946 őszén nyugdíjba ment és Győrszentmártonban telepedett le. 1950-ben nyugdíját felére csökkentették, majd 1952 tavaszán teljesen megvonták. A kisebbségi magyar sorsban is helytálló jogásznak, gazdasági vezetőnek, a volt ítélőtáblai elnöknek életében a legnehezebb korszak kezdődött: hetvenegy évesen bármilyen alkalmazást kénytelen volt elvállalni, hogy keresethez jusson. „Így dolgoztam a vas- és fémgyűjtésnél Győrben, a győrszentmártoni téglagyárnál, majd adminisztrációs munkát végeztem

Három nemzedék: Vékás Lajos fiával és két unokájával

Győrszentmártonban az ételadag és szappan kiosztásánál, később három nyáron és őszön a gabonabegyűjtési főszezonban kisegítő adminisztrátorként működtem... Több mint öt év után, 1957. április 1-jével nyugdíjammal csekély hányadát visszakaptam.” 1940-ben, a Minerva fennállásának 20. évfordulóján írta le Nyírő József, hogy Vékás Lajos egyéniségének sajátossága, hogy „életben nem kicsinyelt le és nem tartott lényegtelennek semmi munkát, amit el kellett végeznie. Ugyanolyan gondossággal és már-már túlzott lelkiismeretességgel végezte az ilyen munkát is, mint amikor egész népére kiható nagy ügyekben kellett határoznia. Kicsiny dolgokban is nagynak lenni, ez az élet és boldogulás titka, a sors egész vonalán, és ezt jó megtanulni tőle. A kicsit szeretnünk, becsülnünk kell, hogy naggyá lehessünk magunk is. Ezek az élet sejtjei, amelyekből felépül maga az élet.”

1962-BEN HUNYT EL Győrszentmártonban. Ő a kötet szereplői közül az egyik olyan személyiség, akinek helytállását egyértelmű példaként lehet a mai jogászok elé állítani.

IRODALOMJEGYZÉK

Bevezető

Makkai Sándor: Nem lehet. *Láthatár*, 1937/2.

Reményik Sándor: *Ahogy lehet*

Ágoston Péter

- A Szabad Tanítás Kongresszusának Naplója*. Budapest, Franklin Társulat, 1908.
A sztrájk jogalapja. (Vitaülés Ágoston Péter azonos című tanulmányáról.) *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1907. szeptember hó, 276. szám
- Az ipartörvény módosítása*. Törvényjavaslat és Indokolás két részben. Előadói tervezet. Kiadja: Kossuth Ferencz kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat Könyvnyomdája, 1908.
- Az ipartörvény-tervezet jogi főkérdéseinek jogászegyleti tárgyalása*, I. füzet (A munkaviszony általános feltételeit szabályozó szerződés). *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1909. márcz.–ápr. hó, 294. sz., XXXVIII. kötet, 3. füzet, Budapest, 1909. (Szerkeszti: Dr. Szladits Károly, a Magyar Jogászegylet titkára)
- Asztalos Sándor: *Nincs kegyelem*. Timisoara-Temesvár, 1929, Genius Kiadás
- Berke Gyula: Ágoston Péter, a munkajogász. In: Finszter Géza – Kóhalmi László – Végh Zsuzsanna: *Egy jobb világot hátrahagyni... Tanulmányok Korinek László professzor tiszteletére*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016.
- Ferenczi Imre: *Munkásaink szakszervezeti joga és mozgalma történeti kialakulásában* (különnyomat a Közgazdasági Szemle 1905. évi november–decemberi és 1906. évi január–áprilisi füzeteiből). Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1906.
- Ferenczi Imre: *Sztrájk és szociálpolitika*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1907.
- Ferenczi Imre: Sztrájkelhárítás és törvényhozás. *Huszedik Század*, 1907/2. szám. (Közli: Szociálpolitikai Értesítő, 1990/1. szám, 9. p.)
- Hágelmayer Istvánné: *A kollektív szerződés alapkérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.
- Jakab Sándor: *A magyar szakszervezeti mozgalom 1944–1950*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.

- Kecskés László: *A polgári jog fejlődése a kontinentális Európa nagy jogrendszereiben*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2004.
- Kelemen László: A kollektív szerződéssel ellenkező munkaügyleti kikötések. *Acta Universitatis Szegediensis*, Tomus XIV., Fasc. 1. Szeged, 1939, A M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Barátainak Egyesülete
- Kupán Árpád: Változatos életpálya a viharos változások korában. *Várad*, 2007/9. és 10. szám
- Lábady Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1997.
- Laczkó Géza: Kluj. In: Sas Péter (szerk.): *Város a Szamosnál. Magyar írók kolozsvári novellái*. Budapest, Noran Kiadó, 2004.
- Lőrincz Ernő: *A munkaviszonyok szabályozása Magyarországon a kapitalizmus kezdeteitől az első világháború végéig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
- Meszlény Artúr: *A svájci polgári törvénykönyvről*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1909.
- Ormos Mária: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2011.
- Perneczky Béla: *A kollektív munkaszerződés*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó-vállalata, 1938.
- Perneczky Béla: A kollektív szerződést szabályozó 490/1946 M. E. rendeletről. *Jogtudományi Közlöny*, 1946. március 31.
- Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
- Ungvári Tamás: *Csalódások kora. A „zsidókérdés” magyarországi története*. Budapest, Scolar Kiadó, 2010.
- Ágoston Péter felhasznált írásai
A bérbeadó törvényes zálogjoga (1899)
Conventi fori (1899)
Erkölc és törvény (1900)
A kereskedelmi törvény büntető határozatai és a szövetkezetek (1900)
A birtokközösség és kriminalitás vonatkozással az új polg. tv. könyv tervezetére (1901)
A tulajdonból származó követelések (1902)
Causa traditionis (1903)
A magánjog módszere (1903)
A tulajdonjog alaptanai (1903)
A jogi oktatás és a jellemfejlesztés (1904)
A rangsor, mint jog (1905)
A magyar zálogjog története (1905)
A követelés és a zálogjog viszonya (1905)
A jogügyleti akaratról (1905)
A zálogjog általános tanai (1906)
Clausula rebus sic stantibus (1907)].

- A sztrájk jogalapja (1907)
 A sztrájk büntetése (1908)
 A magánjogosztály jellege és az osztályközi magánjog (1908)
 A munka rabsága (1909)
 A munka alkotmánya (1910)
 A francia sztrájkjavaslatok (1911)
 Kötelező sztrájk (1911)
 A sztrájk zsarolás? (1911)
 A szolgálati szerződés fogalma (1912)
 A szolgálati szerződés kialakulásának iránya (1912)
 A kollektív szerződés (1913)
 Kollektív szerződés (1913)
 A kollektív szerződés és törvényhozás (1913)
 A polgári törvénykönyv tervezetének szociális rendelkezéseiről (1914)
 Módosító javaslatok a polgári törvénykönyv tervezetének a szolgálati szerződést tárgyzó fejezetéhez (1914)
 Háborús jogelvek (1916)
 A mi útjaink: Magyarország jövője (1916)
 A polgári törvénykönyv tervezete (A jövő Polgári Törvénykönyvének tervezete) (1916)
 A zsidók útja (1917)
 A háború okozói (1919)

Bánffy Miklós

- Csapody Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*. Kolozsvár, Polis Kiadó, 2015.
 Sas Péter: *A Nagyúr–Bánffy Miklós emlékezete*. Budapest, Nap Kiadó, 2008.
 Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. Budapest, Szépmíves Könyvek, 2017.
 Bánffy Miklós: *Huszonöt év*. Budapest, Szépmíves Könyvek, 2017.
 Bánffy Miklós: *A külkereskedelmi politika eszközei*. Budapest, Szépmíves Könyvek, 2017.
 Bánffy Miklós: *Erdélyi történet I–III*. Budapest, Helikon Kiadó, 2012.
 Nemes Gyula: *A Bánffy-uradalom titkaiból*. *Korunk*, 1972/6.

Bésán Mihály

Levéltári források

- ELTE Egyetemi Levéltár
 Budapest Főváros Levéltára IX. 260. Budapesti Közjegyzői Kamara iratai 1875–1949.

Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale 873 fond Colecția Notari Publici (lugosi közjegyzői hivatal 1975–1918).

Korabeli sajtó

Borászati Lapok, Budapesti Hírlap, Drapelul, Familia, Fővárosi Lapok, Hazánk, Hon, Magyar Újság, Nemzet, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Századok.

Szakirodalom

Albrecht Dezső: A román diákmozgalom története. *Magyar Kisebbség*, Lugos, 1929. 2. szám, 52–59.

Berényi Mária: *Macedorománok, románok Pesten és Budán a XVIII.-XIX. században*. Melléklet a *Barátság* 2009. november 15. számához, 13 p.

Bésán Mihály: *Învățătura despre legile privitoare la notarii publici regești. Biblioteca poporală a Asociațiunii Nr. 24. Tipariul tipografiei archidieceșane, Sibiu, 18 p.*

Bésán Mihály: *Știi tu? Familia*. Nagyvárad, 1890. XXVI. évfolyam, 24. szám, 288–289.

Bésán Mihály: *Teatru nou în Lugoș. Familia*. Nagyvárad, 1900. XXXVI. évfolyam, 49. szám, 585.

Bésán Mihály: *Lugojenii și teatrul românesc. Familia*. Nagyvárad, 1900. XXXVI. évfolyam, 49. szám

Bésán Mihály (Omega): *Colonia română din Budapeșta. Drapelul*. Lugos, 1901. I. évfolyam 45. szám, 2–3.

Bésán Mihály: *Egy nagy baj, amelyen segíteni kell. Jogtudományi Közlöny*, 1867. 31. szám, 175–176.

Bésán Mihály: *Pipa. A Jog eredeti tárcája*, 1889. 21. szám, 256–257.

Bésán Mihály: *Cafrang. A Jog eredeti tárcája*, 1891. 30. szám, 230–231.

Bésán Mihály: *Táblabíró, szolgabíró – hajdan. A Jog eredeti tárcája*, 1902. 25. szám, 194–195.

Engel Károly: *Folyóiratkultúránk öröksége. Korunk*, 1965. 7–8. szám, 1079–1081.

Jakabffy Elemér: *Krassó-Szörény vármegye története különös tekintettel a nemzeti-ségi kérdésre*. Lugos, Húsvéth és Hoffer, 1940, 110 p.

Kepecs József (szerk.): *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1991, 534 p.

Képviselőházi Napló 1872–1875.

Lakatos Ottó: *Arad története* III. kötet. Arad, Gyulai István nyomdája, 1881, 368 p.

Luchescu Gheorghe – Munteanu Vasile – Lăzărescu Victor: *Spiritualitate Lugojeana*. Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1994, 208 p.

Niamessny Mihály: *A határőrvidéki házközösségek kérdéséhez. Magyar Igazságügy*, 1882. 18. kötet, 490–499.

Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története* 2. kötet, 1. rész. Budapest, Athenaeum Rt., 1884. 414 p.

- Popovici Vlad: Romanian political journals from Transylvania and Hungary and their lawsuits (1867–1914), in: *Anuarul Muzeului Literaturii Române Iași* anul VII, 2014. Iași, Editura Muzeelor Literare, 2015, 93–109.
- Rokolya Gábor: Egy sajtóper Temesváron. *Notarius Hungaricus*, 2016. 2. szám, 20–23.
- Rokolya Gábor: *Magyar közjegyzők a Délvidéken*. Budapest, Közjegyzői Akadémia Kiadó, 2017, 581 p.
- Rokolya Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban*. 2. javított kiadás. Budapest, Közjegyzői Akadémia Kiadó, 2018, 360 p.
- Stassik Ferenc: A határvidéki házközösségek rendezéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1878. 3. sz., 23 p.
- Tufan Stan, Constantin: *Mihail Bejan. Autorul primei traduceri în limba română a Cronicii notarului anonim al regelui Béla*. Timișoara, Editura Eurostampa, 2012.

Farkas Mózes

- Bányai László: Családi emlékezet. Önéletrajzi töredék. *Igaz Szó*, 1976/4. *Központi Értesítő*, 1911/12.
- Ellenzék*, 1934. szeptember 13.
- Ellenzék*, 1941. augusztus 21.
- Központi Értesítő*, 1942/1.
- Magyar Gyáripár*, 1941/9.
- Veress Emőd: Megjegyzések dr. Farkas Mózesről és a Dermata Művekről, jogtörténeti kontextusban, in: Schwartz, Róbert (szerk.): *Adalékok a kolozsvári zsidóság múltjához VI*. Kolozsvár, Mega Könyvkiadó, 2019.

Fekete Andor

- Fekete Andor: *Közélet és kaszinó*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek, 2019.
- Veress Emőd: Erdélyi sorsfordulók Fekete Andor marosvásárhelyi ügyvéd emlékirataiban, in: Fekete Balázs-Molnár András (szerk.): *Iustitia emlékezik. Tanulmányok a jog és irodalom köréből*. TKJTI, Budapest, 2020.
- Komjátszegi Sándor: Dr. Fekete Andor (1883–1951). *Népújáság*, 2001. augusztus 18.
- Sebestyén Mihály: *Kávéházak tündöklése és bukása Marosvásárhelyen*. *Korunk*, 2018/8.
- Szógyényi Kiss Endre: A vásárhelyi Magyar Párt kaméleonja. *Erdélyi Futár*, 1932. február

- Veress Emőd: Kilenc évtized – az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben, in: Veress Emőd (szerk.): *Ad Salutem Civium Inventas Esse Leges. Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2019.
- Veress Emőd: A jogegységesítés útvesztői. Polgári perjog Erdélyben 1928/1920 és 1945 között. *Rubicon*, 2019/9–10.

Fekete György

- Fekete György személyi dossziéja a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Főigazgatóságának kezelésében (Fond Colegiul de Avocați Cluj, Dosare personale, Dosar Fekete Gheorghe)
- Életút-interjú Fekete Györggyel a United States Holocaust Memorial Museum videointerjú-sorozatában (USC Shoah Foundation Institute testimony of Gheorghe Fekete, Visual History Archives, Interview Date: 8/17/1998, VHA Interview Code: 45502)
- Veress Emőd – Kokoly Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen*. Kolozsvár, Forum Iuris Egyesület, 2016.
- Lőwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. 2., jelentősen bővített és átdolgozott kiadás. Kolozsvár, Koinónia, 2005.

Láday István

- Kecskeméti Piarista Gimnázium anyakönyvei
- Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára: Kecskeméti r. kat. Plébánia anyakönyvei, Kecskeméti Református Jogakadémia hallgatóinak adatbázisa
- Budapesti Közlöny, Dimineața, Ellenzék, Igazságügyi Közlöny, Kecskeméti Lapok, Kecskeméti Közlöny, Az Est, Jogtudományi Közlöny, Patria, Pesti Hírlap*
- Salvator Brădeanu: Ștefan Laday, in: Ceterchi I.: *Din gândirea politico-juridică din România. Figuri reprezentative*. București, Ed. Științifică, 1974.
- Salvator Brădeanu: Ștefan Laday și contribuția sa în literatura juridică românească. *Revista română de drept*, 1968. XXIV/12.
- Chestiunea Laday, in: Mezei-Câmpeanu I. I.: *Luptători români ardeleni*. Cluj, 1940, 225–227.
- Imre Magda – Szücs László (szerk.): *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- Nánási László: *A jogrend szolgálatában: Váry Albert élete és működése 1875–1953*. Budapest, Legfőbb Ügyészség, 2015.
- Ștefan Laday: O viață dedicată în întregime științelor juridice, in: Popescu, S. – Prelipceanu, T.: *Personalități ale Consiliului Legislativ de-a lungul timpului*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București, Lumina Lex, 2006.

Ștefan Laday, in: Buzesko Gh. – Orga V. – Băldean D.-L.: *Curtea de Apel Cluj 1919–2019. O sută de ani în slujba justiției*. Cluj, Argonaut, 2019.

Lupán Ernő

Veress Emőd: *Búcsúbeszéd Lupán Ernő sírjánál*, kézirat

Karácsony Benő

Tót H. Zsolt: *Széttagosított ösvény – Karácsony Benő élete és műve*. Budapest, Balassi Kiadó, 1994.

Mikó Imre

Stefano Bottoni: Népszolgálat, túlélés, kollaboráció. Mikó Imre és a román állambiztonság, 1948–1971, in: *Népszolgálat*. Regio könyvek, Pozsony, Kalligram, 2015.

Csatári Dániel: *Erdélytől Európáig – Mikó Imre életútja*. Nemzetiségi jog és Nemzetiségi politika c. reprint kiadvány bevezető tanulmánya. Optimum Kiadó, 1989.

Moór Gyula

Moór Gyula 1888–1850. (szerk.: Szájer József és Tóth Ádám). Budapest, ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollégium, 1988.

Solt Kornél: Moór Gyula jogfilozófiájáról. *Holmi*, 1994. VI. évf. 12. sz.

Szabadsfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Budapest, Osiris–Századvég, 1994.

Moór Gyula. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta: Szabadsfalvi József.) Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001.

Szabadsfalvi József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2014.

Szabadsfalvi József: „A napi politika rontó viharai” – Moór Gyula közéleti-politikai szerepvállalása az 1930-as és 1940-es években. In: Papp Gábor (szerk.): *Konzervatív gondolkodók a két világháború között*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2016.

Paál Árpád

- Bárdi Nándor: *Paál Árpád kézirat hagyatéka*. Szeged, Scriptorum Kft., 1992.
- Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2013, Spectrum Hungarologicum. Forrás: https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/42137/1/978-951-39-5396-6_BardiNandor.pdf (Letöltve: 2020. 04. 27.)
- Bárdi Nándor: A romániai magyar kisebbség a két világháború között, in: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. Forrás: http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbségkutatas/pdf/II_fej_04_Bardi.pdf (Letöltve: 2020. 04. 27.)
- Bárdi Nándor: Az Erdélyi Párt és a regionális politika. *Magyar Kisebbség*, 2003. 8. 2–3.
- Bárdi Nándor: Paál Árpád Székely Köztársaság terve 1919-ből. *Magyar Kisebbség*, 2003. 8. 2–3. 115–133.
- Berényi Zsuzsanna Ágnes: Székelyudvarhelyi szabadkőműves iratok, 1913–17. *Acta (Siculica)*, 2000. 1. sz.
- Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása” – Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.
- Főcze János: Paál Árpád és a román hadsereg. Az 1918–1919-es székelyudvarhelyi impériumváltás. *Korunk*, 2018. 29. évf. 12. sz.
- Főcze János: *Megszállók és megszállottak. Paál Árpád és családja a székelyudvarhelyi impériumváltás idején (1918–1920)*. Kézirat.
- Gidó Csaba: *Udvarhely megye közigazgatás-története impériumváltástól impériumváltásig (1918–1940)*. AREOPOLISZ Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIV. Székelyudvarhely, Aeropolisz Egyesület, 2015.
- Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2007.
- Horváth Sz. Ferenc: Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről, in: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltozások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005.
- Horváth Sz. Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940). *Regio*, 2004. 3.
- K. Lengyel Zsolt: *A korai transzszilvanizmus Románia-képéről*. Forrás: <http://lengyel.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=7&p=2232> (Letöltve: 2020. 04. 27.)
- K. Lengyel Zsolt: Az elnapolt alternatíva. Paál Árpád és az erdélyi magyar autonómia 1919–1920. *Korunk*, 1991. 3. folyam, 2.

- K. Lengyel Zsolt: A megghiúsult kompromisszum. A húszas évek transzilvanizmusáról. *Magyar Szemle*, 1993. 2. folyam, 2.
- Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Forrás: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=5161> (Letöltve: 2020. 04. 27.)
- Nagy György: *A kezdeti transzilvanizmusról. Eszmetörténeti vázlat*. Forrás: http://ispmn.gov.ro/uploads/039Nagy%20Gyorgy_A%20kezdeti.pdf (Letöltve: 2020. 04. 27.)
- Paál Árpád: *Szellemi művelődésünk jövője. Emlékirat Székelyudvarhely város tanácsához*. Székelyudvarhely, Becsek D. Fia Könyvnyomdája, 1907.
- Paál Árpád: Emlékirat a semleges, független Székely államról, közzétette: Bárdi Nándor. *Magyar Kisebbség*, 2003. 8. 2–3.
- Paál Árpád: *A mi hazánk: az otthonunk*. Forrás: http://ispmn.gov.ro/uploads/003Paal%20Arpad_A%20mi%20hazank.pdf (Letöltve: 2020. 04. 27.)
- Paál Árpád: *Osztozás a földön és az égen*. Forrás: http://ispmn.gov.ro/uploads/006Paal%20Arpad_Osztozas%20a%20foldon%20es%20az%20egen.pdf (Letöltve: 2020. 04. 27.)
- Zahorán Csaba: Egy kis Magyarország Nagy-Romániában. Alternatívák a Székelyföldre a két világháború közötti magyar tervezetekben. *Magyar Kisebbség*, 2009. 14.

Somló Bódog

- Nagy Endre: Erény és tudomány. Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról. *Világosság*, 1981. XXII. évf. 12. sz. 764–772.
- Zódi Zsolt: Erény és tudomány. Somló Bódog állam- és jogbölcseleti munkássága, in: Loss Sándor – Szabadfalvi József – Szabó Miklós – H. Szilágyi István – Zódi Zsolt: *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 1995, 63–141.
- Funke, Andreas – Sólyom Péter (Hrsg.): *Verzweifelt objektiv: Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2013.
- Szabadfalvi József: *Kísérlet az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2014. 79–102.
- Takács Péter: Somló Bódog élet- és pályarajza dokumentumokkal illusztrálva. *Jog – Állam – Politika*, 2016. VIII. évf. 4. sz. 3–71.

Szász Pál

- György Béla: Szász Pál Memoranduma a Román Koronatanácshoz. *Pro Minoritate*, 2002/ősz.

- Horváth Zoltán: Életút a sóbányáig. *Romániai Magyar Szó*, 1991. november 6.
- Lakatos István *kolozsvári szociáldemokrata politikus visszaemlékezése a Márton Áron-per lefolyására*, cím nélküli gépelt kézirat, SZTE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, Ms. 4617.
- Rácz Levente: Gondolatok a magyar közösség otthonáról. *Művelődés*, melléklet, 2014/1.
- Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, IV. kötet, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2002.
- Veress István: Dr. Szász Pál és az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesülete. *Honismeret*, 1995/1.

Vékás Lajos

- Ellenzék*, 1941. január 18.
- Keleti Újság*, 1930. november 2.
- Keleti Újság*, 1941. január 18.
- Nyíró József: Vékás Lajos. *Pásztortűz*, 1940/4.
- Tibori Szabó Zoltán – Újvári Mária: A kolozsvári Minerva története és bibliográfiája (1920–1948). Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület Kiadója, 2015.
- Tibori Szabó Zoltán: Minerva – a közösség szolgálatában (1920–2018). *Korunk*, 2018/10.
- Veress Emőd: *Vékás Lajos laudációja a „Doctor Honoris Causa” cím adományozása alkalmából* (kézirat)
- Veress Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- Vékás Lajos: Az első tíz év. *Pásztortűz*, 1930/21.
- Dr. Vékás Lajos beszéde a kolozsvári királyi Ítéltábla elnöki székébe való beiktatása alkalmából. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- Dr. Vékás Lajos rövid életrajza és működése*, 1957. május 15. (kézirat)

A FÉNYKÉPEK FORRÁSAI

Borítófotó:

Fortepan/Máté Zsuzsanna

Ágoston Péter

11, 15, 17, 20, 23. o. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár

Bánffy Miklós

25. o. Petőfi Irodalmi Múzeum

27. o. Országgyűlési Könyvtár, Budapest

29. o. Transylvania Trust Alapítvány

31. o. Veress Emőd gyűjteménye

34. o. Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára

Bésán Mihály

37. o. Rokolya Gábor

41. o. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum

45. o. Rokolya Gábor

47. o. Rokolya Gábor

50. o. Rokolya Gábor

Farkas Mózes

53. o. Székely Lukács fotógrafikája

56, 58, 62. o. Zádor András

61. o. Magyar Nemzeti Múzeum/Magyar Nemzeti Digitális Archívum

Fekete Andor

65. o. Fekete Andor hagyatéka

67. o. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum

69. o. Maros Megyei Múzeum Levéltára, Bernády-hagyaték

71. o. Fortepan/Glázer Attila

73. o. Fekete Andor hagyatéka

Fekete György

75. o. Kokoly Zsolt

77. o. Fortepan/Lajtai László

81. o. A kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár törzsállománya

82. o. Fortepan/Pálfi Balázs

84. o. Székely Lukács fotógrafikája

Karácsony Benő

87. o. Petőfi Irodalmi Múzeum

89. o. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum

91. o. Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Diósy Antal karikatúrája

93. o. Veress Emőd gyűjteménye

94. o. Fortepan/Lili Jacob

Láday István

97. o. Székely Lukács fotógrafikája

101. o. Fortepan/Vargha Zsuzsa

103. o. Nánási László

107. o. Fortepan/Marics Zoltán

111. o. A kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár törzsállománya

Lupán Ernő

113, 116, 117. o. Lupán Ernő hagyatéka

115. o. Fortepan/Répay András

118. o. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

Mikó Imre

121, 123, 124, 127, 128. o. Mikó Imre hagyatéka

Moór Gyula

131. o. Médiaszolgáltatás-Támogató és Vagyonkezelő Alap

133. o. Fortepan/Magyar Földrajzi Múzeum

134. o. Fortepan

136. o. Székely Lukács fotógrafikája

139. o. Fortepan/UVATERV

Paál Árpád

141. o. Paál Árpád hagyatéka (Paál Gábor tulajdona)

145, 147. o. Haáz Rezső Múzeum Levéltára, Székelyudvarhely

149. o. Fortepan/Hanser Mária

150. o. Fortepan/National Archives

Somló Bódog

151. o. Székely Lukács fotógrafikája

153. o. Fortepan/Schermann Ákos

155. o. Fortepan

156. o. Országgyűlési Könyvtár, Budapest

158. o. Erdélyi Digitális Adattár, Péter János

Szász Pál

161. o. Székely Lukács fotógrafikája

163. o. Fortepan/Török Gyöngyvér

164. o. hungarianarmedforces.com

167. o. *Magyar Nép*, 1939. november 25.

169. o. Fototeca Online a Comunismului Românesc/Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., fondul Fotografii, mapa I/166.

Vékás Lajos

171, 177, 179. o. Vékás Lajos hagyatéka

173. o. Fortepan/Sattler Katalin

174. o. Országgyűlési Könyvtár, Budapest

A KÖTET SZERZŐI

Dr. Berke Gyula – egyetemi docens a Pécsi Tudományegyetemen.

Dr. Fazakas Zoltán József – a budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutatója. Egyetemi tanársegéd a Károli Gáspár Református Egyetemen és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

Dr. Kokoly Zsolt – egyetemi adjunktus a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán.

Kovács Bálint – PhD-hallgató a Debreceni Egyetemen. A budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutatója. Egyetemi tanársegéd a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán.

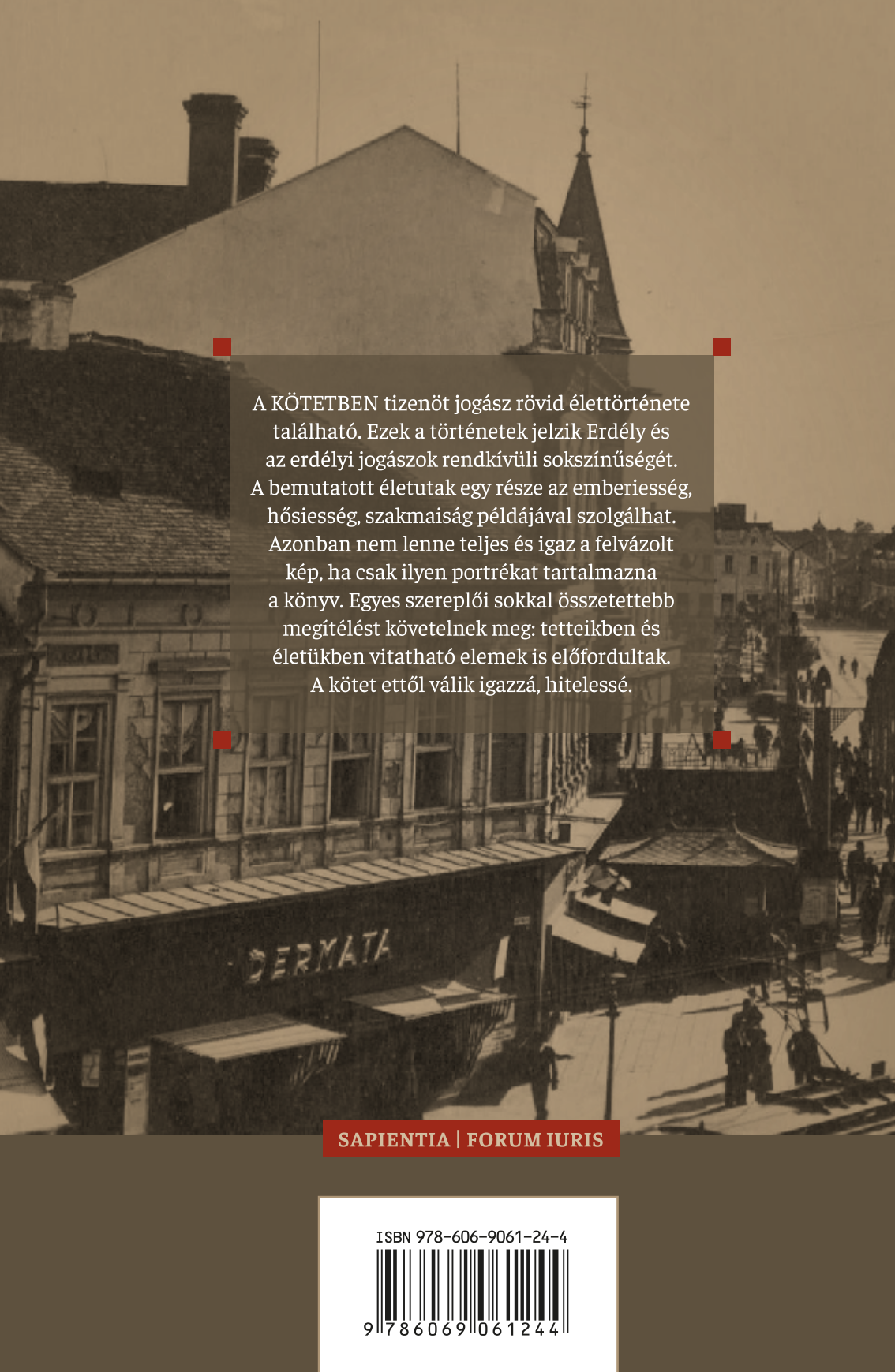
Dr. Nánási László – címzetes egyetemi docens a Szegedi Tudományegyetemen.

Dr. Rokolya Gábor – a Magyar Országos Közjegyzői Kamara Közjegyzői Intézetének tudományos munkatársa.

Dr. Szabadfalvi József – egyetemi tanár a Debreceni Egyetemen.

Dr. Sztranyiczki Szilárd – ügyvéd, a Kolozs Megyei Ügyvédi Kamara tagja. Egyetemi docens a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán.

Dr. Veress Emőd – a budapesti Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet kutató-professzora, a Magánjogi Kutatások Főosztályának vezetője. Egyetemi tanár a Sapientia EMTE Kolozsvári Karán.

A KÖTETBEN tizenöt jogász rövid élettörténete található. Ezek a történetek jelzik Erdély és az erdélyi jogászok rendkívüli sokszínűségét. A bemutatott életutak egy része az emberiség, hősiesség, szakmaiság példájával szolgálhat. Azonban nem lenne teljes és igaz a felvázolt kép, ha csak ilyen portrékat tartalmazna a könyv. Egyes szereplői sokkal összetettebb megítélést követelnek meg: tetteikben és életükben vitatható elemek is előfordultak. A kötet ettől válik igazzá, hitelessé.

SAPIENTIA | FORUM IURIS

ISBN 978-606-9061-24-4

9 786069 061244